

Ivan Lupić

Department of English
Stanford University
450 Jane Stanford Way, Building 460
Stanford, CA 94305, United States of America
ilupic@stanford.edu

RUKOPIŠNI TRAGOVİ TIHIĆEVA *LUCIDARA*

Rad je zabavljen navodno izgubljenim latiničkim rukopisom *Lucidara* koji je navodno 1533. godine u Zadru navodno prepisao šibenski bilježnik Gverin Tihić (Guarinus Tranquillus). Pokazuje se da rukopis nije izgubljen, da nije nastao 1533. godine i da nije pisan Tihićevom rukom. Preživjeli rukopis zapravo je kasniji prijepis nepoznatog prepisivača koji je iz predloška ropski prepisao i podatak o njegovu nastanku. Razmatranje Tihićevih autografa, od kojih su se u hrvatskim arhivima sačuvala tisuće stranica, vodi novim spoznajama o životu i radu ovog plodnog renesansnog književnika, čija su nam golema stihovana djela zasad poznata samo po spomenu. Objavljuje se dosad nezamijećen ugovor koji nam govori da je naručitelj prijepisa Tihićevih književnih djela 1540. godine pažljivo i višekratno provjeravao točnost naručenih prijepisa, što je jedinstven podatak u povijesti rane hrvatske rukopisne književne kulture. Iznosi se na vidjelo odnosno kontekstualizira nekoliko Tihićevih stihovanih zapisa na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku. Otvara se mogućnost da je Tihić zapravo prevoditelj *Lucidara* s talijanskog, i to iz izdanja objavljenog u prvoj polovici šesnaestog stoljeća, čime preživjeli prijevod postaje izrazito važno polazište za buduća jezična i književna istraživanja. Pokazuje se da je Tihić djelovao ne samo u Šibeniku, Zadru i Rijeci nego i u Hvaru i u Senju, a osobita pozornost posvećuje se njegovoj upotrebi glagoljskog pisma u vezi s njegovim književnim zanimanjima. Tihićevo glagoljaško djelovanje pokazuje neodrživost uvriježenih pristupa glagoljskoj rukopisnoj tradiciji u kojima su isključivi junaci popovi glagoljaši. Ti se pristupi kritički preispituju u vezi s glagoljskim rukopisima *Lucidara* i njihovim vezama s njemačkim i češkim predlošcima. Posebna pozornost u tome smislu posvećuje se djelovanju augustinaca pustinjaka i njihovih dodira s narodnim jezikom, osobito u Rijeci, gdje su zahvaljujući samostanu sv. Jeronima kroz nekoliko stoljeća imali izrazito važnu društvenu ulogu. Isti-

čući pokretljivost nadarenih pojedinaca kao važan element u poimanju starije hrvatske jezične i književne kulture, rad se zaključuje raspravom o načinu na koji je i naš najslavniji renesansni komediograf, Dubrovčanin Marin Držić, mogao upoznati *Lucidar* te se na njega osloniti u gradnji *Dunda Maroja*, svog najpoznatijeg dramskog ostvarenja. Usput se dokazuje da na putovanju u Carigrad Držić nije, kako se do sad mislilo, obavljao za austrijskog grofa Christoph von Rogendorfa službu dragomana.¹

U jednom učenom inozemnom časopisu objavljena je nedavno podugačka studija u kojoj se njezin autor zaputio rukopisnim i jezičnim stazama hrvatskih prijevoda *Lucidara*.² Iako je riječ o inozemnom časopisu, studija je objavljena na hrvatskom jeziku, što svakom rodoljubu mora biti na ponos jer se i samom svojom pojavom u tuđim časopisima hrvatski promiče kao svjetski jezik, pa neka ga inozemna publika i ne razumije. U ovom slučaju to većinsko nerazumijevanje hrvatskoga jezika u stvari je sreća u nesreći jer je u svom nesigurnom kretanju rukopisnim stazama autor ove studije jedini rukopisni svjedok jedinog cjelovitog prijevoda *Lucidara* proglasio izgubljenim. Srećom, našle su se u Staroslavenskom institutu u Zagrebu fotokopije pa je tako ovaj rukopis ipak došao do našeg autora, ali na temelju otkrivenih fotokopija nije o ovom rukopisu rečeno ništa što o njemu već nije bilo rečeno te bi se iz toga moglo zaključiti da preživljavanje rukopisa na ovaj ili onaj način zapravo nije toliko ni važno. Riječ je o rukopisu koji je u znanosti poznat kao latinički *Lucidar* što ga je 1533. godine u Zadru prepisao šibenski notar Gverin Tihčić. Sama ta činjenica mogla bi pitanje opstojnosti ovog rukopisa ipak učiniti važnim jer mi nemamo velik broj latiničkih rukopisa na hrvatskom jeziku iz prve polovice šesnaestog stoljeća kojima bismo znali pisare, mjesto nastanka i datum – a sve su to izrazito važne odrednice prije svega zato jer nam služe kao oslonac za razumijevanje mnogih drugih spomenika iz starijeg razdoblja kojima ne znamo ni pisare, ni mjesta nastanka ni datume. Ja ću u

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu projekta *Hrvatska rukopisna kultura: djela, pisari, zbirke*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem IP-2019-04-8566. Posebnu zahvalnost dugujem voditeljici projekta, Ireni Bratičević. Pomogli su mi također – što korisnim opažanjima, što razmjenom podataka i mišljenja – Josip Bratulić, Emil Hilje, Kristijan Juran, Bratislav Lučin, Vesna Miović, Luka Špoljarić i Mateo Žagar, na čemu im najtoplije zahvaljujem. Antonija Primorac nije žalila vremena ni truda u riječkom arhivu. Kako je globalna pandemija poremetila sve ljudske naume, tako je i moja namjera da svoju muku prikažem sv. Jeronimu za njegovu veliku obljetnicu propala. Prikazujem je stoga Nelli Lonzi, koja mi je u razigranim potjerama za gibućim notarijama bila velikom i vazda spremnom naučiteljicom.

² Kapetanović 2019. Hrvatskim se *Lucidarima* ovaj autor zanima već petnaestak godina: vidi Kapetanović 2005 i Kapetanović 2010.

ovoj raspravi svoje čitatelje prvo obradovati, a zatim ražalostiti. Obradovati ću ih jer ću pokazati da ovaj rukopis danas nije izgubljen, da zapravo nikad nije bio izgubljen, i da se k tome nalazi uredno zaveden u jednoj javnoj ustanovi usred Zagreba. Ražalostit ću ih jer ću također pokazati da ovaj rukopis ne potječe iz 1533. godine, da ga suprotno onome što sam rukopis govori nije prepisao Gverin Tihić te da je on, dolazeći zapravo s početka sedamnaestog stoljeća, izrazito složen svjedok i povijesti hrvatskog jezika i povijesti hrvatske književnosti. Tim preokretom u pristupu ovom rukopisu možda ću na kraju ipak donijeti i nešto radosti jer uloga Gverina Tihića u njegovu postanku za našu književnu i kulturnu povijest postaje mnogo zanimljivija nego što se dosad mislilo. U zaključnom ću dijelu posvetiti pozornost *Lucidaru* kao književnom djelu u kojem su se susreli razni naši jezici i pisma te koje je veliku kulturnu ulogu odigralo ne tek u srednjovjekovlju nego i u renesansi, pa je vjerojatno za njega znao i naš najslavniji renesansni komediograf.

U potrazi za Gverinom Tihićem

Latinički rukopis *Lucidara* navodno iz 1533. godine pripreman je za objavljivanje u vrlo teškim uvjetima, za vrijeme Drugog svjetskog rata, a u tom poslu susreli su se jedan od naših najvećih filoloških autoriteta i jedan od naših najzaslužnijih povjesničara šibenskog kraja, Stjepan Ivšić i don Krsto Stošić. *Susreli* možda i nije najbolja riječ jer su u to ratno vrijeme Ivšić i Stošić u dodiru mogli biti samo pismima: Ivšić iz Zagreba, a Stošić iz Šibenika. Vrijednost je tih razmijenjenih pisama bila tolika da ih Ivšić spominje kad objavljuje *Lucidar* u časopisu *Starine* 1949. godine, pa čak navodi i njihove nadnevke. Naime, pristupivši poslu priređivanja rukopisa, Ivšić se našao pred nekoliko pitanja na koja nije mogao ili znao odgovoriti, a ona su se ticala upravo pisara rukopisa, njegovih veza sa Šibenikom i Zadrom te nekih izraza koje pisar upotrebljava u rukopisu.³ Znajući da je Stošić autoritet za šibensku povijest – poznat dotada između ostalih svojih publikacija osobito po knjigama *Galerija uglednih Šibenčana* (1936) i *Sela šibenskog kotara* (1941) – Ivšić mu se obratio u nadi da će preko njega nešto više saznati o Gverinu Tihiću, čije se ime spominje u rukopisu, te da će možda doći i do nekoliko fotografija iz Tihićevih notarskih spisa, za koje je Ivšić znao da postoje jer je iz njih često crpio građu Petar Kolendić u svom zapaženom radu o šibenskom slikaru Jurju Čulinoviću.⁴ Moguće je da se Ivšić obratio Stošiću jer je znao i za njegovu veliku rukopisnu *Povijest Šibe-*

³ Ivšić 1949:108–110.

⁴ Kolendić 1920.

nika, koja je do danas ostala neobjavljena ali koja toliko obiluje podacima da se iz nje donose navodi čak i u najnovijim historiografskim priložima.⁵

Pitanja koja su Ivšića mučila potekla su iz dva stihovana zapisa u rukopisu *Lucidara* u kojima se javlja ime Gverina Tihica. U jednom od njih spominje se Zadar te se navodi i datum kad je zapis nastao: »Ov kvaternac treći Gverin Tihic piše / jur tomu deveti dan mimošal biše. / Ulizlov dan htije bit Zadru gdo pita, / tisuć pet sat više tridest i tri lita.«⁶ Ivšić nije razumio izraz *ulizlov dan*, a zanimalo ga je i je li godine 1533. Gverin Tihic doista bio u Zadru, što iz Kolendićevih navoda nije bilo jasno. Usto je Ivšić znao za jednu glagoljsku ispravu koju je pisao notar Gverin Tihic 1546., ali ta je isprava bila izdana u Rijeci tako da nije bilo jasno je li šibenski latinički notar Guarinus Tranquillus isti čovjek kao i riječki glagoljski notar Gverin Tihic. Tu je još bio i podatak koji se našao u djelu *Viaggio in Dalmazia* Alberta Fortisa: »Guarino Tihich, o sia Tranquillo, visse nel principio del XVI secolo, e lasciò delle Poesie Sacre mss.«⁷ Kako Ivšić priopćuje, Stošić mu je mogao potvrditi da je Tihic 1533. doista boravio u Zadru, o čemu je ostavio trag u svojim spisima; nadalje, Stošić je *ulizlov dan* protumačio kao aluziju na proslavu dana mletačkog ulaska u Zadar (tal. *Santa Intrada*); konačno, on je izjavio da je pismo rukopisa *Lucidara*, iz kojeg mu je Ivšić poslao jednu fotografiju, istovjetno pismu Tihicevih notarskih spisa, samo da je u tim spisima za jednu trećinu sitnije. Kako bi se i Ivšić u to uvjerio, Stošić mu je precrtao Tihicev potpis s jednog lista njegovih bilježničkih spisa. O Tihicevim rukopisima koje spominje Fortis, a koji bi navodno sadržavali njegovo duhovno pjesništvo, Stošić nije znao ništa reći; spisi takve vrste nisu se našli među Tihicevim bilježničkim protokolima.⁸

⁵ Vidi na primjer Juran 2014 i Juran 2015, a o Stošićevom radu na selima šibenskog kotara Juran 2020. Tako i za najraniju poznatu privatnopravnu šibensku ispravu na hrvatskom jeziku znamo samo iz Stošićeva prijepisa, uključenog u njegovu *Povijest Šibenika* (Šupuk 1986:27). Ovo Stošićevo rukopisno djelo čuva se danas u Muzeju grada Šibenika, gdje se nalaze i drugi Stošićevi spisi, o čemu vidi Bačić 1995. Nešto je iz Stošićeve *Povijesti* i objavljivano, ali to pitanje nisam posebno istraživao; upućujem samo na rad »Šibenski škver, galija i galijoti« koji je objavljen u drugom godištu *Šibenske revije* 1955. godine, broj 4-5, gdje se na kraju nalazi bilješka: »Iz *Povijesti Šibenika*, rukopis.« O Stošićevu radu na rukopisnom fondu samostana sv. Frane u Šibeniku vidi Stošić 1933 te Oreb 1966 i Oreb 1967.

⁶ Ivšić 1949:107, uz modernizaciju grafije i prilagodbu interpunkcije.

⁷ Fortis 1774, I:147.

⁸ Stošić je dobro protumačio značenje izraza *ulizlov dan*. Kako pokazuje Putanec (1991:164), ova se svetkovina redovno javlja u glagoljskim misalima pod nazivom *Pročesioni v Zadri* (Baromićev misal iz 1493. i Brozićev iz 1561.) ili *Sveti Vlival v Zadri* (misal Pavla Modrušanina iz 1528.). Uvijek se nalazi pod 31. srpnjem. Zanimljiva je Putančeva opaska da Zadrani Šimun Kožičić Benja ovaj sanktorem izbacuje iz svog glagoljskog misala (1531.) iako ostavlja druge zadarske sanktoreme. Prve među naknadnim

Budući da će se moja ocjena rukopisa o kojem je ovdje riječ znatno razlikovati od zaključaka do kojih su zajednički došli Ivšić i Stošić, dva uistinu istaknuta poznavatelja hrvatske rukopisne baštine, učinio sam sve što sam mogao da prije svega ustanovim kako je točno do tih zaključaka došlo i da barem tako iskažem poštovanje prema njihovu radu. Potpuna slika o ovoj kratkoj intelektualnoj razmjeni ovisi danas o dokumentima sačuvanima u čak tri različite ustanove, od kojih su dvije u Zagrebu i jedna u Šibeniku. Nije mi bilo jednostavno tu korespondenciju sastaviti, ali nagrada mi je u činjenici da su baš sva pisma koja su Ivšić i Stošić razmijenili o Gverinu Tihiću preživjela. Čak je preživio i Stošićev nacrt drugog odgovora koji je slao Ivšiću.⁹ U prvom pismu, koje je zapravo dopisnica datirana 7. VI. 1943., Ivšić najprije navodi što mu je o Tihiću poznato iz Fortisova putopisa i Kolendiceve studije, a onda piše: »Nadam se, da biste mi Vi mogli dati pobliže podatke o njegovu životu. Od njega imam hrvatski prijevod *Lucidarija* Honorija Augustodunensisa iz g. 1533., pa bi me u svezi s izdanjem toga prijevoda interesiralo što biste Vi mogli znati o njemu. Možda biste mi mogli pribaviti fotografiju jednoga ulomka njegova rukopisa. Bit ću Vam na svemu zahvalan.«¹⁰ Samo tjedan dana poslije, 15. VI. 1943., poslan je odgovor iz Šibenika, a kako je riječ o prikazu Tihiceva života i povijesti njegova roda koji donosi neke sve do danas neobjavljene podatke, navodim to Stošićevo pismo u cijelosti:

uredbama (*reformationes*) Zadarskog statuta tiču se upravo ovog državnog praznika (Kolanović i Križman 1997:520–523). U njima se nalaze da se »sveudilj svake godine posljednjega dana mjeseca srpnja, to jest dana kada je prije spomenuto naše presvijetlo vrhovništvo u Mlecima ponovno zadobilo svoj grad Zadar, održava svečan ophod po prije rečenome gradu, sa svećenstvom i narodom« (521). Osam dana prije i osam dana poslije 31. srpnja dužnici su mogli dolaziti u Zadar bez bojazni da će ih netko zbog duga uznemiravati, dok se na sam dan proslave u Zadru nije smjelo bilo što raditi. Umjesto rada priređivala su se trkačka nadmetanja. Budući da je Tihiću pisanje bilo glavni posao, nije jasno je li on na taj dan baveći se *Lucidarom* kršio zakon ili se takva vrsta bavljenja smatrala valjanim vidom prazničke razbibrige za one kojima nije bilo do trke.

⁹ U Ivšićevoj ostavštini u Staroslavenskom institutu u Zagrebu sačuvala su se Stošićeva pisma od 15. VI. i od 2. VII. 1943. Na istom se mjestu sačuvala sljedeća Ivšićeva bilješka: »26. VI. 1943. Poslao don Krsti Stošiću fotografiju 36 i pitao ga za značenje bilj. na l. 29 ('ulizlof dan').« Među Stošićevim spisima u Muzeju grada Šibenika sačuvalo se Ivšićevo inicijalno pismo od 7. VI. 1943. te njegovo drugo pismo od 26. VI. 1943. Među tim spisima sačuvalo se i Stošićev nacrt pisma od 2. VII. 1943. Konačno, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (rukopis R 4836a) sačuvalo se zadnje Ivšićevo pismo, poslano 16. II. 1944. To je pismo, međutim, vraćeno pošiljatelju uz bilješku »umro«. Stošić je umro još 25. I. 1944., ali to Ivšić očito nije znao. Marina Lambaša, kustosica u Muzeju grada Šibenika, na moju je molbu potražila Ivšićeva pisma u Stošićevoj ostavštini i spremno mi poslala fotografije, na čemu joj iskreno zahvaljujem.

¹⁰ Ivšić je toliko volio Akademijinu grafiju da ju je upotrebljavao i u svojim bilješkama i u pismima; ona se ovdje obraća na našu običnu latinicu.

»Rado odgovaram na Vašu dopisnicu od 7. ov. mj. ukoliko znam iz svojih rukopisa. Pabirci su iz šiben. arhiva. Tihići / alias Tranquillo neprestano se susreću s jednim i s drugim nazivom. O Gvarinu u svojoj Galeriji ugl. Šibenčana nisam mogao ništa napose navesti. Od njegovih crkv. pjesama (poesie sacre, Fortis) ili šta drugo ovdje ništa ne postoji, a prevrćao sam sve šib. arhive. Plemićkih je nestalo s njihovom smrću. Veseli me, da imate Gvarinov *Lucidarij*.

Treba ispraviti podatke o Gvarinu kao bilježniku, koje je donio splitski Vjesnik [to jest Kolendić]. Ja sam učinio novi, točni i potpuni popis šib. starih javnih bilježnika dodajući lijepi broj njihovih svezaka, koji uopće nisu nikad bili pobilježeni ni sređeni.

Notarilni su spisi Gvarina Tihića od g. 1513. do 1553. u I. ormaru na sudu, svezak 32., I. dio g. 1513-29, II. 1530-36, III. 1537-39, IV. 1540-42, V. 1543-53. Ako Gvarin radi kao notar od 1513., znači da mu je tada bilo bar preko 20 godina. Možda se rodio oko 1490. Trebalo bi znati, da li je u tom pogledu mletački zakon tražio minimalne godine za javnu službu. Mislim da je Gvarin umro 1553. ili malo kasnije, jer su bilježnici radili obično do smrti. Grad. žup. matice ne mogu nam pomoći, jer krštenih počinju g. 1581., vjenčanih 1607., a umrlih 1615.

Čudno mi je, što F. S. Galvani, *Il re d'armi di Sebenico I.* 1883 ne govori o Tihićima plemićima, valjda jer to nisu bili, ali su živjeli stoljećima u Šibeniku. V. Miagostovich, *Il nuovo cronista di Sebenico V-VI.* 1898, 214-215. (Prvi svesci ne nose njegovo uredničko ime) prema rukopisu istoga Galvania navodi šib. bilježnike: Franju Donata Tihića (Tranquillo) pok. Ivana 1512-66. i nj. brata Gvarina 1513-53, Ivana pok. Gvarina 1561-82, Andriju 1567-99 (Kod mene samo do 1582.) i Donata 1601-22. (Napominjem da Galvanijev popis ne odgovara pravim hrv. nazivima.)

U svome rukopisu o šib. obiteljima nalazim nekoga Tihića g. 1438. pa Ivana Tihića bilježnika 1493. Od ovoga je Ivana navedeni Franjo Donat bilježnik i nj. brat Gvarin. Franjo je oženio Jelu Dragoević i učinio oporuku 17. I. 1567. Njegov brat Andrija oženi Katu Ručić, a sestra mu Andrijana uda se za Franju Dalbeu. Gvarin bilježnik je imao (bar što znam) sina Ivana ml.

U inventaru Dr Nikole Tihića od 26. I. 1621. nabrajaju se knjige koje je posjedovao (ima mnogo klasika) te *cinque Libri scritti dal suo proprio carattere* (Notar. arh. šib. suda, sv. 62, I. 22-24). Ne vjerujem, da je Dr Nikola prepisivao tuđe stvari, nego da su njegovi rukopisi imali neku književnu vrijednost. Bog zna, gdje je to svršilo.

God. 1623. navodi se Grgur Tihić kao službeni nadziratelj za šib. sajnova o presv. Trojici, pa je bio ispitan kao svjedok, da li su neki svećenici noću pjevali po ulicama i galamili.

U šib. crkvi sv. Frane postojala je grobnica Tihić Carrara, a Antica Tihić ž. Ivana Carrare iz Padove g. 1684. naredi, da se od najma njezina dućana pla-

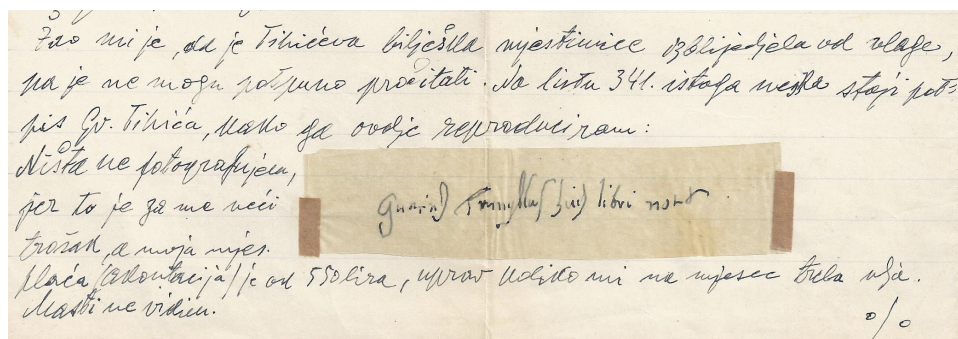
ća aniversarij. (Moj rukopis *Sam. i crkva sv. Frane u Šib.*, str. 59)

Pred dvije godine prvi sam uspio, da pomoću posebnih stepenica istražim slike i natpise na kasetiranom plafondu šib. crkve sv. Nikole. Na jednoj je slici uz svece portret žene i natpis: Maddalena Difnich Tranquilli F. F. Slika je od g. 1762. Od Tihića dalje se ne zna ništa. Izumrli.

Možda Vam ovi svi podatci ne će služiti, ali sam ih zajedno skupio radi Vas i sebe. Očekujem Vašu publikaciju o Lucidariju.¹¹«

Dobivši ovu silu podataka o Tihićima, skupljenu čak i s crkvenih stropova, Ivšić u pismu od 26. VI. 1943. šalje fotografiju jednog lista iz rukopisa *Lucidara* (36r) s molbom da ga Stošić uspoređi s Tihićevom rukom iz godine 1533. te ponavlja molbu da mu se nešto iz Tihićevih spisa dade snimiti. U istom pismu pita i o značenju izraza *ulizlov dan*. Stošić odgovara već 2. VII. nudeći objašnjenje izraza *ulizlov dan* i popravljajući svoju prethodnu tvrdnju da se u Šibeniku čuvaju i Tihićevi spisi iz 1533. godine. Naprotiv, javlja Stošić, upravo je između 1531. i 1535. praznina u Tihićevim šibenskim aktima, pa je onda i to lakše objasnilo kako je šibenski notar pisao ovaj *Lucidar* u Zadru. Umjesto da pošalje fotografije Stošić za Ivšića precrtava jedan Tihićev potpis uvjeravajući ga da je riječ o istoj ruci koja piše *Lucidar*, od kojega je primio Ivšićevu fotografiju jednog lista. Njegovo je opravdanje gorko: »Na listu 341. istoga sveska stoji potpis Gv. Tihića, kako ga ovdje reproduciram: [precrt potpisa: vidi Sliku 1]. Ništa ne fotografujem, jer to je za me veći trošak, a moja mjes. plaća (akontacija) je od 550 lira, uprav koliko mi na mjesec treba ulja. Masti ne vidim. Slova su u Vašem rukopisu trećinom veća i bistrija nego u šiben. rukopisima, ali su od iste ruke.«

¹¹ Stošić je bilježnički arhiv u Šibeniku sređivao 1937. godine, a o tome je podnio izvještaj talijanskoj okupacijskoj vlasti 29. XI. 1941., na zahtjev zadarskog arhiva (Bačić 1995:22). Nakon potpisa Stošić donosi sljedeći *post scriptum*: »Imao bih s Vama govoriti o nekim mojim radnjama i glagolici, ali čekam mir u svijetu. – U Biogradu je umro Kažo Perković, koji je napisao mnogo o ilirskim imenima u Dalmaciji, o nin. biskupiji i dr., pa sam se zauzeo za njegov rukopisnu (veliku) ostavštinu.«

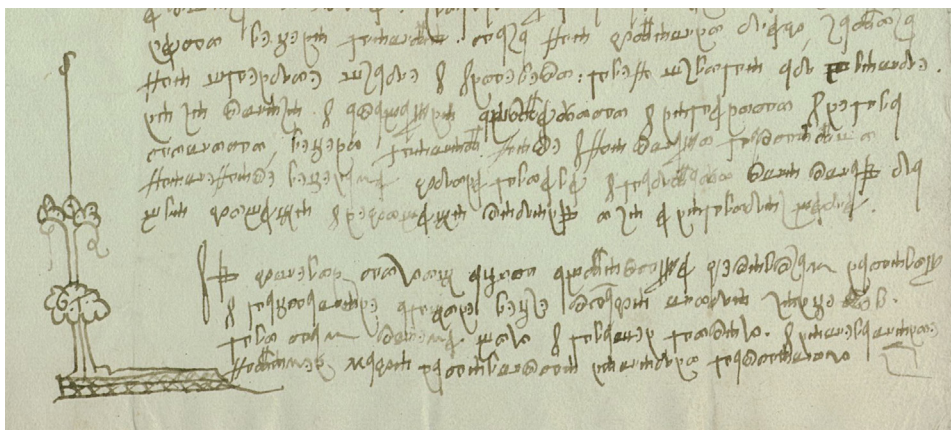

Slika 1: Iz pisma Krste Stošića Stjepanu Ivšiću, Staroslavenski institut.

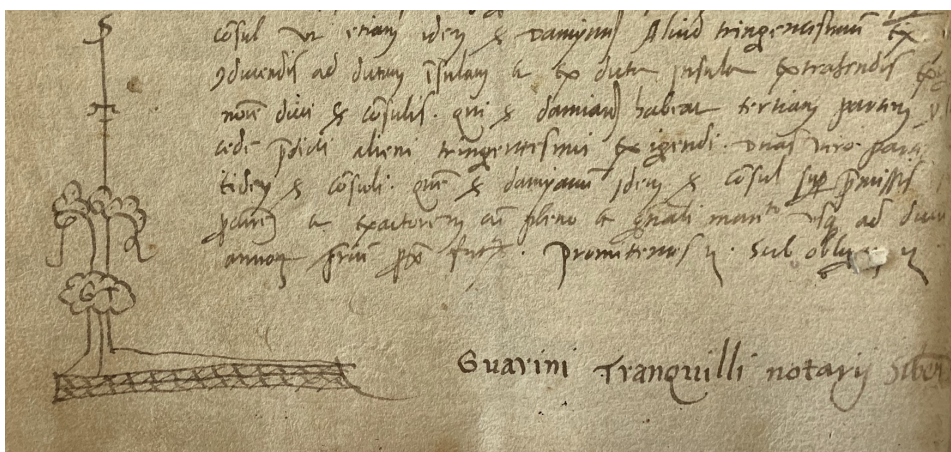
Tu je, bar što se tiče Stošića, završio razgovor o Tihiću i njegovu *Lucidaru*. Više od sedam mjeseci poslije, 16. II. 1944., Ivšić opet piše Stošiću ne znajući da je ovaj već umro, ali znajući da su se u Šibeniku u međuvremenu dogodili veliki preokreti, uključujući kapitulaciju Italije 3. IX. 1943. i savezničko bombardiranje Šibenika 13. XII. 1943. U bombardiranju je pogođena tadašnja zgrada šibenskog muzeja, koji je 1925. godine pod nazivom Muzej kralja Tomislava utemeljio upravo Stošić, a za njega je skupio i bogatu građu; u njezinoj nenadanoj propasti obično se vidi i djelomičan uzrok Stošićeve naprasne smrti u Tisnom, kamo je nakon bombardiranja izbjegao. Tragovi tih dramatičnih ratnih događaja prepoznaju se u Ivšićevu diskretnom obraćanju: »Evo Vam se opet javljam poslije toliko promjena i iskušenja, što ste ih podnijeli u Šibeniku. Nadam se, da ste – kako se obično veli – živi i zdravi, a za ostalo Vas ne treba ni da pitam.« U pismu Ivšić javlja da je Tihićev *Lucidar* u štampi i da je Stošiću iskazao zahvalu. No sjetivši se u međuvremenu postojanja glagoljske isprave koju potpisuje neki riječki notar Gverin Tihić 12. IV. 1546., Ivšić sada još jednom piše da vidi nije li možda i te godine Tihić izbivao iz Šibenika, kao i 1533., čime bi istovjetnost riječkog i šibenskog Tihića bila vjerojatnija. Kako bi se to ustanovilo, Ivšić precrtava notarski znak iz glagoljske isprave, ali i pismo i crtež vraćeni su mu bez odgovora. Tu nedoumicu Ivšić očito bez Stošića nije uspio riješiti tako da je ona ostala zabilježena i u njegovu izdanju: »Da nam je moguće pregledati posljednji fascikul Tihićevih notarskih šibenskih akata, možda bismo prema eventualnoj praznini ili kakvoj bilješci mogli što pouzdano reći. Ovako možemo samo nagađati.«¹² Ivšić je bio sklon nagađati da su riječki i šibenski Gverin Tihić doista jedna te ista osoba jer mu se prelaženje s latinice na glagoljicu i natrag nije činilo toliko neobičnim, a budućim istraživačima ostavio je dovoljno podataka da to na-

¹² Ivšić 1949:109.

gađanje i provjere. Sam je vidio neke sličnosti u pismu između precrtanog latiničkog potpisa koji mu je poslao Stošić i Tihiceve glagoljske isprave. Tu je on bio u pravu, kako je to doskora pokazao Vjekoslav Štefanić u svom radu o prisutnosti glagoljice u Rijeci.¹³ Kao dodatnu potkrepu Štefanićevu dokazivanju donosim ovdje sliku Tihiceva notarskog znaka iz njegovih šibenskih spisa usporedo s notarskim znakom iscrtanim u spomenutoj glagoljskoj ispravi iz 1546. godine (Slike 2 i 3). Usporedba je olakšana činjenicom da su u oba znaka Tihicevi inicijali pisani latinicom, a sasvim su identično izvedeni i ukrasi.

Slika 2: Glagoljska isprava Gverina Tihice, Arhiv HAZU, Gl. III-54.

Slika 3: Notarski znak Gverina Tihice, HR-DAŠI-263, 29/III.

¹³ Štefanić 1953:419.

U potrazi za Tihicevim *Lucidarom*

Iako je u nagađanju da su šibenski i riječki Gverin Tihić jedna te ista osoba Ivšić bio u pravu, njegova tvrdnja da je Tihić pisar *Lucidara*, oslonjena na Stošićevo svjedočenje, nije točna. To je zapravo i bila više Stošićeva nego Ivšićeva tvrdnja, a Stošićeva teška situacija u Šibeniku i njegova vjerojatno velika rastresenost sigurno nisu pogodovale pažljivom uspoređivanju rukopisa.¹⁴ Osim toga, njemu je iz prijepisa *Lucidara* Ivšić naveo stihove u kojima Tihić izričito kaže da je tog i tog dana pisao tekst pa je Stošić možda doživio svoj zadatak više kao rutinsko traženje potvrde nego kao neki veliki znanstveni izazov. Moguće je, premda malo vjerojatno, da su Stošića zbunili i neki kasniji ispisi iz bilježničkih knjiga koji su i danas umetnuti u Tihiceve sveske.¹⁵ Bilo kako bilo, kada se rukopis *Lucidara* usporedi s Tihicevim šibenskim spisima, mora se odbaciti mišljenje da je riječ o istom pisaru jer su ruke sasvim različite i pripadaju, kako će se vidjeti i po drugim dokazima, različitim razdobljima naše pisane latiničke kulture. Potrebno je, međutim, da prvo kažem nešto o sudbini samog rukopisa.

Takozvani Tihicev prijepis *Lucidara* javnosti nije prvi predstavio Stjepan Ivšić nego Rudolf Strohal (1856.–1936.), danas donekle nepravedno zaboravljeni učenjak koji se dosta zanimao za hrvatsku rukopisnu baštinu pa je često bio prvi koji je o mnogim rukopisima javljao kroz velik broj svakovrsnih publikacija, ponekad tiskanih i o vlastitom trošku. Bio je osobito velik zaljubljenik u staru glagoljsku rukopisnu knjigu i njezin prvi pravi popularizator. No u akademskoj znanosti ostao je Strohal ipak najviše zapamćen zbog površnosti koja je obilježavala mnoge od njegovih zanimljivih priloga.¹⁶ Ta mu je površnost jamačno pomogla da brže piše i objav-

¹⁴ Dok se Ivšić izjašnjava o odnosu između precrtanog Tihiceva potpisa i glagoljske isprave, on se izričito ne određuje o odnosu između precrtanog Tihiceva potpisa i rukopisa *Lucidara*, koji je uostalom bio glavnim uzrokom korespondenciji sa Stošićem. Tu on, naprotiv, samo prenosi Stošićevo uvjerenje da je riječ o istoj ruci. Ne mislim da to znači da je Ivšić sumnjao u istovjetnost ruke, jer bi se inače drugačije postavio prema rukopisu *Lucidara*, nego je on u ovom slučaju imao Stošićevo svjedočenje kao temelj, dok u slučaju glagoljske isprave to svjedočenje nije mogao dobiti te je stoga bio prisiljen nagađati na temelju precrtanog potpisa.

¹⁵ HR-DAŠI-263, Šibenski bilježnici, 29/III. Treba ipak reći da je Stošić i griješio. Primjerice, on Ivšiću kaže da jedan zapis koji je Tihić izveo vrlo krupnim i čitkim slovima glasi »inuide rumpens«, a zapravo piše »inuide rumparis«. O tom će zapisu biti više riječi ispod.

¹⁶ Za pokušaj revizije ovog shvaćanja vidi priloge u Jembrih 2009. Sljedeći navodi dovoljno pokazuju zašto Strohal nije najbolje prošao među onima koji su se nakon njega kretali istim stazama: »Ovo je pismo publicirao R. Strohal [...], ali se iz njegova teksta ne razabira ni tko piše ni komu piše, a niti gdje se original pisma nalazi« (Štefanić 1953:413); »Rudolf Strohal je pokušao dati sadržaj Transita u djelu *Hrvatska gla-*

ljuje. *Lucidar* je dobar primjer njegova ležernog pristupa rukopisnim pitanjima. On je o rukopisu javnost obavijestio 1935. godine kratkim člankom naslovljenim *Jedan hrvatski književni spomenik iz god. 1533*. U članku je donio kratak opis sadržaja rukopisa, primijetio je da ga je Gverin Tihić prepisao u Zadru 1533. godine, poistovjetio je ovog Tihića s Tihićem koji izdaje glagoljsku ispravu iz 1546. godine i naposljetku pretpostavio da je Tihić bio Zadraničanin pa da je stoga i ovaj književni spomenik svjedok čakavskog dijalekta kakav se govorio u Zadru 1533. godine. Već je tu Strohal zapao u proturječnost jer je ustvrdio da je Tihić samo prepisao rukopis, ali mu je svejedno taj prijepis nekog starijeg rukopisa bio izravan svjedok zadarskog govora iz 1533. godine. Još je gore u Strohalovim rukama prošao sadržaj novootkrivenog književnog spomenika. Premda je još 1902. godine Ivan Milčetić objavio jedan glagoljski prijevod *Lucidara* u časopisu *Starine*, Strohal nije shvatio da njegov novopronađeni rukopis sadrži verziju istog djela, a baš mu je glagoljska pismenost bila jedan od glavnih znanstvenih interesa. Strohal je također istaknuo i to da je rukopis prepisao dobivši ga na posudbu od Benka Horvata, bankovnog činovnika u Zagrebu, koji je pak rukopis kupio u Padovi. Sa svojim prijepisom i s ovim člančićem kao uvodnom studijom otišao je poslije Strohal u Jugoslavensku akademiju ne bi li ona djelo objavila, ali Akademija to nije učinila jer čini se da mu je kvaliteta prijepisa bila ravna kvaliteti uvodne studije.¹⁷ Strohal je sljedeće godine umro.

Kada je nekoliko godina zatim ovaj rukopis *Lucidara* dospio u ruke Stjepana Ivšića, on je tekst savjesnije pripremio i objavio ga ne samo prvi nego sve dosad i jedini put. I tada je rukopis još uvijek bio u vlasništvu Benka Horvata. Ivšić u uvodu svom izdanju prenosi samo jedan novi podatak o njegovoj povijesti. Prema Ivšiću, Horvat nije rukopis kupio, nego mu ga je 1920. godine darovao njegov padovanski prijatelj dr. Antonio De' Vei skupa s još nekim starinama.¹⁸ Taj podatak Ivšić je preuzeo iz jednog intervjua s Horvatom koji je objavljen u zagrebačkim *Novostima* 1939. godine.¹⁹ Intervju nam je zanimljiv jer donosi detaljniji prikaz Horvatove nabavke rukopisa kao i opis drugih starina do kojih je došao na istom mje-

goljska knjiga, Zagreb 1915, str. 135–136, ali nije uočio ni koje su njegove sastavne cjeline, a pjesmu *Anjelske kriposti* nije ni spomenuo« (Štefanić 1964:101); »Strohalovo preslovljenje netočno je u tolikoj mjeri da se ozbiljniji znanstveni radovi ne mogu na njega osloniti« (Deković 2005:13).

¹⁷ Tako barem proizlazi iz onoga što prenosi Ivšić 1949:107. Strohal je u nemilost Akademije dospio velikim dijelom zahvaljujući upravo Ivšićevim recenzijama, o čemu vidi Ivšić i Bratulić 2017:XIV.

¹⁸ Ivšić 1949:107.

¹⁹ Smolčić 1939.

stu, a sve to može biti važno za razumijevanje načina na koji je ovaj rukopis dospio u Italiju, a onda i načina na koji su možda neki drugi naši još uvijek nepoznati rukopisi otplovili preko Jadrana. Osobito je zanimljivo da je u istoj kući u Padovi u kojoj je nađen rukopis *Lucidara* nađen također portret slavnog hvarskog pisca Hanibala Lucića, čiju sam inače nepoznatu knjigu pjesništva i ja nedavno našao upravo u Italiji.²⁰ I sam intervju malo je portretno remek-djelo jer novinar uglavnom pušta Horvata da pripovijeda okružen mnogobrojnim umjetninama u svom stanu. Iz nje ga dobivamo vrlo živu sliku ovog važnog hrvatskog kolekcionara; rasprisan, duhovit, strastven, Horvat nam prikazuje kako su neki sudbinski događaji iz njegova života doveli do toga da u Hrvatsku zajedno stignu Lucić i *Lucidar* (eto, i povezanost ova dva imena kao da hoće reći da ništa nije sasvim slučajno).²¹

Antonio De' Vei i Benko Horvat sreli su se za vrijeme Prvog svjetskog rata u Italiji, gdje je Horvat bio zapovjednik satnije i kotara Castiglione kod Belluna i gdje je nečim zadužio De' Veia, s kojim se i sprijateljio. Poslije rata imao ga je Horvat prilike posjećivati u njegovu umjetninama i starinama ispunjenom domu u Padovi, gdje je jednom zgodom u hodniku visoko na zidu primijetio renesansni portret koji mu se učinio poseban jer naslikani muškarac nije bio talijanski nego, kako to opisuje Horvat, »dinarski tip«. Kad je slika skinuta sa zida, na njezinoj poleđini pročitao je natpis ANN. LUCIJ PHAR A-AET. SVAE LXII (u prijevodu: Hanibal Lucić Hvaranin u 62. godini života). Dalje saznajemo nešto i o načinu na koji je slika dospjela u dom De' Vei. Naime, ta je obitelj u prošlosti bila u srodstvu s nekom slavenskom obitelji iz Dalmacije, ne kaže nam se nažalost s kojom, pa su tako iz Dalmacije u Padovu stigle i hrvatske stvari. Tu se već intervju pretvara u malu dramu, u čijoj je napetoj konstrukciji Horvat očito uživao: »U ostalom, – rekao je dalje g. dr. De' Vei – ja imam u svom arhivu i mnogo starih hrvatskih spisa, koji kao i ova slika potiču od mojih davnih slavenskih srodnika iz Dalmacije. Izvoli pretražiti i arhiv, pa što god nadješ da je

²⁰ Lupić 2018. Točnije rečeno, našao sam tu knjigu i u Italiji. Naime, uz dvije talijanske knjižnice knjiga je sačuvana i u jednoj američkoj, kamo je u novije vrijeme stigla također iz Italije.

²¹ Intervju je inicirao Horvat jer je u *Novostima* bio naišao na vijest da je poznati hrvatski kipar Ivo Kerdić izradio bistu Hanibala Lucića namijenjenu gradu Hvaru, Lucićevu rodnom mjestu. Horvata je naljutilo to što on u toj vijesti nije spomenut iako je uljena slika prema kojoj je bista načinjena bila u njegovu vlasništvu, a k tome nikad prije nije bila reproducirana. To prešućivanje dogodilo se unatoč prethodnom dogovoru s kiparom, koji se također bio obavezao da će na bistu staviti natpis »Hanibal Lucić, Hvaranin, *hrvatski pjesnik*«, što nije učinjeno. Ova nepravda potaknula je Horvata da ispriča povijest Lucićeva portreta pa tako, gotovo slučajno, i povijest drugih starina koje su potekle iz istog mjesta.

zanimljiva za tebe i za hrvatski narod, kome ti pripadaš, samo uzmi i ponesi kući.« Evo što je sve Horvat, koji je u ovoj starinarskoj drami ne samo svojom ulogom nego i svojim imenom prikladno predstavljao čitavu naciju, odnio iz kuće padovanskog prijatelja:

»Našao sam tu ispravu iz 1382. godine, izdanu na latinskom jeziku po Jurju knezu Zrinjskom, na kojoj je još pečatni grb od Šubića. Ta se isprava sada nalazi kod historičara g. Laszowskog. Nadalje sam našao veoma zanimljivu knjigu starog hrvatskog pisca Guerina Tihice iz godine 1533. Ta je knjiga u rukopisu sa lijepim inicijalima i dosada nepoznata. Sada se nalazi kod sveuč. profesora g. dr. Stjepana Ivšića na proučavanju. Bila je u arhivu jedna isprava iz 1403 godine, kojom Ivan biskup zagrebački zahvaljuje Rabljanima što su ga izabrali svojim knezom, pa pita, koje će imati beneficije. Ta je isprava bila već izložena. Osim toga u tome arhivu – g. Benko Horvat pokazao nam je mapu sa mnogim starim spisima – eto, vidite, mnoštvo još neproučenih starih isprava, koje se odnose na prošlost naših starih gradova u Dalmaciji, i dr.«

Umjesto iznošenja popisa tih starih spisa, koji barem onomu tko se zanima za hrvatsku rukopisnu baštinu ne bi bio nezanimljiv, Horvat nastavlja razgovor osvrtno na žalosno stanje hvarskih zdanja povezanih s Hanibalom Lucićem, a osobito ga se teško dojmila sudbina Lucićeva ljetnikovca. »Sramota je i spominjati«, ističe on, »da se u tom umjetničko-historičkom spomeniku našeg naroda nalazi danas svinjski kotac, pa guske i patke jednog najamnika!« Nešto se od Horvatova vremena ipak promijenilo; danas je u Lucićevu ljetnikovcu u Hvaru smješten Muzej hvarske baštine, a ondje je izložen i spomenuti Lucićev portret.²²

Vidljivo je iz ove zanimljive hrpice podataka da se rukopis *Lucidara* našao sa spisima koji su bili vezani za područje sjeverno od Zadra, a da je Hvar vezan samo za portret koji je visio na zidu, odvojeno od ostale »slavenske« građe. No možda veza ipak nije sasvim slučajna. Kako je primijetio već Ivšić, u rukopisu *Lucidara* na jednom se mjestu potpisao njegov ka-

²² Što se pak tiče biste, ona je, iako puno mlađa nego ljetnikovac, imala također zanimljivu sudbinu. Iz pouzdanih lokalnih izvora saznajem da je bista često rušena sa svog postolja jer je bila smještena u blizini Venerande, gdje je dugo bio noćni klub. Zbog toga ju je komunalno poduzeće odnijelo u skladište svoje tržnice, a tu su je pod kupusom nekoliko godina kasnije našli djelatnici Muzeja hvarske baštine. Onda je bista smještena na zid u vrtu ljetnikovca, gdje je sjedište Muzeja, da bi Grad konačno bistu vratio na njezino originalno postolje koje je zjapilo prazno dvadesetak godina. Nije puno bolje prošao ni Lucićev suvremenik Petar Hektorović, nad čijim je crvenom bojom zamazanim poprsjem jadikovao Ivan Bošković u Ravlić 1970:238. Što se tiče mjesta koje je Lucićev portret zauzimao u Horvatovu stanu, vidi se iz jedne fotografije da je on završio visoko u gornjem desnom kutu jednog velikog zida ispunjenog slikama (Koščević 1981:8 i Mihalić 2008:35) – dakle ne na osobito istaknutu mjestu.

sniji vlasnik: *chomitis Jseppi de Pellegrini*.²³ Ivšić tu bilješku nije dalje istraživao, ali mogla bi biti riječ o zadarskom plemiću Josipu Pellegrini, koji je živio početkom devetnaestog stoljeća, čemu bi odgovarala i starina zapisa. Prvi predstavnik roda Pellegrini u Dalmaciju je stigao iz Mletaka koncem sedamnaestog stoljeća, a najprije je upisan u plemstvo grada Hvara da bi potom, zahvaljujući činjenici da je bio oženjen jednom Zadrancem, bio primljen i u zadarsko plemstvo.²⁴ U povijesti tog roda trebat će možda tražiti veze s padovanskim vlasnikom hrvatskih starina, a važno nam je znati da je rukopis *Lucidara* u Zadru vjerojatno bio sve do početka devetnaestog stoljeća, a možda i dulje. Ne smije se također zaboraviti da je još u drugoj polovici osamnaestog stoljeća, za vrijeme Fortisova putovanja po Dalmaciji, Tihić bio poznat kao pisac duhovnog pjesništva, što upućuje na mogućnost da su i rukopisi njegovih književnih djela tada još uvijek postojali. Kao što će znati oni koji su to pitanje istraživali, Fortis je dolazio u dodir s mnogim rukopisima koji se danas smatraju izgubljenima.²⁵

Naposljetku, iz intervjuja saznajemo da je već 1939. rukopis bio kod Ivšića, pa da se on dakle njime bavio lijep broj godina. On ga je Horvatu vratio vjerojatno već početkom 1944. godine jer tad javlja Stošiću da je *Lucidar* u tisku. Odmah poslije rata, 1946. godine, Horvat je svoju bogatu zbirku darovao Gradu Zagrebu, a sve do smrti (1955.) bio je ravnateljem galerije koja je po njemu kao darovatelju imenovana. Arheološka i numizmatička zbirka kasnije su povjerene na upravljanje Arheološkom muzeju, a zbirka slika i Horvatova knjižna ostavština predšasniku današnjeg Muzeja suvremene umjetnosti.²⁶ Tako je i rukopis *Lucidara* danas u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu zajedno s još nekolicinom starijih rukopisa na latinskom jeziku, ali to ipak nisu oni stari spisi koje je Horvat opisao u intervjuu i koji se tiču hrvatske povijesti.²⁷ Muzej nije posve neprikladan

²³ Ivšić 1949:107; u rukopisu list 64r. I na prvom preživjelom listu rukopisa (2r) nalazi se trag kasnijeg vlasništva, ali on je križan. Čini mi se da piše *Ex libris Hugonis*, dok zamrčeno prezime koje slijedi ne mogu iščitati.

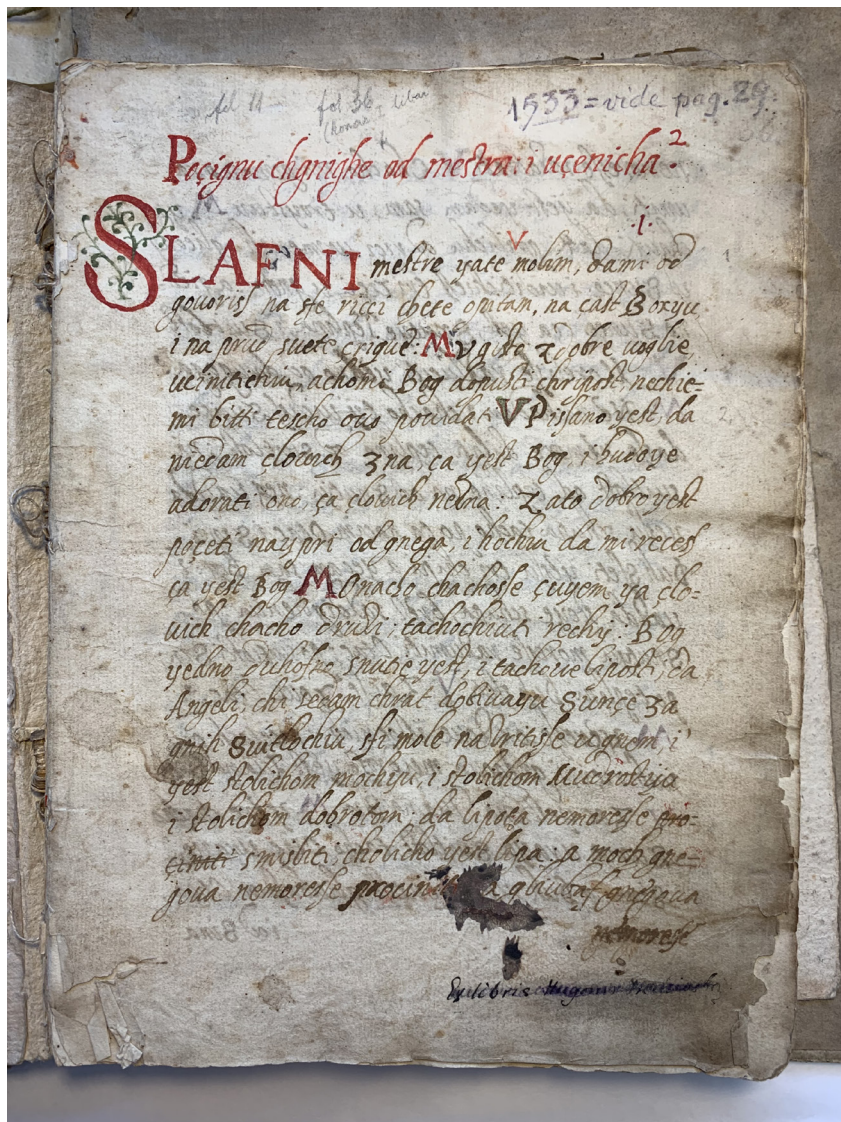
²⁴ Celić 2014:187. Zadranka koju je Pellegrini oženio bila je iz obitelji Soppe. U sedamnaestom stoljeću Jerolim Soppe imao je bogatu zbirku slika, ali u preživjelom inventaru (relevantni dijelovi objavljeni su u Stagličić 1992) nisam našao sliku koja bi odgovarala ovom portretu.

²⁵ Fortis, na primjer, spominje različite rukopise zadarskog povjesničara Šimuna Ljubavca kojima nisam našao ekvivalente u današnjim arhivima.

²⁶ Mihalić 2008:33–37.

²⁷ Riječ je o dva rukopisa zavedena na sljedeći način: »1. Hyeronimus, sanctus: *Argumentum in evangelium secundum Mattheum*. Rukopis iz godine 1421., pisan po Frate Cameldolense dal Convento di Monte Corona Peruggia; 2. Psalmi iz 1440.« Pod brojem tri je Tihićev *Lucidar*, dok je pod brojem četiri tiskano mletačko izdanje Jeronimovih *Expositiones* iz 1497. u kojem su četiri lista ispisana rukom. U Muzeju suvremene umjetnosti čuva se i oveća Horvatova zbirka starih tiskanih knjiga.

dom za ovaj rukopis *Lucidara* jer se u rukopisu, kako je istaknuo već Horvat, nalaze naslikani mnogi inicijali (Slika 4). Koliko mi je poznato, nakon Ivšića nitko ovaj rukopis nije konzultirao, a ako ga je tko i konzultirao, nije ga nigdje spomenuo tako da je on, kao što smo vidjeli, čak proglašen izgubljenim. Rukopis je, međutim, u naše vrijeme dostupniji nego što je bio u vrijeme Strohala i Ivšića, kada se do rukopisa moglo doći samo preko Benka Horvata, njegova tadašnjeg vlasnika.

Slika 4: *Lucidara*, Zbirka Benka Horvata, Muzej suvremene umjetnosti, 2r.

Tihićev *Lucidar* i njegov datum

Za točno upoznavanje bilo kojeg rukopisnog kodeksa izrazito je važno da se on ispita uživo. Osobito je to važno kad se zna da je rukopis gledalo malo ljudi; naime, priroda rukopisa je takva da u njemu jedne oči ponekad vide nešto što druge ne vide ili da se nekome učini nevažno nešto što je možda baš ključno za razumijevanje rukopisa. Nije loše, ako to prilike dopuštaju, rukopis ispitati i u više navrata jer se naša znanja i dojmovi mijenjaju, a u proučavanju rukopisa crtu između znanja i dojma nije uvijek jednostavno povući. No najvažnije od svega je da se rukopisu ne smije vjerovati; ne zato što bi rukopisi bili skloni laganju, nego zato što njihovi sastavljači nisu razmišljali da će nekome tko rukopis gleda pet stoljeća poslije nešto što je njima sasvim očito njemu možda biti nejasno. Najgori je slučaj onaj kad rukopis izričito kaže da jest nešto što nije, a baš je tako s našim rukopisom *Lucidara*. Kao što je spomenuto, na jednom se mjestu u rukopisu Gverin Tihić zaustavlja kako bi komentirao vlastiti rad: »Ov kvaternac treći Gverin Tihić piše / jur tomu deveti dan mimošal biše. / Ulizlov dan htije bit Zadru gdo pita, / tisuć pet sat više tridest i tri lita« (29r). Na jednom drugom mjestu on čini sličnu stvar: »Hvala na svem Bogu budi gospodinu, / ki da kripost mnogu Tihića Gverinu, / da ovde počinu dospiv libar prvi, / da po tom načinu još drugi odbrvi« (36r). Ako je u prvoj izjavi Ivšiću muku zadavao izraz *ulizlov dan*, u drugoj je pomalo nejasna ostala riječ *odbrvi* (u rukopisu *odbarui*) iako kontekst upućuje na značenje *završi*, čemu bi se moglo dodati da se tom završetku Tihić skoro pa radovao jer *odbrviti* danas zvuči otprilike kao naše *odvaliti*.²⁸ Naravno, zanimljivo je da se ove imenovane izjave nalaze po sredini rukopisa, a ne na početku ili na kraju, gdje su se pisari posebno običavali opraštati od svoga rada, zahvaljivati Bogu ili tražiti od čitatelja milost ako su gdje u pisanju pogriješili.

Budući da su pisarski kolofoni, odnosno primjeri s kraja rukopisa, obilno zasvjedočeni, donosim ovdje drugačiji primjer – jedan stari dubrovački rukopis u kojem nam pisar javlja već na naslovnoj stranici da je upravo on prepisao rukopis (Slika 5). Godina prijepisa je 1691. Zanimljivo je da je ovdje prepisana jedna tiskana knjiga, poznata *Povijest Dubrovnika* Serafina Razzija objavljena 1595. godine.

²⁸ Kao na primjer u ovoj rečenici: »I dalje ćemo djelo zvati Misalom Pavla Modrušanina, za koga smijemo i dalje smatrati da je s hrvatske strane odvalio glavni dio rada na djelu« (Putanec 1965:209).

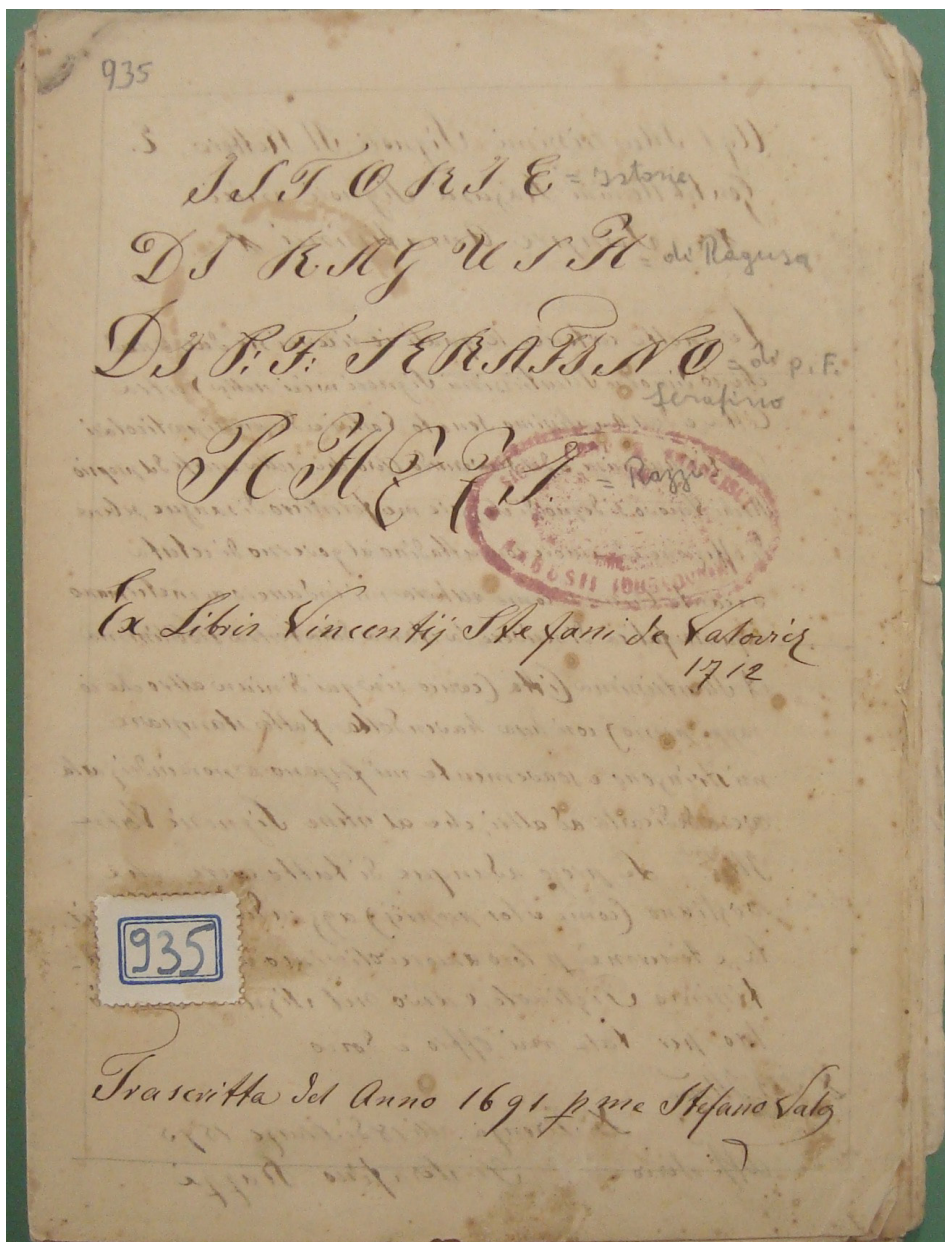
Slika 5: Prijepis Razzijeve Povijesti Dubrovnika, Arhiv Male braće, rkp. 109.

Postoji inače više dubrovačkih prijepisa ove tiskane knjige, što nam govori da je knjiga bila traženo štivo iako je očito više nije bilo moguće nabaviti u knjižarama u tiskanom obliku. Zanimljiv nam je i prepisivač ovog rukopisa, naime Stijepo Valović, jer on je prepisao i jedan od malobrojnih datiranih prijepisa Gundulićeva *Osmana* iz sedamnaestog stoljeća.²⁹ Kao što se vidi, rukopis je kasnije bio u vlasništvu Stijepova sina Vicka, koji se na njemu potpisao, a čini se kao da je on i drugdje na naslovnici ponešto nadrljao. Ima tu i drugih ruku i zapisa, koji su križani pa se ne vidi što je pod križanjima pisalo. Ovako iskrižan rukopis došao je otprilike jedno stoljeće poslije u ruke nekome tko je također želio imati primjerak Razzijeve *Povijesti*, a priložena slika pokazuje kako je on shvatio svoj posao (Slika 6). Iz naslovnice na kojoj su prisutne različite ruke on je stvorio vrlo urednu naslovnicu svu pisanu jednom rukom koja tvrdi da je rukopis prepisala 1691. godine. Začudo, ovaj neimenovani prepisivač prepisuje i *ex libris*, čime nam se – čak i kad ne bismo poznavali njegov predložak – ipak odaje jer ne može očito ista ruka pripadati i Stijepu i Vicku Valoviću (iako su očevi i sinovi ponekad znali pisati na vrlo sličan način). Konačno, budući da smo novijim prijepisom došli bliže našem vremenu pa nam je i način pisanja poznatiji, možemo prilično lako pogoditi da se ovako nije pisalo 1691. te da je tu dakle nešto sumnjivo.

Nažalost, naše je poznavanje vremenom udaljenije hrvatske rukopisne baštine puno nesigurnije tako da se gledajući samo rukopis Tihićeva *Lucidara* pismo može učiniti staro pa se može dalje i zamisliti da je iz prve polovice šesnaestog stoljeća. U izdavanju hrvatske književnosti jedan te isti rukopis znao je ploviti od stoljeća do stoljeća ovisno o tome koji ga je od naših učenjaka gledao, a nedavno sam prikazao jedan baš ekstreman primjer gdje je jedan te isti rukopis od jedne osobe opisivan kao da pripada trinaestom, od druge četrnaestom, od treće petnaestom, od četvrte šesnaestom, a peta je zaključila da jedan njegov dio neće biti stariji od sedamnaestog stoljeća.³⁰ Ne smatram da posebno dobro poznajem hrvatsku rukopisnu baštinu, ali svejedno sam gledajući sliku priloženu Ivšićevu izdanju odmah pomislio da taj rukopis ne može biti iz 1533. godine jer mi nije izgledao kao rukopis iz prve polovice šesnaestog stoljeća. Naprotiv, pod-

²⁹ Danas u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4109, prepisan godine 1689. O datiranju prijepisa Gundulićeva *Osmana* vidi Lupić i Bratičević 2017.

³⁰ Lupić 2019a. Možda bih i u ocjeni poznavanja novijih rukopisa trebao biti stroži. Primjerice, za rukopis R 7523 Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu Šime Jurić, kroz čije je ruke prošlo mnoštvo rukopisa, smatra da bi mogao biti iz 17. stoljeća. Rukopis je međutim nastao početkom devetnaestog stoljeća, o čemu vidi Lupić 2012:932, bilj. 89.

Slika 6: Prijepis Razzijeve Povijesti Dubrovnika, Arhiv Male braće, rkp. 935.

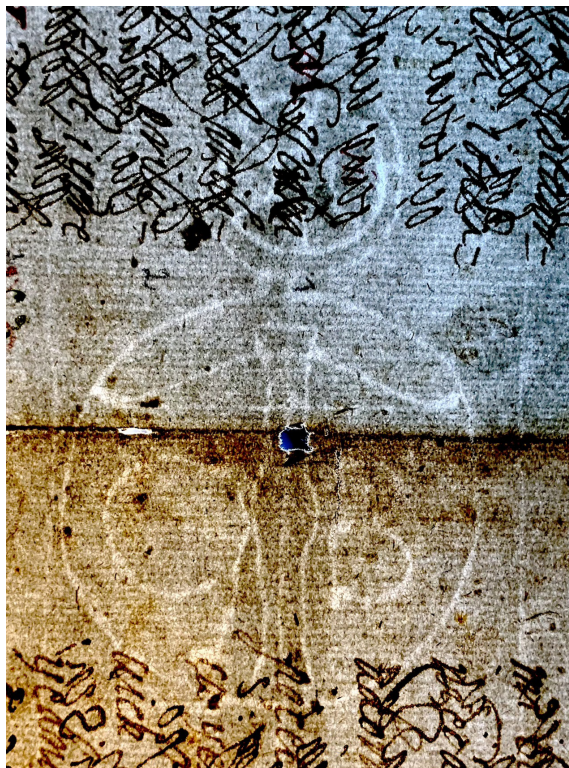
sjetio me po obliku svoga pisma na neke naše književne rukopise iz prve polovice sedamnaestog stoljeća.³¹ Ovdje se dojam srećom mogao vrlo jednostavno pretvoriti u znanje jer su nam preživjeli mnogi drugi spisi pisara koji tvrde da je prepisao ovaj rukopis, jer je preživio sam rukopis pa su se mogli provjeriti vodeni znaci na papiru, koji bitno pomažu pri datiranju, te konačno jer se u samom rukopisu mogla provjeriti Tihiceva tvrdnja da je on svoju bilješku zapisao u trećem sveščiću. Naime, *ov kvaternac treći Ivšić* točno tumači kao *ovaj treći sveščić rukopisa*, ali se onda vrlo neodređeno izražava: »Da *kvaternac* ovdje znači *kvaternion*, to se vidi i prema rukopisu, jer 29. list, na kome je taj zapis, može pripadati *trećemu* sveščiću ili svežnjicu našega rukopisa.«³² Može pripadati ili pripada? Moje ispitivanje rukopisa pokazuje da list 29 ne pripada trećem sveščiću, nego se njime započinje četvrti sveščić. Ako nam pisar kaže da je u trećem sveščiću, a zapravo je u četvrtom, već nam to mora biti jasan znak da pred sobom nemamo rukopis o kojem pisar govori nego njegov kasniji prijepis.³³

Ispitivanje vodenih znakova na papiru, o kojima Ivšić ništa ne kaže u svom izdanju *Lucidara*, također upućuje na kasniji prijepis. Ono je olakšano činjenicom da su se neki dvolisti odvojili pa je i vodeni znak lakše vidljiv (Slika 7).

³¹ Zadržavajući se na zadarskom kraju i na vrlo poznatim rukopisima, mogu uputiti na rukopis I. a. 44 Arhiva HAZU u Zagrebu u koji su u sedamnaestom stoljeću prepisani tekstovi dubrovačkih, hvarskih i zadarskih pisaca. Treba gledati osobito dio pisan u prozi, kao na primjer *Život sv. Marte*, od lista 28 dalje, ili dijelove pisane krupnijim slovima, kao na primjer list 48 i dalje. O starijim rukopisima koji okupljaju tekstove jezično povezanih ali politički razjedinjenih hrvatskih zemalja vidi Lupić 2021.

³² Ivšić 1949:108, bilj. 5, istaknuto u izvorniku.

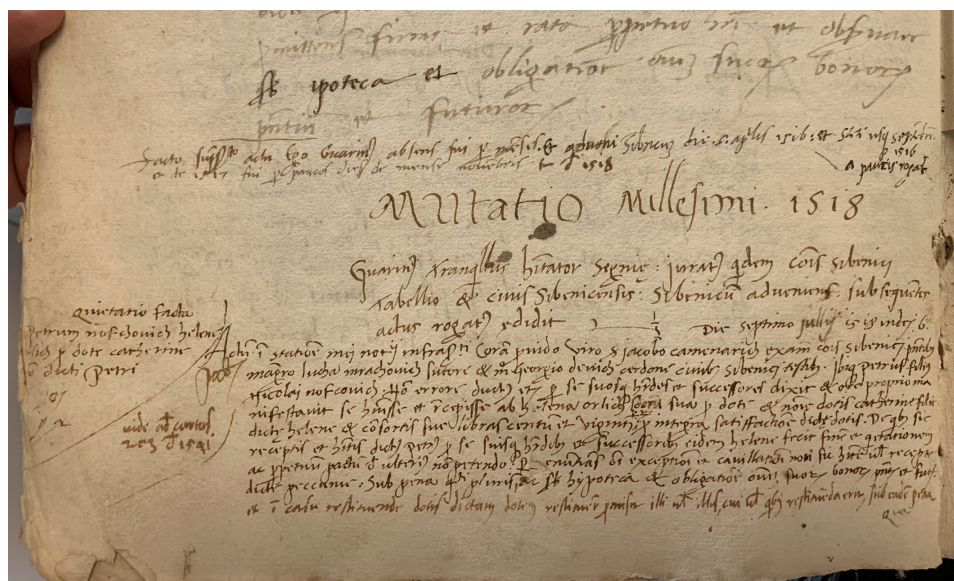
³³ Ivšić ne opisuje sastav sveščića. On je ovakav (folijaciju je proveo sam pisar, tako da se jasno vidi koji listovi nedostaju): 1: 2–11 (10 listova; izvorno 12 listova, ali nestali su listovi 1 i 12); 2: 13–16 (4 lista); 3: 17–28 (12 listova); 4: 29–40 (12 listova); 5: 41–52 (12 listova); 6: 53–63 (12 listova; folijacija za 56 dvaput); 7: 64–75 (12 listova); 8: 76–83 (8 listova); 9: 87–88 (2 lista, očito iz sredine sveščića; budući da nedostaju 84–86, jasno je da je u sveščiću izvorno bilo osam listova, to jest da još nedostaju i 89, 90 i 91). Rukopis je dakle nepotpun u svom prvom i svom zadnjem sveščiću, što vjerojatno znači da je duže vrijeme bio bez uveza te su zato stradali krajnji sveščići. Takvu pretpostavku potkrepljuje prljavština na današnjim krajnjim listovima rukopisa. Rukopis je, međutim, nekoć imao svoj uvez jer su sveščići još uvijek povezani koncem, ali ne može se reći kad je taj uvez izgubio. Naknadno je rukopis umetnut u kartonske korice u kojima se nalazi i danas, ali s kojima nije ni na koji način povezan; na tim koricama na hrptu je zapisan rukom broj 2. Ove korice su onda opet umetnute u korice većih dimenzija koje su također pripadale nekoj drugoj knjizi. Povremene bilješke olovkom koje se nalaze u rukopisu potječu od Ivšićeve ruke.

Slika 7: Vodeni znak u rukopisu *Lucidara*, Zbirka Benka Horvata, Muzej suvremene umjetnosti.

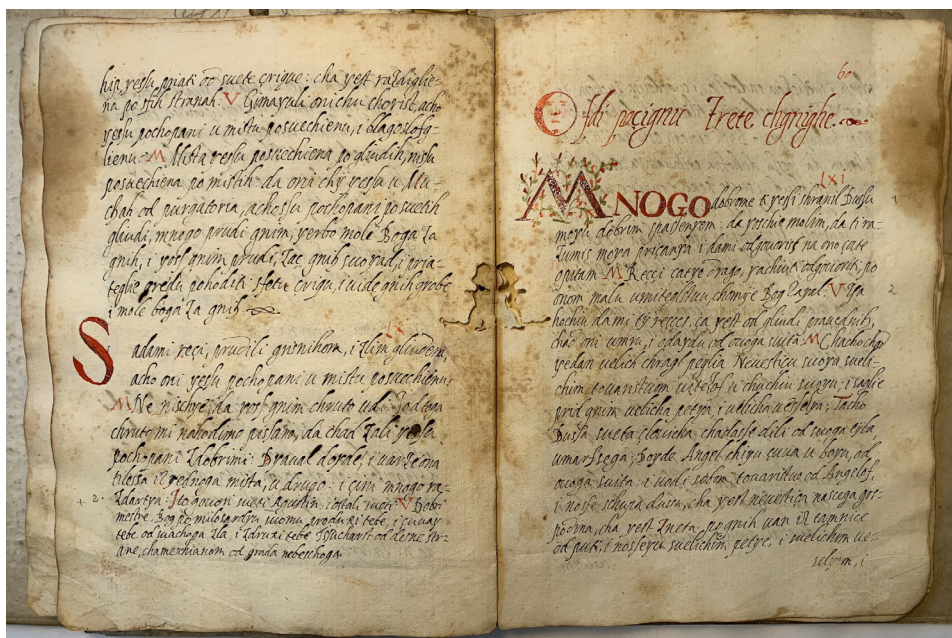
Prikazani vodeni znak, samostrijel s inicijalima CB u kružnici nad kojom je kotač sa šest žbica, odgovara papiru koji je oko godine 1600. proizvođen u Mlecima.³⁴ Konačno, tu nam je i glavni dokaz, naime činjenica da od Gverina Tihića imamo mnoštvo sačuvanog latiničkog materijala i prije i poslije 1533. godine, što omogućuje da rukopis *Lucidara* usporedimo s Tihićevim pismom i kad on piše sporo i kad piše brzo, i kad piše velikim i kad piše malim slovima, i kad piše gusto i kad razmiče slova (Slika 8).

³⁴ Vidi Briquet 1923, br. 757 (Salo, 1599). Ovaj vodeni znak zastupljen je u prvom, drugom i dijelu trećeg sveščića, dok je u ostatku rukopisa (izuzev posljednjeg sveščića, u kojem nisam ništa mogao vidjeti) vodeni znak samostrijel s inicijalima MA u kružnici iznad koje je trolist. Ne nalazim drugom vodenom znaku pravi ekvivalent u Briqueta. Oslanjam se na Briqueta jer je on i Ivšiću bio dostupan. Za odnos br. 757 i prikazanog vodenog znaka iz rukopisa *Lucidara* vidi Stevenson 1951-52:64.

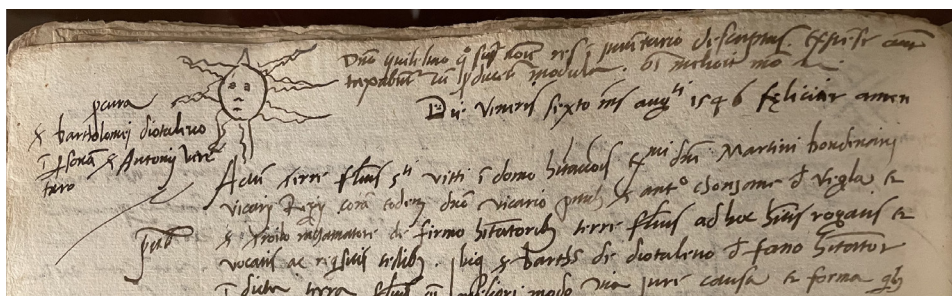
Slika 8: Ruka Gverina Tihica, HR-DAŠI-263, 29/I, 23v.

Ono što se o Tihicevoj ruci sa sigurnošću može reći jest da je ona vrlo prepoznatljiva i neizmijenjena tijekom godina. Njezino je pismo tipična raspisana humanistička kurziva prve polovice šesnaestog stoljeća koja se ni na koji način ne primiče pismu rukopisa *Lucidara*. Od posebnosti koje se javljaju u Tihicevoj ruci u odnosu na druge ruke iz tog vremena koje pišu istim pismom može se istaknuti slovo *g*, koje Tihić baš redovno voli jako zakovrčati u donjem dijelu, pa oblik slova *d*, koje najčešće izvodi jednim potezom proizvodeći nešto nalik izduženoj kukici, te konačno slovo *p*, pri pisanju kojeg mu se ne da uvijek dizati pero tako da ispod crte zatvara krug pretvarajući slovo u neku razglavljenu i u donjem dijelu otegnutu osmicu. Tihićev se potez doima brz, oštar i odlučan, dok je ruka *Lucidara* lelujava i slova su joj sasvim drugačijih proporcija (Slika 9). Ona su uglavnom vrlo izdužena i uska, izrazito zapuhana na desnu stranu. Na nekim mjestima, kao na primjer na dnu ovdje prikazanog lista 59v, ruka *Lucidara* piše znatno sitnije kako bi ugurala što više teksta na stranicu, ali time se ona, protivno onome što je rekao Stošić, ni po čemu ne približava izgledu Tihiceve ruke.

Slika 9: Lucidar, Zbirka Benka Horvata, Muzej suvremene umjetnosti, 59v–60r.

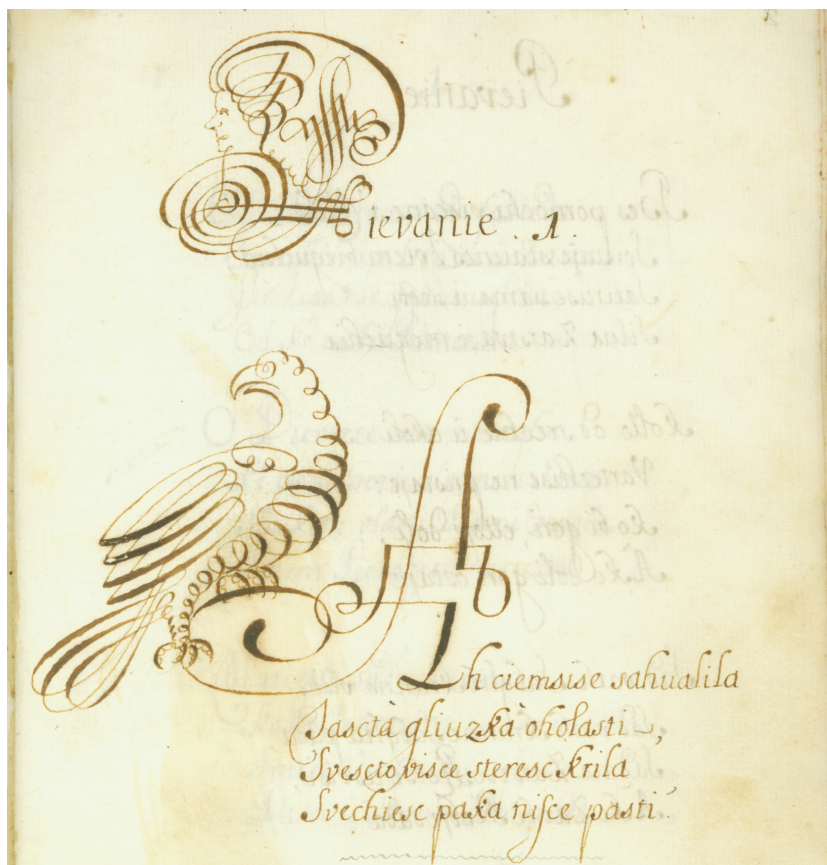
Jedino podudaranje, ako se može tako opisati, tiče se inicijala. Naime, po svojim bilježničkim knjigama Tihić je ponegdje znao nešto i nacrtati. Negdje su to bili funkcionalni crteži koji se tiču zabilježanih ugovora, kao kad na jednom mjestu crta kuću s olukom jer su se oko toga dva susjeda svadila, dok su drugdje crteži očito bili zamišljeni kao ukras, proizašli najvjerojatnije iz dosade ili nestrpljenja.³⁵ Takvi su crteži sunca koji se javlja-ju na više mjesta (Slika 10).

Slika 10: Tihicevi crteži, HR-DARI-823, III, 440v.

³⁵ HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke, III, 467r (kućica), 39r (ukrasna tvrđavica).

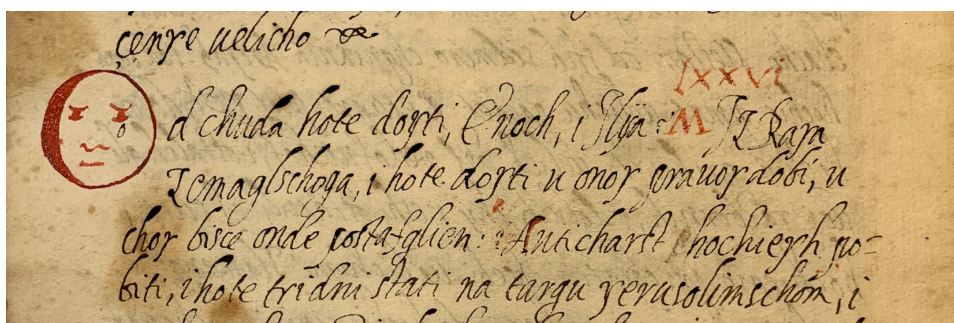
Notari su inače znali crtati stvari po svojim knjigama, a često bi pojedinim slovima dodavali lica, što je činio i Tihic.³⁶ Možda je najimpresivniji takav primjer jedan dosad inače nepoznat rukopis Gundulićeva *Osmana*, gdje je s velikim umijećem perom izveden ukrasni inicijal za slovo P, u kojem se nalazi i ljudsko lice (Slika 11).

Slika 11: Ivan Gundulić, *Osman*, HR-DADU-254, 144/127.

³⁶ HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke, III, 63v (slovo D s ucrtanim licem); vidi i Sliku 10 ovdje. Za primjere iz dubrovačkih bilježničkih knjiga vidi Lonza 2011:8, 37–38. Za fascinantan primjer bilježničkog autoportreta vidi Hilje 2016.

Crtajući orla pred prvim stihom *Osmana*, ovaj se pisar baš želio iskazati. Ah, pisarska oholosti!³⁷ I naš nepoznati prepisivač *Lucidara*, čiji su inicijali gotovo uvijek u crvenoj boji i često su ukrašeni priprostim zelenim grančicama, na ponekom mjestu velikom slovu *o* dodaje oči, nos i usta (Slika 12; vidi i Sliku 9).³⁸ Budući da je običaj, kako smo vidjeli, bio raširen, ne možemo pretpostaviti da on tu oponaša nešto što je našao u predlošku iako bi nam takva pretpostavka možda mogla pomoći da razumijemo zašto Tihić svoje pisanje ističe kao posebnu muku kada kaže da je završio jedan li-bar pa se nada da će *odbrviti* i drugi. Naime, njemu je kao notar u pisanje bila najobičnija, svakodnevna radnja u kojoj je bio izrazito vješt i brz; ne bismo stoga očekivali da on tu radnju ističe kao neku posebnu muku, i to odmah na kraju prve knjige. Ako je međutim rukopis i ukrašavao, možda mu je trebalo više vremena, a možda je u tom ukrašavanju bio nešto uspješniji nego u svojim bilježničkim crtežima te je tako nadahnuo svog budućeg prepisivača da ga u ukrašavanju donekle slijedi.

Slika 12: *Lucidar*, Zbirka Benka Horvata, Muzej suvremene umjetnosti, 73v.

³⁷ Rukopis se nalazi u ostavštini obitelji Bassegli-Gozze u Državnom arhivu u Dubrovniku (HR-DADU-254, 144/127). Držim da ga je prepisao profesionalni pisar dijelom zato što su slova vješto izrađena, dijelom pak zato što mislim da je riječ o ruci Ivana Ksavera Altestija (1727.–1816.), koji je djelovao i kao pisar. Altestijeva obična ruka postupno izranja u drugom dijelu ovog rukopisa, zbog čega bih nagađao da je on pisao i ovaj prvi dio, samo mu je nakon nekog vremena dodijao krasopis pa je prešao na svoj običniji rukopis. Piše u jednom pismu Inocent Čulić: »il famoso Altesti celebre per i suoi talenti, ma assai piu per le sue pazzie e bestialità« (Prag, Slavenska knjižnica, rukopis T 4129).

³⁸ Ono što se vidi na Slici 12 nije suza, nego malo slovo *o* koje je zapisano prvo, kako bi se znalo koji inicijal treba izraditi u boji.

Iznio sam tu pretpostavku jer bi ona nekome mogla pasti na pamet, ali sam u nju nimalo ne vjerujem. Naprotiv, radije mislim da je svojim spominjanjem vlastitoga rada Tihić htio reći ne da mu je toliko vremena trebalo da tekst prepíše, nego da mu je trebalo toliko vremena da tekst prevede i napiše. Ivšić je zbog pisarskih pogrešaka pretpostavio da je Tihić bio samo prepisivač nekog starijeg prijevoda *Lucidara*, ali sada kada znamo da je rukopis koji imamo zapravo tek prijepis Tihiceva rukopisa, ili čak prijepis nekog prethodno načinjenog prijepisa tog rukopisa, onda se i pisarske pogreške mogu pripisati kasnijem prepisivaču, a ne Tihiću. Drugim riječima, prijevod *Lucidara* kakav nam se sačuvao mogao je nastati baš 1533. godine, a prevoditelj mu je mogao biti upravo Gverin Tihić. Kako ćemo vidjeti, to Tihiću ne bi bio jedini književni rad. Prevođenje bi se osim toga ovdje dobro uklopilo jer je Tihić u svom bilježničkom poslu trebao prevoditi s latinskoga ili talijanskoga kad bi mu stranke zatražile da im izda ispravu na hrvatskom jeziku, kao što je to bio slučaj s već spominjanom glagoljskom ispravom iz 1546., za koju nam se sačuvao i Tihicev latinski original. Za prevođenje mu je sigurno trebalo nešto više vremena nego za pisanje, a da je taj posao htio *odbrviti* sluti se i po tome što prijevod *Lucidara*, premda vrlo tečan i uspio, nije uvijek najpromišljeniji.³⁹ Za bilo kakvo jezično proučavanje ovog rukopisa dosad iznesene spoznaje trebale bi, dakako, biti osnovno polazište. No možda za naše povijesnojezične analize nije bitno je li sačuvani spomenik iz prve polovice šesnaestog ili iz prve polovice sedamnaestog stoljeća, možda nije bitno tko je djelo koje se sačuvalo zapravo preveo i što je taj čovjek radio ili kuda se kretao, a možda nije uopće bitno ni tko je rukopis prepisao i gdje je on prepisan – jer nabranje jezičnih razlika među različitim *Lucidarima* i dalje se može računati kao znanstveni rad, kao što se uostalom računa otkad se s tim brojenjem počelo u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Shvaćajući filologiju ipak nešto šire nego što je puko nabranje razlika, ja ću pokušati saznati što nam o našoj jezičnoj povijesti govori Gverin Tihić kao njezin djelatni sudionik i kako je knjiga koju je on uzeo prevoditi svojim jezičnim i sadržajnim preobrazbama ostavila traga u najkompleksnijim jezičnim ostvarenjima hrvatske renesanse, odnosno u književnosti.⁴⁰

³⁹ Vrijedno je Ivšićevo uspoređivanje Tihiceva prijevoda s talijanskim predloškom, koji on osim toga donosi u izdanju ispod crte. Međutim, Ivšić nije sasvim točno identificirao talijansku knjigu iz koje je Tihić prevodio. Riječ je o kasnijim talijanskim izdanjima *Lucidara*, bližima Tihicevu vremenu, koja se slažu s Tihicevim prijevodom ondje gdje se prijevod odmiče od Ivšićeva predloška, odnosno od teksta inkunabula. Nadam se to pitanje potanje prikazati drugom prilikom.

⁴⁰ Krivo shvaćajući Ivšića, dio domaće literature već je prije mene pretvorio Tihiceva iz prepisivača u prevoditelja *Lucidara*. Tako onda stoji i u *Hrvatskoj enciklopediji*

Putujući notar

Za razliku od Ivšića i Stošića, koji su o Gverinu Tihiću znali zapravo vrlo malo, mi danas znamo puno više, iako su ta naša znanja još uvijek nedovoljno povezana. Postojećem fundusu podataka dodat ću i ja pokoju novost tako da će nam se Tihić očitovati kao figura koja još jednom dokazuje veliku složenost naše kulturne povijesti i koja se iz te povijesti izgubila dijelom i zbog toga jer se nije lako uklapala u prikaze kojima je, ne posve nerazumljivo, oblikovanje sadašnjosti bilo više na srcu nego što potpunije razumijevanje prošlosti. Glavni oslonac za rekonstrukciju Tihiceva života i rada jesu njegovi bilježnički spisi, a oni su se, barem koliko danas znamo, sačuvali u Državnom arhivu u Šibeniku i u Državnom arhivu u Rijeci.⁴¹ U Šibeniku se nalaze njegovi spisi koje je s povremenim prijekidima sastavljao kao šibenski bilježnik u razdoblju od 1514. do 1553. godine, dok se u Rijeci čuvaju njegovi spisi iz razdoblja u kojem je bio riječki kancelar, od 1544. do 1546. godine. Tihić je notarski posao jedno vrijeme obavljao i u Hvaru i u Zadru, ali o tome imamo vrlo malo preživjelih materijalnih tragova. Dok su za pisanje političke, društvene, pravne i kulturne povijesti Tihicevi bilježnički spisi izvori iz kojih se crpe podaci bez obzira na to tko ih je bilježio, za razumijevanje Tihića kao djelatnog sudionika te povijesti najvredniji su nam oni rijetki trenuci kad se on i ne hoćeći otkrije pa saznamo gdje se i u kojem svojstvu kretao, što je radio i što ga je posebno tištalo.⁴²

Prva vijest takve vrste stiže nam već iz godine 1514., a bilježi je u Gverinovim knjigama njegov brat Donat, koji je također bio notar. Zbog Gverinove odsutnosti Donat dodaje bilješku uz jedan registrirani spis te na koncu objašnjava razlog za svoj upad u tuđe bilježničke knjige: »Donatus frater Guarinj notarius Imperialis quietationem fecit ob absentiam fratris qui modo vitam Segnię degit.«⁴³ Saznajemo dakle da je te godine Gverin bora-

pod natuknicom *Lucidar*. Možemo reći da je šira znanstvena javnost krivim prepisivanjem zapravo intuirala istinu, a time onda učinila nepotrebnim ispravljanje naših priručnika. I oni priručnici, međutim, koji tvrde da je Tihić 1533. godine prepisao *Lucidar* mogu se ostaviti neispravljeni jer da bi Tihić preveo *Lucidar* morao ga je ispisati rukom, samo što to nije prijepis koji je došao do nas.

⁴¹ Sve donedavno Tihicevi šibenski bilježnički spisi, kao i spisi drugih šibenskih bilježnika, čuvali su se u Državnom arhivu u Zadru.

⁴² Ističem ovdje, radi budućih istraživača, da Tihiceve bilježničke spise nisam detaljno proučio nego iznosim samo ono što sam primijetio u jednom listanju. Nadati je se da će i Tihicevi spisi uskoro doći na red za izdavanje kao što su već došli neki drugi bilježnici.

⁴³ HR-DAŠI-263, Šibenski bilježnici, 29/I, 11v; kratice ovdje i dalje razrješujem bez naznake u transkripciji. Donatova ruka slična je Gverinovoj, ali ipak se može ja-

vio u Senju. Taj nam podatak potvrđuje i proširuje sam Gverin, koji ispred spisa od 6. rujna 1515. godine naknadno dodaje bilješku u kojoj objašnjava prazninu u svojim knjigama. Tu nam kaže da je u Senju boravio godinu i otprilike tri mjeseca, od konca 1513. do 9. veljače 1515.⁴⁴ Nekoliko godina poslije Gverin ponovno objašnjava prazninu u svom protokolu (Slika 8, str. 74 iznad). Ovaj put njegovo izbjivanje iz Šibenika bilo je višekratno, što je on u nekoliko navrata i zabilježio dodavanjem novih datuma: »Facto suprascripto actu ego Guarinus absens fui per menses et adueni Sibenicum die 5 aprilis 1516 ^a paucis rogatus^: et steti usque septembrem 1516 et de 1517 fui per paucos dies de mense nouembris et de 1518«. ⁴⁵ Kada se u ljeto 1518. vratio u Šibenik i nastavio s upisima u svoju bilježničku knjigu, on se potpisao ne samo kao šibenski građanin i bilježnik nego i kao »stanovalnik Senja« (»Guarinus Tranquillus habitator Segnię: juratus quidem communis Sibenici Tabellio et ciuis Sibenicensis«). To nam govori da je već na samom početku svoje bilježničke karijere Tihić bio vezan za sjevernije primorske gradove, ali nažalost ne saznajemo punu prirodu tih veza.

Putovao je Tihić, međutim, i prema jugu. Tražeći nedavno u Kaptolskom arhivu u Hvaru nešto drugo, naišao sam na jednu Tihicevu per-

sno razlikovati, osobito prema slovima koja sam već istaknuo kao karakteristična za Gverina. Kao što Donata nalazimo u Gverinovim knjigama, tako i Gverina povremeno nalazimo u bilježničkim knjigama Donata i Frane Tihića (HR-DAŠI-263, Šibenski bilježnici, 30). Njegovom je rukom pisano kazalo umetnuto, možda i greškom, ispred lista 124 (folijacija olovkom) u 30/I; njegova je bilješka u istom svesku na listu 118v (upućuje na vlastite bilježničke spise: »Vide secundum contractum in actis Guarini Tranquilli«); njegovom je rukom upisan spis od 3. VIII. 1518. na listu 140v; njegova su dva marginalna upisa na listu 178v; njegov je latinski heksametar na listu 214v koji upozorava da je upravo on dovršio upis započet rukom njegova brata (»vltima fracta fuit manu rescripta guarini«), a njegov je i jedan dio kazala koje slijedi; i tako dalje, na mnogim drugim mjestima. Osobito je zanimljiva sljedeća bilješka pisana Gverinovu rukom: »registrata per me Guarinum ex abreuaturis ser Donati fratris mei« (30/II, 126v). Budući da na jednom mjestu u ovim spisima nalazim da su Frane i Donat bili braća (30/VII, kraj prvog sveska), zaključujem da su trojica braće Tihića bili šibenski bilježnici (Gverin, Donat i Frane), dok je Stošić zabilježio samo Gverina i, kao jednu osobu, Franu Donata. Donat i Frane rijetko se u svojim spisima potpisuju, ali jasno im se razlikuje rukopis. Frane pak preuzima od Gverina njegovo zakovršeno g, no ipak se njegov rukopis razlikuje od Gverinova.

⁴⁴ »Ego Guarinus notarius factu suprascripto actu contuli me segnam et ibidem permansi per vnum annum et tres menses uel circa et reuersus sum sibenicum die nono februarij 1515 et pauca [nejasna riječ: acta?] hinc inde fecj« (HR-DAŠI-263, 29/I, 21v). Moguće je da je i u Senju Tihić obavljao notarsku službu. Naime, akt koji slijedi nakon navedene bilješke Gverin je započeo riječima »Actum Segnię«, što je onda prepravio u »Actum Sibenici«. To mi govori da mu je bilježnička fraza »Actum Segnię« već bila postala navikom.

⁴⁵ HR-DAŠI-263, 29/I, 23v. Sudeći prema boji tinte, bilješka je nastala u čak četiri navrata.

gamensku ispravu koja sadrži izvod iz registra presuda iz 1526. godine. Isprava nosi potpis iz kojeg je jasno da je Tihić jedno vrijeme djelovao u Hvaru, i to kao pomoćnik ondašnjeg kancelara: »Guarinus Tranquillus notarius et communis lesine cancellarii coadiutor.«⁴⁶ Dokument je nesumnjivo pisan Tihicevom rukom. Nisam uspio ustanoviti koliko dugo je Tihić boravio u Hvaru, no njegove veze s drugim gradovima znale su opstajati i po nekoliko godina. Tako je između 1531. i 1535. živio u Zadru, o čemu je po povratku u Šibenik opet u svojim spisima ostavio bilješku. Ovaj put bilješku je popratio i velikim crtežom krune unutar koje je napisan latinski moto *pukni od zavisti (inuide rumparis, doslovno: zavidniče, pukni)*. Iz bilješke saznajemo da je i u Zadru bio notar, a upravo u to razdoblje pada njegov prijevod *Lucidara*, koji je nastao 1533. godine.⁴⁷ Ne znam protumačiti latinsku izreku *pukni od zavisti* osim ako ona ne bi bila izraz Tihiceva slavo-dobitnog povratka u Šibenik, odnosno naznaka da je on u Zadru možda boravio zato jer je na to bio prisiljen, a ne zato što je tako izabrao.⁴⁸ Bilo kako bilo, već sredinom sljedećeg desetljeća Tihića nalazimo u Rijeci, gdje od 1544. do 1546. obavlja službu kancelara, pa u tom razdoblju šibenske bilježničke knjige opet zijevaju. Preživjeli riječki registar Tihić naziva svojom *drugom* knjigom (»hunc civilium librum secundum feliciter conscribere cepi«), što možda znači da nam se nisu sačuvali svi plodovi njegova ta-mošnjeg kancelarskog rada.⁴⁹ Ispred registra uvezano je Tihicevo abecedno kazalo uključenih spisa (*civilium repertorium*), a na prvoj stranici kaza-

⁴⁶ Kaptolski arhiv Hvar, zbirka pergamena, kutija 2. Presuda nosi datum 6. siječnja 1526., što nije nužno i datum Tihiceva ispisa.

⁴⁷ »Guarinus Tranquillus Sibenicensis adueniens Sibenicum ex Jadra vbi [nejasna riječ] fuit publicus notarius communis Jadre consecuto officio tabellionis sui huiusce spectabilis comunitatis Sibenici sub clarissimo Domino Ioanne Aloisio Venerio comite et capitaneo Sibenici dignissimo cepit in dei nomine sub regimine clarissimi Domini Andree Gritti comitis et capitanei Sibenici acta publica conscribere primum infra et sequenter videlicet« (HR-DAŠI-263, 29/II, 332v). Ivšić prenosi Stošicevo objašnjenje ovog mjesta: »Prazninu u notarskom radu [...] objašnjava Tihić bilješkom ispred akta od 9. II. 1535., u kojoj kaže, da se vratio iz Zadra, gdje je uređivao službene tabularne knjige šibenske općine u vrijeme gradskih knezova kapetana Alojza Veniera (1532-34) i Andrije Grittija (1534-37)« (1949:109). Stošić u svom pismu nije Ivšiću poslao prijepis ovog mjesta, nego samo navedeno tumačenje. Jedan je dio zapisa u rukopisu izbljedio pa ga Stošić možda nije mogao pročitati (ni ja ne znam pročitati jednu riječ ispred *fuit*); uglavnom, jasno je da Stošić nije sasvim točno protumačio što zapis govori. Tihić kaže da je jedno vrijeme bio zadarski javni bilježnik, a sada se vratio u Šibenik, gdje nastavlja obavljati svoju službu šibenskog bilježnika (*officium tabellionis*).

⁴⁸ Možda u skladu s tom pretpostavkom treba tumačiti i Tihicevu primjedbu *a paucis rogatus* (zamoljen od malobrojnih) koju dodaje u ovdje već navedenu bilješku o izbivanju iz Šibenika.

⁴⁹ HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke, III, 24r. Tako i na listu 231v bilješkom upućuje na prvu knjigu: »Vide in primo ciuilium«.

la nalazi se jedna bilješka koja također upućuje na još neku nesačuvanu bilježničku knjigu, koja je bila veća od ove što je preživjela (»Quelo che qui non trouarai cercha in libro grande de Registri«).⁵⁰ U preživjelom riječkom registru Tihić se sada potpisuje kao Šibenčanin i *građanin* Senja (dakle ne više samo kao *stanovnik* Senja: »Ciuilium Guarini Tranquilli sibenicensis et ciuis segnensis Repertorium«), a ispred prvog spisa koji zavodi u svojstvu riječkog kancelara on izjavljuje da je »javni bilježnik ovlašću carskom i ovlašću gradova Šibenika i Zadra« (»Ego Guarinus Tranquillus quondam Domini Ioannis ciuis nobilis sibenicensis publicus Imperiali et communis Sibenici ac Iadrę Auctoritatibus Notarius«). Ta nam izjava potvrđuje da je za vrijeme boravka u Zadru od 1531. do 1535. doista obavljao notarsku službu. Ovdje se Tihić k tome opisuje ne samo kao *građanin* Šibenika nego kao *ciuis nobilis*, što neće biti jedini put da ga nalazimo povezana s plemićkim naslovom.

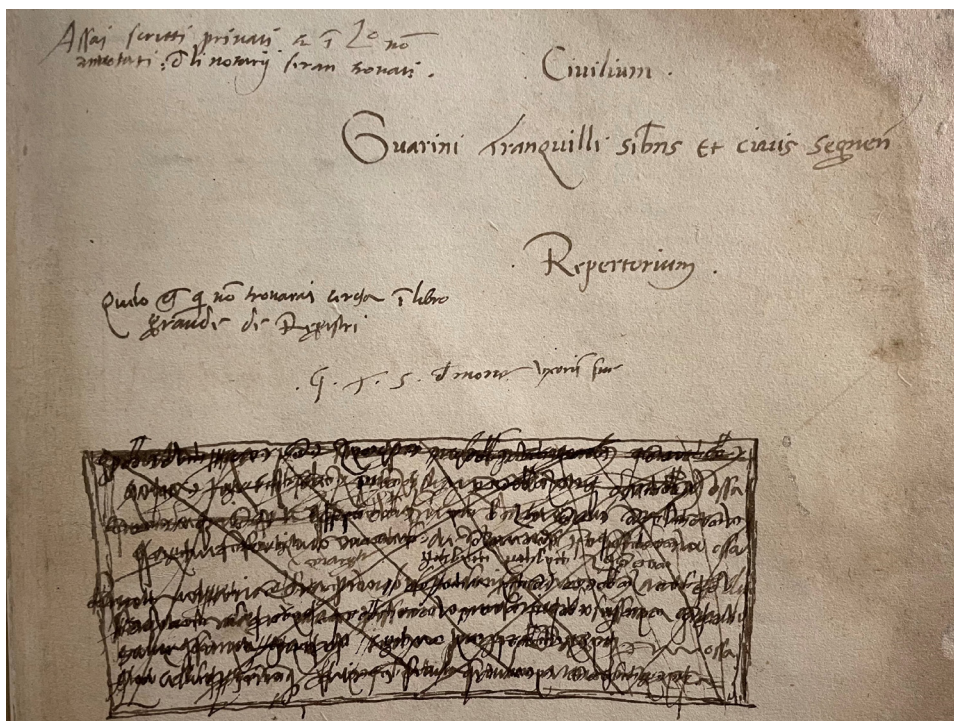
Ovaj riječki bilježnički registar važan nam je, međutim, prije svega zato što na prvoj stranici njegova kazala nalazimo kakve-takve tragove Tihiceve književne djelatnosti. Nekoliko stihova na talijanskom jeziku ne dokažuju doduše njegov pjesnički dar, ali pokazuju da je volio notarske dosjetke (»Assai scritti priuati et in Libro non annotati de li notarij seran trouati«). U donjem dijelu iste stranice zapisao je Tihić veći broj stihova, ali ovaj put sve je te stihove iskrižao tako da su danas uglavnom nečitljivi (Slika 13). Ipak, sasvim se jasno vidi da su stihovi bili zapisani na glagoljici. Ta je činjenica privukla Vjekoslava Štefanića, našeg najvećeg glagoljskog rukopisnog detektiva, koji je teškom mukom ispod križanja iščitao neke riječi, no iz tog čitanja teško je dokučiti o čemu bi stihovi govorili.⁵¹ Darko Deković pokušao je poboljšati Štefanićevo čitanje, ali tekst je i dalje ostao uglavnom nerazumljiv.⁵² Zaljubljeni u glagoljicu, i Štefanić i Deković zaboravili su pogledati iznad ovog zamrčenog četverokuta, a ondje je latinskim jezikom sasvim čitko napisan naslov ove pjesme: *G. T. S. De morte uxoris sue*, odnosno *Gverin Tihić Šibenčanin o smrti svoje žene*. Negdje po sredini iskrižanog zapisa, u jednoj većoj praznini između stihova, vidi se latinicom zapisano ime *Margarita*, što je možda bilo ime Tihiceve supruge. To je naš najintimniji dodir s ovim notarom, koji je u Rijeci, čini se, proživio i jednu osobnu tragediju.⁵³

⁵⁰ Osim ako Tihić ne želi reći da se ono što se ne nalazi u *kazalu* mora tražiti u samom *registru*, odnosno da je kazalo nesavršeno. Drugdje Tihić spominje neku »crvenu knjigu« riječke kancelarije, pa je možda i ovdje o njoj riječ: »prout in libro rubeo cancellarię fluminis apparet« (HR-DARI-823, III, 91r).

⁵¹ Štefanić 1953:419–420.

⁵² Deković 2011:336.

⁵³ Moguće je da je riječ o dva zapisa od kojih je prvi pjesma u smrt žene, a dru-

Slika 13: Tihicevo stihotvorstvo, HR-DARI-823, III, 1r.

Znači li to da je Tihicu glagoljica bila intimnije pismo, a hrvatski prikladniji jezik za izraz osobnog doživljaja? To ne možemo znati, ali sasvim je sigurno da je on na glagoljici napisao puno više nego što nam je danas poznato. Primjerice, Kristijan Juran upozorio je na činjenicu da je još u svojim šibenskim spisima Tihic jednom prilikom na okrajini zabilježio početak jedne oporuke na glagoljici koju je zatim preveo i registrirao na latinskom jeziku, što bi mogao biti najstariji danas poznati datirani glagoljički zapis iz šibenskog kraja.⁵⁴ Kada se pak pogleda već spominjana glagoljska isprava koju on prevodi i izdaje 1546. godine na osnovi latinskog ugovora upisanog u riječku bilježničku knjigu, nema nikakve dvojbe da pred sobom imamo nekoga tko je kurzivnu glagoljicu pisao lijepo, vješto i bez imalo oklijevanja.⁵⁵ Njegov je glagoljički potez jednako siguran kao i latinički, a ponegdje se mogu prepoznati i pojedine sličnosti u izvedbi, što je

gi nešto drugo. Potpunije čitanje iskrižanog zapisa uskoro će objaviti Željko Bistović.

⁵⁴ Juran 2014. Zapis se nalazi u HR-DAŠI-263, 29/I, 381v. Godina je 1530.

⁵⁵ Latinska verzija isprave nalazi se u HR-DARI-823, III, 415r. I Štefanić primjećuje da je glagoljska isprava (vidi ovdje Sliku 2, str. 61 iznad) pisana »vještom kursivnom glagoljicom« (1953:419).

Ivšić primijetio čak i na vrlo malenu uzorku. Usporedba glagoljskih zapisa iz 1530. i 1546. pokazuje da je Tihicevo pismo tijekom godina ostalo nepromijenjeno i vrlo prepoznatljivo, što nam daje nadu će se možda i među mnogim anonimnim glagoljskim rukopisima pronaći još neki trag njegove ruke. Budući da su podaci o prisutnosti glagoljice u starom Šibeniku u prvoj polovici šesnaestog stoljeća vrlo oskudni, treba ostaviti otvorenom i mogućnost da je Tihicev rani boravak u Senju ujedno značio znatno intenzivniji susret s glagoljskom pismenošću.⁵⁶

Vijesti koje o Tihicu dobivamo izvan njegovih bilježničkih knjiga govore nam da se on uz glagoljicu vjerojatno zanimao i za glagoljsku književnost, kao što to uostalom nagovještavaju stihovi iz njegove riječke bilježničke knjige. Dana 4. svibnja godine 1539. – dakle između boravka u Zadru i boravka u Rijeci – javlja se Tihic na otoku Rabu, ali ovaj put kao predmet jednog bilježničkog ugovora. Naime, te se godine rapski notar Frane Jačina obavezuje po određenoj cijeni prepisati za svećenika Jurja Gopića s otoka Paga nekoliko golemih pjesničkih sastava Gverina Tihica. Ugovor je posebno vrijedan jer navodi čak i broj stihova pojedinih Tihicevih djela. Tako se Jačina prvo obavezao da će svojom rukom na papiru prepisati »Muku Gospodina Našega koju je napisao šibenski plemić Gverin Tihic, svu u slavenskim ilirskim stihovima kojih je na broju četiri tisuće trideset i četiri«, zatim »Prikazanje muke također Našega Gospodina u slavenskim ilirskim stihovima, sastavljeno po rečenome gospodinu Gverinu u tri tisuće i dvadeset stihova«, te konačno »Život slavnoga učitelja svete majke crkve svetoga Jeronima, sastavljen po rečenom autoru također sav u slavenskim ilirskim stihovima, njih na broju jedanaest tisuća petsto i pedeset«. Jačina se obavezao da će sva tri djela prepisati unutar godinu dana, i to čitkim slovima, dok se Gopić obavezao da će Jačini dati na upotrebu rukopise iz kojih je trebalo načiniti vjeran prijepis.⁵⁷ Jačina je svoju obavezu

⁵⁶ Treba ovdje spomenuti i Šibenčanina Ivana Ručića, Tihiceva mlađeg suvremenika, koji je također znao glagoljicu. Od njega su nam se sačuvala dva glagoljska pisma (iz 1545. i 1560.), od kojih je bar jedno, čini se, pisao vlastitom rukom (Šupuk 1976:489–491). Zanimljivo je da je pismo iz 1545. upućeno senjskom kapetanu. Šupuk još bilježi da je Ivan Ručić sa svojom braćom bio na čelu šibenske pučke bune 1582. godine (492), ali ne objašnjava je li to isti čovjek. Kad nabroja članove roda Ručić, Šupuk kaže za Ivana Ručića da je »plemić iz Hrvatske, šibenski građanin, umro 23. IX 1597.« (1976:492). Izvjesni Ivan Ručić javlja se i u ugovoru iz 1536. godine, gdje se obavezuje dovesti iz Rijeke drvenu građu za gradnju šibenske lože (Hilje 2020). Iz već navedenog Stošićeva pisma proizlazi da su Tihici i Ručići bili u ženidbenoj vezi.

⁵⁷ HR-DAZD-28, Rapski bilježnici, 23/I, 6r: »che Io al prefato venerabil messer padre Zorzi debba de mia mano Copiare in carta bombasina la passione del nostro signore composta per il spettabil messer Guerino tranquillo nobile sibenicense, tutta in versi schiaui Illyrici Ascendono alla summa de quatro millia trenta quatro, item la represen-

uredno izvršio, a zanimljivo je da je Gopić prije isplate prijepise u nekoliko navrata provjerio kako bi ustanovio jesu li točni te je, vrlo zadovoljan obavljenim poslom, preuzeo i prijepise i ustupljene rukopisne predloške. Sve je to potvrđeno pred svjedocima i zavedeno u Jačinine bilježničke knjige 10. svibnja 1540. godine.⁵⁸

Premda nam ugovor ne daje nikakav podatak o tome kojim će pismom Jačina prepisati spomenuta djela, izraz »stih slavenski ilirski«, koji se doima kao pleonazam jer su izrazi *slavo* i *illirico* za hrvatski jezik u starije doba bili zamjenjivi, otvara mogućnost da je bila riječ o djelima na hrvatskom jeziku pisanim glagoljskim pismom.⁵⁹ To bi imalo smisla tim više što se

*tatione dela passione pur del nostro signore in versi schiaui illyrici composta per el anteditto messer Guerino, ascende al numero de tre millia et venti uersi Item la vitta del Glorioso Dottore dela santa madre Chiesa santo gierolamo composta per il sopraditto autore pur in verso schiauo illyrico ascende alla summa tutta la opera de versi vndese millia cinquecento cinquanta, et questo ogne cuosa nela mia carta, et messer padre Zorzi sia tenuto darne li autentici deli quali son per copiare ogni cuosa secondo in essi si contiene et questo in termine de vno anno continuo accio che con diligentia et mio commodo puossa seruirlo nel copiare et fare vna lettera legibele.« Jačina upotrebljava izraz *autentici* za rukopise iz kojih će prepisivati, što ja tumačim kao *predloške* radije nego *autografe*. Iz ugovora proizlazi da će Jačina predloške držati kod sebe godinu dana, koliko je određeno za obavljanje posla, što bi mu omogućilo da prepisuje kad god mu je zgodno. Transkripcija ovog ugovora prvi put je objavljena u publikaciji Državnog arhiva u Zadru *Miscellanea* 1 [1949-50], str. 40, odakle je navođena u kasnijoj literaturi. Kurzivom prikazujem razriješene dijelove kratica kako bi se vidjelo zašto se moja transkripcija odmiče od objavljene. Moguće je da je kriva transkripcija *Guerrino* za *Guerino* navela Josipa Bratulića na pomisao da zbog riječi *guerra* u Tihicu valja tražiti predložak za Zoraničeva pastira Bornika (1990:112–113, 158). Kao što se vidi iz ovdje navođenih spisa, sam Tihić svoje ime uvijek piše Guarinus.*

⁵⁸ HR-DAZD-28, Rapski bilježnici, 23/I, 26r: »Concio sia che Io francesco iacina Nodario publico Altre uolte hauesse fatto acordo con il venerabil messer padre Zorzi gopich beneficiato nella villa di pofglia sopra la Isuola di pago di accoppiare al ditto tre volummi, in duoi continente la passione del nostro signore, et nel Terzo la vitta del glorioso santo Gierolamo Dottore della Chiesa, secondo comme piu diffusamente si contiene nelli Atti di me Nodario, Huora al nuome del buon iesu quelli tutti tre ho coppiato di mia mano secondo si conteniua nelli Autentici, Et essendo piu et piu volte uisti et reuisti dal ditto messer padre Zorzi, liquall piacqueno molto ad esso, et si chiamo contento et satisfatto, et inpresentia delli testimonii soprascritti mi conto et esburso in tanti denari contantj lire otanta de piccoli secondo il nostro patto et acordo, Et Io a lui presentai hij libri cosci li Autentici comme quelli ho accoppiati, facendo vno alaltro fine silentio et quietatione perpetoa, lui Ame delli libri habbuti, et Io alui delli Denari contantj et dalle sue mano receptuti.« Začudo, upravo navedeni spis nije uključen u *Miscellanea* čak ni spomenom pa je tako sve dosad ostao nepoznat znanstvenoj javnosti.

⁵⁹ Govoreći o izrazima *slovenski* i *hrvatski* u protestantskim izdanjima šesnaestog stoljeća, Stjepan Damjanović ističe: »valja naglasiti ono što naša filologija nikako da posvoji, a očito je i važno: *slovenski* i *slovinski* termini su koji izravno upućuju na hrvatsku ćirilometodsku tradiciju« (2014:50). O poznavanju glagoljice među rapskim nota-

djela o mucu Kristovoj sasvim dobro uklapaju u korpus glagoljske književnosti kakav nam je danas poznat, a sv. Jeronim kao onaj koji se smatrao izumiteljem glagoljice ukazao bi se u stihovanom glagoljskom ruhu puno doličnije nego u latiničkom prijepisu.⁶⁰ Konačno, naručitelj prijepisa Juraj Gopić bio je, kako to ugovor izričito navodi, vezan za Poveljanu. Za župu Poveljana kao i za susjednu župu Vlašići na otoku Pagu znamo da su bile glagoljaške. Njihova veza sa sv. Jeronimom imala je osim toga već dugo jake temelje jer je u Vlašićima postojala stara crkva sv. Jeronima, a upravo štovanju tog sveca bila je posvećena i najznatnija bratovština iz tog područja, takozvana Vela skula. Glavni izvor za poznavanje rada te bratovštine jedna je njihova knjiga računa, još uvijek pisana glagoljicom iako je nastala u osamnaestom stoljeću.⁶¹ Zahvaljujući upravo jednom glagoljskom pismu koje godine 1512. Jurju Divniću upućuje svećenik »Protko Protković z Vlašić« pretpostavlja se da je i ovaj ninski biskup, proslavljen u Zoranicevim *Planinama*, čitao glagoljicu.⁶²

Glagoljska Rijeka i augustinci sv. Jeronima

Kada, dakle, godine 1544. Gverin Tihić stiže u Rijeku, on je već poznat književnik čija se djela, unatoč velikom broju stihova, prepisuju, a možda se prepisuju i na glagoljici. Kao građanin i notar Šibenika, pa notar Zadra i Hvara, pa stanovnik i možda notar Senja, pa poznat po svojim djelima na Rabu i Pagu, Tihić gotovo da je i svoj dolazak u Rijeku mogao najaviti kriticom *pukni od zavisti*. Naime, dok je pri svom ulasku u područje interesa moderne akademske znanosti on bio osoba o kojoj se baš ništa nije znalo, pri svom davnašnjem ulasku u Rijeku on je očito bio osoba za koju su mnogi znali. Ako je i puka slučajnost, ipak je zanimljivo da je jedina Tihiceva dosad poznata glagoljska isprava sastavljena opet u vezi sa sv. Jeronimom. Naime, izdavanje te isprave zatražio je prior augustinskog samostana sv. Jeronima u Rijeci kako bi se zaštitio u slučaju da mu jedan stanovnik Kastva ne isporuči na vrijeme »kantinari sedam vulne bele, dobre i prijatne, kastavske od prvoga striženja, po jimeni grintavice«.⁶³ Prioru je Ivšić u svojoj krivoj transkripciji Tihiceve glagoljske isprave nadjenulo ime Jivan Premuović, ali u stvari je riječ o Jivanu Premušiću, jednom od najzaslužni-

rima vidi Runje 1999.

⁶⁰ O prikladnosti sv. Jeronima kao teme za svojevrsni nacionalni ep, što je možda i bila Tihiceva ambicija, vidi Špoljarić 2020:17.

⁶¹ Franov-Živković i Vigato 2019.

⁶² Runje 1991:189–190.

⁶³ Ivšić i Bratulić 2017:449, uz prilagodbu grafije.

jih priora u povijesti riječkog augustinskog samostana.⁶⁴ Naime, Premušić je zapamćen kao osoba koja je obnovila samostan i crkvu sv. Jeronima nakon što su te zgrade pri kratkotrajnom osvajanju Rijeke godine 1509. Mlečani opljačkali i spalili, pri čemu je stradao i dio samostanske arhivske građe.⁶⁵ O završetku tog dugotrajnog i sveobuhvatnog pothvata obnove svjedoči zapis uklesan u hodniku koji je vodio u zvonik crkve: »1543. Fr. Joanes Primosich totum construxit opus.«⁶⁶

Premušić se, međutim, nije brinuo samo za zgrade. On je 1552. godine naložio da se vjerno prepisu sve darovnice, povelje, oporuke i ugovori riječkog augustinskog samostana. Plod je tog naloga bio samostanski kartular, koji je danas među važnim izvorima za ranu povijest augustinske redovničke zajednice u Rijeci, prisutne ondje još od 14. stoljeća.⁶⁷ Za taj posao odabrao je Premušić notara Ivana Barberića, koji je osim toga bio i glagoljaški pop riječkog kaptola.⁶⁸ Kartular pokazuje da se i prije 1552. godi-

⁶⁴ Tihićev latinski registar zove ga *Premussich*, a znanstvena literatura Ivan Primošić, Primožić, Premušić i Premužić. Ja ću ga zvati Premušić jer mi se čini da je to jedini zapis njegova imena na hrvatskom i na glagoljici, a napravljen je očito u njegovoj prisutnosti. O zapisu Premušić u Tihićevoj glagoljskoj ispravi nema nikakve dvojbe jer se *v* i *š* vrlo jasno razlikuju. Oblik Premušić donosi i Herljević 1969:457 kada navodi Tihićevu ispravu (čini se u vlastitom čitanju). Već je Kukuljević transkribirao Premuović (1863:248), a tako stoji i u latiničkom kazalu na kraju njegove knjige, što je vjerojatno zavelo Ivšića, a za njim Bratulića (Ivšić i Bratulić 2017:449). Nažalost, i svjedoci ovog ugovora nastradali su u našim izdanjima. Dok Kukuljević točno transkribira Ditanić, Ivšić ima Litanić, a za njim onda tako i Bratulić, s tim što se u kazalu Bratulićeve knjige javlja treći oblik, Litinić; Ivšićevo točno »Antonom Purklinim« postaje u Bratulića krivo »Antonom Puklinim«. Bratulić i Ivšićevo točno čitanje »kloštra svetoga Jeronima« pretvara u »kloštra svetoga Jerolima«, dok njegovo krivo čitanje »dobri gibuća« stavlja pod upitnik umjesto da ga popravi u »dobra gibuća«, kako jasno piše u rukopisu. Tu su još i druge omaške: Ivšićevo točno »rečena Pavla« postalo je u Bratulića netočno »rečenog Pavla«; Ivšićevo točno »svetoga Vida« postalo je u Bratulića netočno »svetog Vida«; Bratulić krivo prenosi i Tihićevu omašku »notarvsta« kao »notarvstva«. Iako bi za jednu kratku ispravu i jedna pogreška bila dovoljna, neće biti da je stanje ove isprave tipično za čitavo izdanje jer ono je od stručnjaka za izdavanje glagoljskih isprava nahvaljeno (Botica i Galović 2020).

⁶⁵ Medved 2019a:172 i Medved 2019b:88.

⁶⁶ Kobler 1896:95 i Herljević 1969:437. Isti je prior godine 1552. obnovio i crkvicu sv. Andrije, koja je pripadala augustincima (srušena je 1876). Ona je bila poznata kao crkva koja je u davna vremena navodno pripadala šizmaticima, pa su se u njoj još koncem sedamnaestog stoljeća mogli vidjeti tragovi grčke pismenosti (Kobler 1896:143–144).

⁶⁷ Deković 2011:93–94 i Medved 2019a:161, bilj. 11. Riječ je o rukopisu MS II. 796 lat. Bečke sveučilišne knjižnice (nadalje kartular).

⁶⁸ Premušić je još ranije dao nalog Ivanu Barberiću da sastavi popis inventara samostana, što je ovaj učinio 1523. godine (Medved 2019a:172). Inventar je uključen i u kartular, i to na prvom mjestu, dok je isprava D-XXVI-24 u Arhivu HAZU u Zagrebu

ne u augustinskom samostanu nastojalo spise sačuvati, okupiti i dovesti u red jer se u kartular ponekad prepisuju prethodno ovjereni prijepisi umjesto samih originala. Tako se kao ovjervitelj nekoliko isprava javlja i Gverin Tihić, koji se već 1547. vratio u Šibenik. Međutim, čitav je kartular u obliku u kojem je došao do nas djelo samo jednog pisara, a to je bio Barberić.⁶⁹ On je u kartularu ostavio vrlo vrijednu bilješku iz koje je jasno da su predlošci bili na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku te da su prepisani sasvim vjerno, bez dodataka ili ispuštanja. Tako se danas u kartularu nalazi i nekoliko glagoljičkih prijepisa. Može se, prema tome, pretpostaviti da je glagoljica u povijesti riječkog augustinskog samostana bila obična stvar te da je nesmetano živjela uz latiničko pismo, isto onako kao što je u Rijeci hrvatski jezik živio uz latinski, talijanski i njemački. Kartular riječkog augustinskog samostana sv. Jeronima u svakom slučaju jasno pokazuje da je pisati na hrvatskom jeziku za članove ovog latinaškog samostana značilo pisati na glagoljici.⁷⁰

Kada je riječki augustinski samostan sv. Jeronima godine 1788. ukinut, s njegovim gašenjem nestala je dobrim dijelom i bogata dokumentacija koja bi nam danas pomogla da bolje razumijemo važnu kulturnu ulogu koju je samostan odigrao od četrnaestog do druge polovice osamnaestog stoljeća ne samo u Rijeci nego i šire, jer augustinci su imali samostane i iza Učke, u

zapravo original ovog inventara, također pisan Barberićevom rukom (usp. Deković 2003:31, gdje se inventar omaškom povezuje s ispravom D-XXVI-67).

⁶⁹ Jedinu samostalnu studiju o ovom kartularu objavio je Deković (2003). Tihić je vezan uz ispravu pod brojem 21 (ovjerava prijepis isprave iz 1536), zatim 25 (iz 1544), 26 (iz 1545), 27 (iz 1545; tu je kod Dekovića pogrešno navedena godina 1525) te 45 (iz 1544). U numeraciji slijedim brojeve koje su ispravama naknadno dane u samom kartularu, a u tu numeraciju nije uključen prvi spis kodeksa (inventar samostanskih dobara). U svojoj raspravi o ovom kartularu Deković, naprotiv, u numeraciju uključuje i inventar tako da su njegovi brojevi uvijek za jedan veći od mojih (odnosno kartularskih). Pogrešna je Dekovićeva tvrdnja (36) da je Tihić ovjerio ispravu od 27. ožujka 1549. Za nju Deković kaže da se nalazi pod brojem 53 (dakle kartularskim brojem 52). Tu je doista posrijedi isprava iz 1549., ali nju je pisao Guilhelmus Ghesquires, a ne Guarinus Tranquillus 1549. više nije u Rijeci.

⁷⁰ U svom izdanju glagoljičkih isprava iz augustinskog kartulara Deković je ustvrdio da one nisu prijepisi ranijih isprava, nego da je riječ o prijevodima koje je načinio Ivan Barberić pri sastavljanju kartulara (2003:31–32; 2006:306). Međutim, Barberićeva izjava ne ostavlja prostora sumnji da je on isprave samo prepisao, odnosno da su i predlošci već bili na hrvatskom jeziku. Barberić naime kaže: »suprascripta instrumenta, priuilegia, donationes atque testamenta, in hoc libro continentia tam ideomate latino, italico & croato fideliter extraxi ex suis originalibus autenticis, nil addendo aut minuendo, prout iacere inueni« (zapis nakon isprave broj 74, list 115r; usp. Deković 2011:93). Drugim riječima, hrvatski prijevodi nekih isprava pisani glagoljicom već su u samostanu postojali.

Istri, a onda i dalje prema hrvatskom istoku i jugu.⁷¹ U kojoj su mjeri oni bili povezani s glagoljaškim djelovanjem, teško je reći, ali ovi primjeri iz riječkog samostana govore nam da glagoljska pismenost augustincima nije bila strana iako su liturgiju obavljali na latinskom jeziku. Već je Štefanić istaknuo da su se u svom pastoralnom radu riječki augustinci morali služiti hrvatskim jezikom.⁷² Kartular samostana sv. Jeronima pokazuje nam pak da ako su taj jezik htjeli zapisati, oni su ga zapisivali na glagoljici. Kao što se u drugim hrvatskim regijama uz latinsko bogoslužje vezala svakovrsna latinička pismenost na hrvatskom jeziku, jer se djelatnost vjerskih zajednica nije ograničavala na bogoslužje, tako je u onim krajevima u kojima je prevladavala glagoljica ona bila prisutna ne samo u glagoljaškim crkvama, gdje se liturgija odvijala na hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskog jezika, nego i u djelovanju onih zajednica koje su misu slušale na latinskom jeziku.⁷³ Da su se, k tome, riječki augustinci zanimali čak i za glagoljašku liturgiju govori nam činjenica da je najbolje očuvani primjerak tiskanog senjskog misala iz 1494. godine, danas u Budimpešti, dospio onamo upravo iz riječkog samostana sv. Jeronima.⁷⁴ Postoje, konačno, i dva glagoljska spomenika koja upućuju na posebno slavljenje augustinskih blagdana. To su ni manje ni više nego *Misal hrvatski* i *Oficij rimski* koje je upravo u Rijeci tiskao modruški biskup Šimun Kožičić Benja 1530. i 1531. godine. Pažljivim proučavanjem sanktorala te njihovom usporedbom sa sanktoralima drugih glagoljskih knjiga Valentin Putanec ustanovio je da se u obje knjige javljaju sanktoremi karakteristični za augustince, a u jednom slučaju riječ je o sanktoremu koji na određene dane slave samo augustinci pustinjaci.⁷⁵

Kao što vrlo malo znamo o djelovanju augustinskog samostana sv. Jeronima u Rijeci u šesnaestom stoljeću, tako isto vrlo malo znamo o tome gdje

⁷¹ Dobronić 1987 i Medved 2019b.

⁷² Štefanić 1953:397.

⁷³ Vidi Bratulić 1990:85, gdje se u vezi s jednim poznatim glagoljskim kodeksom pretpostavlja da je srednjovjekovna poezija na hrvatskom jeziku nastajala dijelom i »u krilu latinaške Crkve«: »Latinaška je, naime, Crkva, jednako kod nas kao i na Zapadu, morala voditi brigu da njeni vjernici koji nisu sudjelovali u liturgiji onako aktivno kao vjernici u glagoljaškoj sredini, jer nisu razumjeli latinski jezik, svoja pobožna čuvstva i jednostavnu inspiraciju izivljavaju u duhovnim stihovima na narodnom jeziku. Kod nas je vjerojatno i narodna i latinaška Crkva proizvodila, odnosno poticala stvaranje takvih stihova, a sigurno da su oni vrlo lako prelazili iz domene jedne Crkve u domenu druge, bez ikakve zapreke.« Kad su se narodne i latinaške crkve nalazile u istom gradu, onda su takva prelaznja ne samo duhovnog pjesništva nego raznih vrsta tekstova morala biti sasvim obična.

⁷⁴ Medved 2019b:88. Vidi i Deković 2005:54.

⁷⁵ Putanec 1991:167–169.

je točno u Rijeci Šimun Kožičić Benja bio smješten dok je djelovala njegova glagoljska tiskara. On nam u kolofonima djela koje tiska o tome daje vrlo nejasnu naznaku, tek povremeno navodeći da su knjige tiskane »v hižah prebivanja časnoga gospodina Šimuna biskupa modruškoga«. Hiža prebivanja zvuči najviše kao neko mjesto u kojem je Kožičić bio privremeno smješten, a ne kuća kojoj bi sam bio vlasnik. Riječki augustinci, pak, imali su u Rijeci u Kožičićevo doba dobar broj kuća, koje su najčešće dobivali kao oporučne darove, tako da nije isključeno da je on svojim mjestom stanovanja bio povezan za augustince. Svakako je vrlo znakovito da nema nikakvih podataka o tome da je Kožičić u svom glagoljaškom pothvatu imao pomagače među glagoljašima riječkog kaptola, što bi se najprije očekivalo.⁷⁶ No gdje god da je Kožičić stanovao, bilo bi čudno misliti da u jednom tako malenu gradu kao što je bila Rijeka početkom šesnaestog stoljeća netko tko je uzeo tiskati knjige na glagoljici ne bi, uz glagoljaški kaptol, bio u dodiru i s najvažnijom jeronimskom ustanovom u gradu, a to je bio augustinski samostan. Kožičiću, osim toga, augustinci sigurno nisu bili stranci. Poznato je da je on od 1513. do 1520. godine bio upravitelj Senjske biskupije, a njoj je pripadala i župa Brinje, u kojoj se nalazio još jedan stari augustinski samostan o kojem se danas nažalost vrlo malo zna.⁷⁷ U vezi s tim samostanom sačuvala nam se, međutim, jedna glagoljska isprava iz 1489. godine.⁷⁸ Biskupski pak vikar 1515. godine, dakle za vrijeme Kožičićeva upravljanja biskupijom, bio je ujedno župnik crkve sv. Stjepana u Brinju, a čini se da je za crkvu sv. Marije u Brinju, koja je pripadala augustincima, naručio jedan srebrni pozlaćeni kalež danas u ugljanskoj župnoj crkvi.⁷⁹

Kao i Tihić poslije njega, i mnogo slavniji Kožičić kretao se od Zadra, gdje je rođen, prema sjeveru. Modruški biskup već od 1509. godine, on je istovremeno do 1516. natpop na Pagu. Nakon pada Modruša u turske ruke 1527. godine, Kožičić se preselio u Novi Vinodolski, a zatim u Rijeku, gdje je 1530. pokrenuo glagoljašku tiskaru. Kako sam pokušao pokazati, njegov izbor Rijeke ne može se otpisati kao puki slučaj. Proučavatelje Kožičićevih tiskanih glagoljskih izdanja zbunjuje činjenica da se na ne-

⁷⁶ O tome Bogović 1991:73, a o kućama Gigante 1910.

⁷⁷ Bogović 1991:67.

⁷⁸ Broj 121 u Ivšić i Bratulić 2017; nažalost nije poznato gdje se danas čuva original ove isprave.

⁷⁹ Petricioli 1991:156, gdje se također spominje da je Brinje opustošeno 1530. godine, kad su Turci zapalili i augustinski samostan. Spomenuti biskupski vikar bio je Ivan Frančić, koji je 1497. godine bio imenovan javnim bilježnikom na Rabu. U imenovanju se ističe da je Frančić vješt glagoljskom pismu: »de Brigne de partibus Sclavonie litterarum sclavonice periti« (Runje 1999:117). Zanimljivo je da je u četrnaestom stoljeću jedan senjski biskup bio augustinac (Bogović 2001:22).

kima od njih na naslovnici javlja prikaz sv. Jeronima. Dok se za *Misal hrvatski* uzimalo da se on sa sv. Jeronimom mogao vezati jer je Jeronim bio poznat kao prevoditelj Biblije, a Kožičićev se biblijski tekst prilično vjerno drži teksta Vulgate, slično objašnjenje nije se nadavalo za grafiku sv. Jeronima na naslovnoj stranici *Knjižica od rimskih arhijereov i cesarov* (1531.).⁸⁰ No sv. Jeronim kao zaštitnik glagoljice te sv. Jeronim kao zaštitnik jedine redovničke zajednice u Rijeci u šesnaestom stoljeću, za koju k tome znamo da joj glagoljica nije bila strana, gotovo da nam ne ostavljaju izbora kada razmišljamo gdje je Kožičić u svojim književnim nastojanjima mogao naći prijatelje.⁸¹

Gverin Tihic stiže u Rijeku kada se ona, zahvaljujući Kožičićevim izdanjima, mogla smatrati prijestolnicom hrvatske glagoljske pismenosti. Kao što je već istaknuto, Tihic je prije dolaska u Rijeku živio jedno vrijeme u drugom glagoljaškom tiskarskom središtu, naime Senju, gdje je dobio i status građanina. Sve što znamo o njegovoj književnoj djelatnosti dobro se uklapa u glavne tokove glagoljske knjige kao i u štovanje sv. Jeronima kao tvorca glagoljice. Ugovor između rapskog notara i pašskog svećenika pokazao je osim toga da je Tihic pisao i dramska djela, što nam je za razumijevanje riječke glagoljske pismenosti izrazito važno. U podrobnom prikazu sudbine glagoljice u Rijeci šesnaestog stoljeća Vjekoslav Štefanić posebno ističe dvije vijesti. Jedna su zabrane apostolskih vizitatora s početka sedamnaestog stoljeća koje se odnose na prikazivanje Kristove muke u crkvama. Iz tih je zabrana jasno da je u Rijeci postojala živa tradicija religiozne drame na hrvatskom jeziku, a iz drugih uputa apostolskih vizitatora vidi se da su oni morali podsjećati riječki kler da ne zaboravi na latinski jezik.⁸² Unatoč činjenici da nemamo velik broj preživjelih materijalnih svjedoka za književnu upotrebu glagoljice u Rijeci šesnaestog stoljeća, ipak imamo nešto, a to nešto pada u isto razdoblje u kojem se u Rijeci nalazi Tihic. Riječ je o ulozi Marije u jednom dramskom prikazu muke koja je očito bila ispisana za jednog od glumaca kako bi otuda učio stihove prilikom pripremanja predstave.⁸³ Način na koji je ta uloga do nas dospjela najrije-

⁸⁰ Žagar 2012:115–116.

⁸¹ Jedan drugi samostan sv. Jeronima bio je dio Kožičićeve obiteljske povijesti. Šimunov djed pomogao je izgraditi samostan sv. Jeronima u Ugljanu (Kolumbić 1991:105).

⁸² Štefanić 1953:408–409. Za ranija nastojanja, još iz petnaestog stoljeća, da se glagoljanje u crkvi zamijeni latinskom liturgijom vidi istu raspravu, str. 403, te Ančić 2019:64–65. Štefanić također podrobno opisuje znameniti sukob oko liturgijskog jezika koji se odigrao koncem šesnaestog stoljeća između riječkog kaptola i pulskog biskupa, pod čiju je jurisdikciju Rijeka pripadala (1953:405 i dalje).

⁸³ Štefanić 1960. O ovoj vrsti dokumenta vidi Lupić 2020. Onom primjeru koji na-

čitije govori koliko je teško čak i prepoznavati tragove nekad živog kulturnog djelovanja na hrvatskom jeziku. No i onda kad se tragovi prepoznaju, ostaje onaj glavni zadatak zamišljanja svega što je moralo propasti a što je tim tragovima davalo puni smisao.

Naporima koji se doista mogu nazvati junačkima, Štefanić je iščitao nekoliko glagoljskih fragmenata ulijepljenih u preživjeli uvez jedne propale knjige koja je potekla iz Rijeke, a onda je iz tih fragmenata sastavio tekst za koji je zaključio da mora biti jedan dio uloge Marije u nekom prikazanju koje je pripremano za izvedbu u drugoj četvrtini šesnaestog stoljeća. Je li u tom prikazanju svoj stvaralački trag ostavio i Tihić zasad je nemoguće reći, no čini se kao da je i Štefanić tu mogućnost naslutio premda se nije usudio o njoj otvoreno maštati.⁸⁴ Jedno je sigurno: za sastavljanje takve vrste djela Tihić je u Rijeci sigurno bio među pozvanijim pristupnicima. Dodatno u takvu razmišljanju ohrabruje činjenica da jezik Marijine uloge, kako ga opisuje Štefanić, obilježava jezična kolebljivost.⁸⁵ Štefanić smatra da takva kolebljivost »može potjecati od prepisivača, ali i od predloška«, no dosad je moralo postati jasno da je moja poenta kako za neke vrste kolebljivosti uzroke trebamo tražiti i u autorima, koji su se svojim putovanjem od grada do grada mogli jezično i prilagođavati. Kada je na temelju Tihiceve glagoljske isprave Ivšić pokušao odgonetnuti je li notar koji ju je pisao rodом iz Šibenika, on je ustanovio da je jezik isprave bliži južnom čakavskom dijalektu, što mu je poslužilo kao element u pretpostavci o istovjetnosti šibenskog i riječkog notara.⁸⁶ Kada, međutim, znamo da sigurno jest riječ o istoj osobi, onda nam zanimljivijom postaje druga vrsta jezične analize, iz koje bi se vidjelo ima li u Tihicevoj ispravi ikakvih tragova sjevernočakavskog dijalekta jer bi nam to bio znak da se Tihić donekle prilagođavao drugačijoj govornoj sredini. Iako se dobro drži ikavskog izgovora svoga kraja, Tihić ipak *Reku* ne pretvara u *Riku* niti *rečki* u *rički*, što se donekle može objasniti činjenicom da je riječ o imenu. Tako se i oblik *verovanje* može objasniti kao ekavizam koji Tihić vjerojatno već donosi s juga, gdje je on u toj

vodim treba dodati i ovaj iako mislim da je u oba slučaja riječ o prijepisima uloga, a ne o izvornim dokumentima iz kojih su glumci učili tekst. Rukopisnih uloga iz ovog razdoblja sačuvalo se inače i u europskim okvirima vrlo malo. Ovo je valjda jedini nela-tinički primjer.

⁸⁴ Štefanić 1953:409 i Štefanić 1960:232–233. Fragmenti se čuvaju u zbirci glagoljskih fragmenata Arhiva HAZU u Zagrebu pod brojem 13; ruka koja je prepisala tekst uloge nije Tihiceva.

⁸⁵ Štefanić 1960:220.

⁸⁶ Ivšić 1949:110. Svejedno, i nakon provedene jezične analize Ivšić se nije želio nedvosmisleno prikloniti vlastitoj tezi, nego je zaključio da »nije za ocjenu samoga djela važno, da li je šibenski notar Gverin Tihić poslije 1533 dospio kako i na Rijeku i ondje godine 1546 napisao spomenuti glagoljski akt«.

osnovi bio čest, ali teže se mogu objasniti ekavizmi *bele* i *mesto* ili oblik *vulna*, koji Tihić uporno upotrebljava. Ipak, na jednom mjestu njemu u ispravu ulazi za Šibenik sigurno običniji oblik *vuna*. Tako se u vrlo kratku tekst u samo nakon godinu i pol dana života u Rijeci u Tihicevu jeziku nalaze tragovi jezične prilagodbe.⁸⁷

U dosadašnjim raspravama o hrvatskoj glagoljskoj književnosti jezična hibridnost preživjelih svjedoka tumačila se uglavnom na dva načina. Jedan je da se pretpostavi kako je tekst nastao u području gdje se dotiču različiti govori ili dijalekti, pa bi prema tome tekst jednostavno odražavao hibridnost jezične zbilje. Drugi je da se pisca ili pisara preživjelog svjedoka zamisli kao osobu koja ciljano pokušava spajati rješenja iz različitih njemu poznatih dijalekatskih područja kako bi se na taj način oblikovao književni jezik koji u cijelosti ne pripada nikome, pa zato mora barem pomalo pripadati svakome. U oba slučaja zamišljaju se jezični akteri koji su zapravo statični: ako i oblikuju jezik na drugačiji način, oni to ipak čine iz perspektive svog vlastitog jezika, koji je uvijek nepromijenjen. Putovanja Gverina Tihica, njegov život u različitim govornim sredinama u kojima on sigurno nije bio jedini došljak, nameću i treću mogućnost, a ta je da hibridnost jezičnih svjedoka barem u nekim svojim aspektima može potjecati iz hibridnosti pojedinačnog jezičnog iskustva, osobito kad imamo na umu da je jezična normativnost s kakvom smo mi naučili živjeti starijim razdobljima još uvijek potpuno strana. Jedno je pokušavati iz pojedinih starijih tekstova izvlačiti prevladavajuću jezičnu normu, ali nešto je sasvim drugo očekivati da se hrvatski govornici u petnaestom ili šesnaestom ili sedamnaestom stoljeću te norme pridržavaju.

Putujući glagoljaši

Uključenost Gverina Tihica u tokove hrvatske glagoljske književnosti važna nam je jer se on slabo uklapa u predodžbe koje su stvorene o glagoljašima. Tihić nije pop, ali ga očito zanima religiozna književnost; on nije glagoljski notar u onom smislu u kojem smo naučili govoriti o glagoljskim notarima i notarijatima, ali on svejedno izdaje isprave i na glagoljici; on je očito vrlo obrazovan i sposoban jer piše i latinski i talijanski i hrvatski, po-

⁸⁷ Prema Bratuliću (Ivšić i Bratulić 2017:449), oblik *vuna* javlja se dvaput, ali njegovo čitanje »toliko vune« umjesto »toliko vulne« nije točno; Ivšić je dobro transkribirao (1949:110). Za ekavizme u Zoranića, koji je Tihicev suvremenik, vidi Ružičić 1930:43–60. U Zoranića je uvijek *misto*, a riječ je u *Planinama* česta. U prijevodu *Lucidara* u jednom te istom odlomku nalazimo kolebanje koje se ne može svesti na bilo kakvo pravilo (*mistih*, *mestih*, *mistu*, *mesto*, *misto*, s time da ikavski oblici pretežu; Ivšić 1949:129, a tako je doista i u rukopisu).

znaje i latinicu i glagoljicu (a možda, s obzirom na to da je iz Šibenika, i ćirilicu), i uspijeva u vrlo različitim sredinama dobiti službe koje su bile tražene; bio je, čini se, i plemićkog roda, a uživao je status građanina u nekoliko naših primorskih gradova; konačno, bio je vrlo pokretan, ali je unatoč toj pokretljivosti uspio zasnovati obitelj pa je za sobom ostavio i potomka. Kada konačno takvog Tihića pridružimo skupini hrvatskih prevoditelja, prerađivača i prepisivača *Lucidara*, onda vidimo da on i tu narušava objasnidbene modele koji su oko *Lucidara* izgrađeni u posljednjih sto i više godina.

Hrvatski prijevodi *Lucidara* na zanimljiv način odslikavaju složenu sudbinu ove knjige u Europi otkad je ona izišla iz latinskog pera Honorija Augustodunensisa, koji je živio na prijelazu iz jedanaestog u dvanaesto stoljeće. Honorijevo djelo brzo je našlo prevoditelje u Francuskoj, a onda i u Italiji, pa je u jednom talijanskom izdanju ova knjiga stigla i do Gverina Tihića. S druge strane, vrlo rana njemačka preradba *Lucidara* pretvorila je djelo iz sume znanja o teološkim pitanjima u djelo u kojem se razgovara i o raznim krajevima svijeta, o nepoznatim vrstama ljudi i zvijeri i o nizu drugih često čudesnih tema. Ta je njemačka preradba doživjela velik uspjeh i izvan njemačkog govornog područja pa je prevedena i na druge jezike, prepisivana i tiskana. *Lucidar* se tako čak našao i među češkim inkunabulama, ali je sigurno i prije toga među Česima prepisivan.⁸⁸ Kada je ušao u suvremenu hrvatsku akademsku svijest koncem devetnaestog stoljeća, *Lucidar* se pojavio kao djelomični glagoljski prijevod upravo te njemačke verzije, ali u hrvatskom prijevodu primijećene su veze s češkim jezikom, što je bilo vrlo neobično.⁸⁹ Te su veze navodile na pomisao da je možda hrvatski glagoljski *Lucidar*, tada poznat iz dva važna glagoljska zbornika, Petrisova i Žgombićeva, na neki način povezan s poznatom glagoljaškom epizodom u praškom samostanu Emaus. S druge strane, Tihićev latinički *Lucidar*, otkriven, vidjeli smo, tek nekoliko desetljeća poslije, bio je svjedok romanske, a ne germanske ili slavenske orijentacije. Toliko je ta dihotomija, kroz koju je Tihićev *Lucidar* zapravo stradao, prevladala kao model razmišljanja o hrvatskim *Lucidarima* da je Anica Nazor, prepoznavši u jednom sienskom glagoljskom zborniku djelomični prijevod latinsko-francusko-talijanske verzije, mogla napisati sljedeće: »Novopronađeni glagoljski tekst *Lucidara* i takav kakav jest [naime nedotjeran i ne uvijek razumljiv] veoma je važan za hrvatsku glagoljsku tradiciju, time i za hrvatsku knji-

⁸⁸ Zibrť 1903 donosi izdanje još uvijek jedinog poznatog češkog rukopisa *Lucidara* (iz petnaestog stoljeća, danas u Knjižnici nacionalnog muzeja u Pragu unutar zbirke Křivoklát pod signaturom I d 36); vidi i Svátek 2019.

⁸⁹ Milčetić 1897 i Milčetić 1902.

ževnost, jer pokazuje da su glagoljaši preveli obje redakcije Honorijeva *Elucidarija* – njemačku kompilaciju, sastavljenu za opće obrazovanje i latinsku redakciju, učeno teološko djelo.«⁹⁰ U takvu opisu zaboravilo se, naravno, da smo mi već odavna znali da su glagoljaši preveli obje redakcije – ili smo to trebali znati. Ako su glagoljaši samo oni koji isključivo pišu glagoljicom, onda Tihić uistinu nije glagoljaš; no ako je Tihić i glagoljaš, kao što iz njegova djelovanja postaje očito, onda dosadašnje poimanje glagoljaške tradicije zaslužuje barem djelomičnu reviziju.

Odvajanje glagoljaštva od drugih vidova hrvatske srednjovjekovne i renesansne književnosti moglo se nekad pravdati činjenicom da je glagoljaštvu trebalo prije svega vratiti dostojanstvo kako bi ga se moglo na dostojan način i proučavati. Tu je u dvadesetom stoljeću, a osobito u njegovoj drugoj polovici, postignut doista golem napredak, kojemu su političke promjene devedesetih dale i dodatni poticaj. Osobito se mogu istaknuti prilozi Eduarda Hercigonje, koji je glagoljskim rukopisima pristupao ne tek kao jezičnim spomenicima nego kao svjedocima bogate, dugotrajne i istinski žive književne kulture.⁹¹ No sada kada je postalo jasno da je glagoljaštvo izrazito važna sastavnica ne samo hrvatske crkvene pismenosti nego i opće hrvatske književne kulture, vrijeme je da ga povežemo kako s drugim pismima tako i s drugim jezicima. Jedan od načina da to učinimo jest da se malo ozbiljnije zapitamo o onima koji su mogli prepisivati glagoljaške tekstove, sastavljati glagoljaške zbornike ili čitati djela koja se u tim zbornicima nalaze te da prestanemo razmišljati samo o *tekstovima* koji su u dodiru, na načine koji su uglavnom – kao u slučaju *Lucidara* – ipak ostali neobjašnjeni, nego i o *ljudima* koji su u pokretu i koji društveni dodir ostvaruju u iskustveno vrlo složenim spletovima okolnosti.

Teško bi se za takvu složenost mogao naći bolji primjer od *Lucidara*, odnosno od onog njegova odvjetka koji je vezan za češki jezik, a preko češkoga i za njemački. Kada se kao prvi naš proučavatelj *Lucidara* hvatao u koštac s tim problemom, Ivan Milčetić odmah je odbacio mogućnost njemačkog kontakta kao nevjerojatnu iako ju je ipak spomenuo: »Hrvatski je lucidar izrađen prema nekom starom, nepoznatom češkom tekstu. Vrlo je nevjerojatno, da je naš glagoljaš imao pred sobom njemački izvornik; a da je tako doista i bilo, on je ipak prevodio s pomoću češkog prijevoda.«⁹² Milčetićevo razmišljanje otišlo je nakon toga u smjeru Praga i jedino je pitanje bilo treba li zamisliti glagoljaša koji sjedi u Pragu i prevodi češki *Lucidar* na hrvatski ili treba zamisliti da je hrvatski glagoljaš, posvađavši se

⁹⁰ Nazor 1997:88.

⁹¹ Hercigonja 1975 i Hercigonja 1983.

⁹² Milčetić 1902:274.

sa svojom češkom glagoljaškom braćom, ponio sa sobom jedan češki *Lucidar* pa ga preveo na hrvatski negdje »u svom zavičaju«. ⁹³ Taj bi se zavičaj onda trebao tražiti u jezičnim obilježjima preživjelih rukopisnih svjedoka. Međutim, jezične analize koje su provedene od Milčetićeve do našeg vremena nisu nam pomogle da našim *Lucidarima* nađemo njihov pravi zavičaj, nego su nas njihove složene jezične slike naprotiv ostavile u popriličnoj nesigurnosti. U toj nesigurnosti jedino uistinu stabilno mjesto ostalo je ono koje je već primijetio i Milčetić, a za čije razumijevanje nije potrebna posebna filološka sprema. Naime, u glagoljskim prijevodima njemačke verzije *Lucidara* na jednom se mjestu kaže: »Vaspjet jest jedna last jaže zovet se Istrija. I v toj zemlji jest jedna gora jaže zovet se latinski Olinfos, ježe jest Učka, i te gori visokost ide daže pod oblaki.« Ta rečenica dakako nema uporišta u stranom predlošku, ali nam jasno otkriva da ju je napisao netko komu je Učka, ako baš i nije živio pod njom, zasigurno bila u vidokrugu. ⁹⁴

Kada je Karlo IV. pozvao hrvatske glagoljaše u Prag, on je za njih 1347. godine osnovao samostan kojemu je za zaštitnika izabran sv. Jeronim. ⁹⁵ Svega dvadesetak godina kasnije pojavio se jedan drugi važan samostan sv. Jeronima, a ustanovio ga je u Rijeci za augustince pustinjake Hugo Devinski, plemić čiji je prvi jezik bio njemački. ⁹⁶ Samostan augustinaca u Rijeci k tome je u prvim stoljećima svoga postojanja bio dio velike bavarske augustinske provincije, kojoj su kao važna sastavnica pripadali i češki augustinski samostani. Već 1370. godine za priora augustinskog samostana u Brnu biran je Iohannes Fluminensis, odnosno Ivan iz Rijeke. ⁹⁷ Ponekad su na samom čelu ove augustinske provincije u kojoj su se susretali različiti narodi i jezici bili i redovnici riječkog samostana. Ako bismo dakle htjeli zamisliti mjesto na kojem bi se mogli naći jedna nevjerojatno popularna njemačka knjiga, njezin češki prijevod te hrvatski jezik i glagoljica sa sv. Jeronimom, onda ne bismo smjeli zaboraviti razvedenu mrežu njemačko-češko-hrvatskih augustinskih samostana. Da ta mogućnost do sada nije ni

⁹³ Milčetić 1902:288.

⁹⁴ Milčetić 1902:310. Znakovito je da se najnoviji uvidi o postanku dijelova Žgombićeva zbornika ne temelje na jezičnim podacima, nego na identifikaciji pisara i na sadržaju kasnijih zapisa u kodeksu, koji upućuju na Mošćenice; vidi Sudec 2012., gdje su paleografske analize Štefanićeve. O tome da se u kasnom srednjem vijeku i Rijeka ponekad mogla opisati kao da je u Istri vidi Ančić 2019:69.

⁹⁵ O sv. Jeronimu kao glavnom zaštitniku samostana vidi Verkholtantsev 2014:72.

⁹⁶ O datumu utemeljenja samostana sv. Jeronima u Rijeci vidi Medved 2019c. Nije jasno jesu li augustinci bili prisutni u Rijeci i prije utemeljenja samostana. O Devinskima (ili Divinskima) u vezi sa složenom političkom povijesti Rijeke i okolnih krajeva vidi Ančić 2019.

⁹⁷ Medved 2019c:27.

spomenuta kao nešto što bi vrijedilo istražiti jasno govori da smo, zagledavši se u tekst, zaboravili taj tekst vratiti u rukopise, a rukopise u svijet po kojemu su se skupa sa svojim sastavljačima mogli kretati. Istraživanje takve vrste bilo bi poželjno i stoga što se s češkim jezikom vežu osim *Lucidara* i neki drugi, mahom neliturgijski, glagoljski rukopisi, čiji datumi ne odgovaraju praškoj glagoljaškoj epizodi. Zapravo, jako je malen broj rukopisnih svjedoka koji se mogu sasvim sigurno i nedvosmisleno povezati s radom hrvatskih glagoljaša u samostanu sv. Jeronima u Pragu.⁹⁸

Sve ono što je Milčetić istaknuo o hrvatskoj glagoljaškoj epizodi u Pragu zapravo se još dramatičnije tiče augustinskih samostana. Prag je bio važno augustinsko središte, a velika bavarska provincija često je sjedište imala baš u tom gradu, zbog čega se nazivala i bavarsko-češka provincija. Ondje je utemeljeno i prvo augustinsko učilište, koje je do utemeljenja bečkog učilišta 1385. godine bilo i jedino.⁹⁹ Češki su augustinci, međutim, grdno nastradali u husitskim ratovima početkom petnaestog stoljeća. Toliko je bilo stradanje ne samo njihovih samostana nego i njihovih redovničkih zajednica da se u praškom augustinskom samostanu sv. Tome nije mogao naći češki propovjednik, nego su propovijedi na češkom jeziku morali držati stranci.¹⁰⁰ Sredinom petnaestog stoljeća provincijal čitave bavarsko-češke provincije bio je Marko Riječanin, koji je osim toga bio i senjski biskup (1461.–1463.).¹⁰¹ Poznato je da je senjski kaptol bio glagoljaški. Kao što su redovnici iz Rijeke bili u vezi sa samostanima po češkim i njemačkim zemljama, tako je dakako bilo kretanja i u drugom smjeru. Godine 1428. zabilježen je kao prior riječkog augustinskog samostana Ivan iz Reichenbacha, a mjesto iz kojeg on potječe mogao bi biti njemački grad nadomak današnje granice s Češkom i ne tako daleko od Praga.¹⁰² Kao što sam već natuknuo, prisutnost njemačkog jezika u Rijeci očituje se zbog njezinih feudalnih gospodara u različitim ispravama na njemačkom jeziku, ali isprave na njemačkom jeziku pisali su i redovnici augustinskog

⁹⁸ Za pregled rukopisnih svjedoka povezanih s djelovanjem hrvatskih glagoljaša u Pragu vidi Čermák 2014; za popis glagoljskih rukopisa koji svjedoče o hrvatsko-češkim vezama vidi Reinhart 1997-99; za neke primjere neslaganja u datumima vidi Hergonja 1975:67–69.

⁹⁹ Sladek 1929:220.

¹⁰⁰ Sladek 1929:222.

¹⁰¹ Medved 2019a:169.

¹⁰² Kobler 1896:96 (Giovanni di Reychenbach) i Gigante 1910:36 (Giovanni da Reychenbach). Riječ je o prioru koji je od Raimperta od Walseea, novog gospodara Rijeke, 1429. godine zatražio izdavanje isprave kojom bi se potvrdila darovnica grofova devinskih kojom je osnovan augustinski samostan u prethodnom stoljeću. U literaturi se nailazi i na oblik Ivan iz Reichenburga, pa tako ima i glagoljska verzija spomenute isprave iz 1429. iako latinski original ima Reichenbach (Deković 2003:41).

samostana sv. Jeronima.¹⁰³

Kada bi nam trebala jedna slika koja bi najbolje pokazala koliko je bilo lako za glagoljsku i njemačku knjigu da se nađu na jednom te istom mjestu, to bi svakako morala biti jedna isprava iz šesnaestog stoljeća o kojoj je prva pisala Vanda Ekl. Riječ je o pozivu koji je riječki vikar Liberanto Jam-pikulo godine 1562. uputio sucima u Kastvu kako bi naložili kastavskom građaninu Martinu Bratkoviću da se pojavi u Rijeci zbog parnice koju je protiv njega vodio riječki krojač Šimun Ruglević. Poziv je napisan glagoljicom, a natrag je poslan isti dokument s dopisanim odgovorom. »Zanimljivo je«, piše Ekl, »da se ispod glagoljskog dopisa nastavlja na istoj stranici njemački goticom pisani (dosta teško čitljiv) tekst, odgovor na dopis vikara.«¹⁰⁴ Imajući u vidu veze koje je ovaj dio Hrvatske, zahvaljujući što augustincima što političkim prilikama, imao i s njemačkim i s češkim govornim područjem, ne smijemo biti iznenađeni kad naiđemo na prijevod jedne od najslavnijih i najpopularnijih njemačkih pučkih knjiga i kada taj prijevod pokaže znakove svoje ovisnosti o češkom prijevodu.¹⁰⁵ Ne samo da su u Rijeci lako mogle biti i njemačka knjiga i češki prijevod nego su ondje lako mogli biti i Nijemci i Cesi, a oni sigurno nisu provodili život danonoćno zatvoreni unutar zidova samostana u središtu grada. Naprotiv, kontakti augustinaca s riječkim glagoljaškim kaptolom sasvim su obični, a brzi napredak zajednice značio je da su imali podršku i u narodu bez dodi-

¹⁰³ Vidi spise riječkog augustinskog samostana u Državnom arhivu u Rijeci (HR-DARI-250), osobito zbirku pergamena. Pergamenu broj 6 pisao je, primjerice, prior Damjan njemačkim jezikom (25. VII. 1470.), a njome se daje u zakup vinograd izvješnom Antunu Rosaviću.

¹⁰⁴ Ekl 1956:219–220, gdje se donosi i slika isprave. Njemački odgovor potpisuje »Hanns V(B?) enntschichts« (možda, dakle, Benčić), koji najprije spominje glagoljski dopis na koji odgovara: »Disse abgeschribne citacion hab ich emfanngen, verlesen und verstanden.« Ekl je za ispravu navela da se nalazila u sudskoj arhivi riječke komune među aktima građanskih parnica, pa bi je danas vjerojatno trebalo tražiti među arhivalijama Općine Rijeka (HR-DARI-32). Sud u Kastvu izdavao je pak i sam presude na hrvatskom jeziku te ih u tom obliku slao riječkim sudbenim vlastima (Ančić 2019:64). Drugi su zgodni primjeri prisutnosti glagoljice i njemačkog jezika unutar istog dokumenta takozvani turski glasi, odnosno izvještaji krajiških kapetana o kretanju turske vojske; primjere iz šesnaestog stoljeća izdao je Bojničić 1914. Glagoljica se u ovim dokumentima na jednom mjestu naziva ćirilicom: »disse obgemelt crawaitisch cirulchen Khundtschafft« (68); sravnj to s opaskama u Pantelić 1965:103.

¹⁰⁵ Najbolje će ovisnost hrvatskog *Lucidara* i o njemačkoj i o češkoj knjizi ilustrirati sljedeći navodi iz Milčetićeve komentara : »2. hrv. pitanje slaže se gotovo od riječi do riječi sa staročeškim rukopisnim tekstom, a posve dobro i sa njemačkim [...]; 3. hrv. pitanje sličnije je njemačkomu nego češkomu; 6. pitanje istovjetno je s njemačkim, dok češko ponješto odstupa. [...] 7. hrv. odgovor sličniji je njemačkomu nego svi češki; hrv. 8. i 9. pitanje dolazi u njemačkom, dok ih č. lucidari nemaju; [...] u 10. hrv. i č. pitanju zove se prvi anđeo Люцифер, a u njemačkom Nathanael« (Milčetić 1902:275).

ra s kojim oni u Rijeci sigurno ne bi mogli opstati više od četiri stoljeća.¹⁰⁶

Glagoljica i augustinci susreću se, osim toga, i unutar zidova praškog augustinskog samostana sv. Tome. U isto vrijeme kad je Milčetić izdao glagoljski *Lucidar* iz Žgombićeva zbornika pronašao je u samostanu sv. Tome u Pragu Josef Vajs dva lista velikog formata na kojima su se sačuvali dijelovi oficija iz nekog rimskog brevijara pisanog uglatom glagoljicom.¹⁰⁷ Listovi su se sačuvali zahvaljujući činjenici da su kasnije poslužili kao uvez jednoj samostanskoj knjizi računa iz prve polovice sedamnaestog stoljeća (1623–1629). Jedan list sadržava dio oficija sv. Ivana Krstitelja, dok drugi, za nas kao i za Vajsa puno zanimljiviji, sadrži dio oficija sv. Vida, sveca koji je poznat i kao zaštitnik grada Rijeke (grad se u starim spisima najčešće navodi kao *Terra Fluminis sancti Viti*). Podudarnost, koja se dakako može opisati kao puka slučajnost, ipak je intrigantna jer ovaj oficij sv. Vida ne odgovara oficiju koji se nalazi u hrvatskim glagoljskim brevijarima. Naprotiv, on odgovara latinskim srednjovjekovnim brevijarima, što bi upućivalo na činjenicu da se brevijar upotrebljavao u zajednici kojoj je liturgijski jezik bio latinski, a ne crkvenoslavenski. Vajs je tu neobičnost objasnio tako što je pretpostavio da je prijevod oficija nastao iz latinskog predloška u glagoljaškom samostanu Emaus u Pragu te da bi stoga predstavljao dokaz da glagoljaši u Pragu nisu tek prepisivali liturgijske knjige koje su donijeli sa sobom nego da su prevodili i nove stvari za potrebe čeških crkvenih zajednica.¹⁰⁸ No ako dopustimo da su se glagoljica i latinska liturgija mogle nalaziti u dodiru i izvan djelovanja emauskih glagoljaša, kao na primjer u slučaju augustinske zajednice u Rijeci, onda nam ovaj praški rukopisni fragment može poslužiti kao osnova za kritičko preispitivanje drugih svjedoکا u kojima se glagoljica veže za običaje latinaške crkve.

Iako će materijalne potvrde dodira hrvatskih augustinaca s lucidarskom tradicijom tek trebati tražiti, inozemne paralele toj potrazi mogu pružiti ohrabrenje. Njih također nije lako pronaći, ali one ipak postoje. Jedan kodeks koji se danas čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici sadrži uz

¹⁰⁶ Ograničavam se ovdje na ranije razdoblje, ali veze o kojima govorim obične su i kasnije. Nadstojnik Vatikanske tiskare i utemeljitelj rimske knjižnice Angelica, augustinac Angelo Rocca (1545.–1620.), u izdanjima Vulgate ističe sv. Jeronima ne samo kao izumitelja glagoljice nego i kao prevoditelja Biblije na slavenski jezik (Verkholantsev 2014:172). Biskup koji početkom sedamnaestog stoljeća pokreće pitanje tiskanja novih glagoljskih liturgijskih knjiga bio je riječki augustinac Ivan Krstitelj Agatić (1570.–1640.). Trsatskom franjevcu Franji Glaviniću, koji je taj pothvat trebao predvoditi, po hvalnu pjesmu povodom njegova prvog tiskanog djela (*Manus Christi amoris*, 1625.) piše između ostalih augustinac Simplicijan iz Rijeke (Potočnjak 2019:95).

¹⁰⁷ Vajs 1901.

¹⁰⁸ Vajs 1901:31. Vidi i Hercigonja 1975:58–59.

tekst njemačkog *Lucidara* još neke njemačke tekstove, ali u kodeks je uvezan i jedan češki tekst. Premda je češki tekst pisala druga ruka, njemački i češki dijelovi kodeksa zajedno su od davnih vremena. U takvom je sastavu kodeks dospio u Austrijsku nacionalnu knjižnicu, a njegova veza s drugim kodeksima upućuje na to da potječe iz jednog augustinskog samostana.¹⁰⁹ Njemački pisar potpisao se na način koji pokazuje da smo kao i u velikom broju starijih rukopisa zapravo suočeni sa zagonetkom: »per me Johannem nescioquis« (»po meni Ivanu neznamtko«). Njemački *Lucidar* i češki tekst zajedno se nalaze u jednom kodeksu danas u Brnu, dok je jedan njemački *Lucidar* koji je danas u Trierskoj gradskoj knjižnici prepisan u augustinskom samostanu.¹¹⁰ Pri istraživanju veza između augustinaca i *Lucidara* ne smije se, međutim, ostaviti po strani ni latinski odnosno talijanski *Lucidar* jer on je za redovnike sv. Augustina imao posebno značenje. Naime, na naslovnim stranicama nekoliko ranih izdanja latinskog *Lucidara* učitelj koji odgovara na pitanja učenika prikazan je u drvorezu upravo kao sv. Augustin.¹¹¹ Možemo prema tome mirne duše reći da je lucidarska tradicija u mnogočemu i augustinska tradicija pa da je i zbog toga potrebno razmišljati o augustincima kao onima koji bi za ulazak ove knjige u prostore glagoljske književnosti bili zanimljivi posrednici. Kako je riječ o neliturgijskom štivu, činjenica da augustinska liturgija nije bila glagoljaška ni na koji način ne podiže prepreku budućem istraživanju, nego nas naprotiv nuka da još više pažnje posvetimo međuprostorima glagoljske književnosti za koje nisu morali biti odgovorni samo popovi glagoljaši i u kojima se glagoljica otkriva kao mjesto mnogostrukih susreta, kao prilika za dijalog i razmjenu, kao slika isprepletenosti različitih životnih i jezičnih iskustava. Ono pak što nam zasad poznati glagoljski rukopisi *Lucidara* jasno govore jest da su oni samo djelomično preživjeli svjedok tog bogatog dijaloga, odnosno tek mali dio puno razvedenije rukopisne predaje bez koje je njihovo jezično lice teško razumjeti.

¹⁰⁹ Riječ je o rukopisu pod signaturom Cod. 3007. Opisuje ga Schorbach 1894:30–31.

¹¹⁰ Moravska zemaljska knjižnica, Brno, RKP-0048.042; Gradska knjižnica, Trier, Hs. 1935/1432 4°.

¹¹¹ U talijanskim prijevodima ta se tradicija odražava na primjer u prikazu sv. Augustina u ulozi učitelja na naslovnici venecijanskog izdanja iz 1543., naslovljenog *Libro del Maestro et del Discepolo*. Svátek 2019 donosi popis latinskih *Lucidara* koji su na neki način povezani s Češkom, a iz tog popisa se vidi da i neki latinski rukopisi *Lucidara* sadržavaju staročeške glose, što nam govori da su se u češkim krajevima čitali i latinski i njemački *Lucidar*.

Putujući komediograf

U ta putovanja hrvatskih *Lucidara*, koja još uvijek željno iščekuju svoje istraživače, želim na kraju uključiti i jednog popa neglagoljaša koji niti je iz Istre, niti iz Rijeke, niti iz Senja, niti iz Brinja, niti s Raba, niti s Paga, niti iz Zadra, niti iz Šibenika, niti sa Hvara – nego iz Dubrovnika. Riječ je, dakako, o našem najslavnijem renesansnom komediografu, dum Marinu Držiću. U našim novim i drugačijim zamišljanjima putovanja potpunih ili djelomičnih glagoljaša i glagoljskih rukopisa trebat će uzeti u obzir i sasvim drugi kraj Hrvatske. Premda su preživjeli glagoljski spomenici koje možemo na bilo kakav način vezati uz dubrovačko područje izrazito rijetki, imamo jasne tragove da je glagoljska književnost dopirala i do juga. *Libro od mnozijekh razloga*, dubrovački ćirilički zbornik sastavljen negdje oko 1520. godine, sadrži dijelove koji su nam u svojim starijim oblicima poznati isključivo iz glagoljskih vrela.¹¹² Drugdje sam preko preživjelih premda razdrtih rukopisnih svjedoka pokušao pokazati na koji se način odvijala književna komunikacija između Dubrovnika i Splita, ali ovdje mi je namjera nešto drugačija.¹¹³ Kao netko koga zanima i što nam to književna djela govore, želim promotriti jedan trenutak u jednom od najslavnijih Držićevih tekstova kako bih vidio na koji se način i ovaj dubrovački pisac uključuje kako u glagoljsku tako i u europsku lucidarsku tradiciju, kojoj svi hrvatski *Lucidari*, bili oni glagoljski ili latinički, sasvim prirodno pripadaju. I ovdje mi je cilj pitati kako se naša slika književne povijesti mijenja kad u njoj zamislimo sudionike koji su u stalnom pokretu i koji na taj način dovode u dodir krajeve i knjige o kojima inače razmišljamo kao sasvim odvojenima.

Pokretljivost Marina Držića (?1508.–1567.) jedna je od njegovih najpoznatijih osobina, a zbog nje je možda i dobio nadimak Vidra. Njegova vidrolika putovanja završila su međutim vrlo neslavno, i za hrvatsku povje-

¹¹² O glagoljskim predlošcima u *Libru* vidi Ivšić 1931 i 1932. Na jug je putovao takozvani brevijar vrbničkog popa Mavra, o čemu je Mavar za vrijeme svog boravka u Konavlima, u drugoj polovici petnaestog stoljeća, u brevijaru ostavio bilješku. Opis i analizu Mavrova brevijara donosi Pantelić 1965., ali treba ispraviti njezinu transkripciju latiničkog zapisa s unutarnje strane prednje korice, gdje ne piše *vurbenice* (valjda je Pantelić mislila da je ta riječ u vezi s Vrbnikom), nego *ruthenice*. Dakle, zapis u ispravnom čitanju glasi: *Breviarium hoc scriptum est anno 1460. ruthenice greçe et illiryrice [sic], ac latine*. Od Pantelić je ova kriva transkripcija preuzeta u katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R 7822), a onda i u projekt Glagoljica.hr. To je čudno jer je točnu transkripciju donio već Kosić 2004:324. No još je čudnije da projekt Glagoljica.hr tvrdi da je kodeks pisao »Blaž Baromić u Konavlima, kada je ondje 1460. bio u službi, za vrbničkoga popa Mavra«.

¹¹³ Lupić 2021.

snicu pomalo neugodno, jer je pri kraju života otišao u Firencu ne bi li svojim pismima nagovorio moćnog firentinskog vojvodu da prijevarom udari na dubrovačku vlasteosku vladu i uvede u Grad bolje političko uređenje, opisano u Držićevim pismima na način koji jasno pokazuje da je on od svega bio ipak najviše nadaren za fikciju.¹¹⁴ Nakon tog neuspjeha Držić odlazi u Veneciju, s kojom je bio vezan već od 1562., kada je ondje boravio i doskora postao kapelan mletačkog nadbiskupa. Njegova izmještenost u zadnjim godinama života prikladan je završetak jedne priče u kojoj su se izmjenjivali likovi i prostori ponekad zanimljiviji i neobičniji nego likovi i prostori samih Držićevih komedija. Prvenstvo u toj životnoj priči svakako pripada austrijskom grofu Christophu von Rogendorfu, u čiju je službu Držić stupio 1545. godine, i to kako bi grofa zabavljao (»per dare qualche spasso al ditto conte«).¹¹⁵ Rogendorf je s Držićem kao svojim sobarom (ili uzvišenije: komornikom) putovao mnogo, pa je stigao čak do Carigrada, ali i Turci su brzo uvidjeli da imaju posla s osobom koja nije sva svoja (Rustem-paša Rogendorfa zove *deli đaur*, što bi u Rustem-pašinu zavičajnom govoru glasilo otprilike *komad krstjanske budale*).¹¹⁶ Ovdje je međutim oso-

¹¹⁴ Svoje shvaćanje te epizode iz Držićeva života izložio sam u Lupić 2019b, gdje se navodi i glavna literatura.

¹¹⁵ Državni arhiv u Dubrovniku, Lamenta politica, Processus secreti Minoris Consilii (1547–1563), 1r (nadalje Processus secreti); vidi i Jireček 1899:484. Jirečekov izvještaj ostao je do danas osnovni izvor znanja o ovoj epizodi iz Držićeva života. Jireček je napisao da je na putu u Carigrad Držić bio Rogendorfov dragoman, odnosno tumač: »Auch Marin Dersa, um den man gesendet hatte, fand sich ein und wurde von Rogendorf sofort als Dragoman für di Reise aufgenommen« (1899:489). Ta se vijest iz Jirečeka prepisivala dalje, a nalazi se i u svim suvremenim priručnicima, uključujući *Leksikon Marina Držića*. Tako Jorjo Tadić u svom utjecajnom prikazu Držićeva života bilježi: »Na putu je mogao vrlo dobro poslužiti grofu poznavanjem srpskohrvatskog jezika. Možda je prisustvovao i grofovim audijencijama i razgovorima na Porti, gdje je bilo mnogo naših ljudi i gde se, posle turskog, najviše govorilo našim jezikom« (1948:104). Tu on varira ono što piše Rešetar, samo je prema Rešetaru u Carigradu grofu od koristi bio Držićev talijanski (SPH 7:LXII). Međutim, Jireček je ovdje krivo protumačio svoj izvor. Držić u svom svjedočenju jasno kaže da mu je grof naložio da mu *pronađe* tumača za put u Carigrad: »et cussi ando da sua signoria in Graiosa quale gli ordino douesse prouederli de uno dragomano et farli uarij seruegij« (Processus secreti, 2r). Kasnije, kad se navodi popis onih koji su s grofom krenuli u Carigrad, spominje se kao dragoman samo Mikota Dobrotić, iz čega je jasno da Držić nije na tom putu obavljao službu dragomana: »el Dragomano Micocio Dobrotich, esso D. Marino, Iob seruitore del Conte...« (3r).

¹¹⁶ Jireček 1899:492. Kako se Držića pokušavalo uzviseći u Rogendorfovoj službi najbolje pokazuje sljedeća ekspertiza: »I zaista, mi ovdje ne smijemo prevesti sa *sobar* riječ *camariero*, što radije znači *komornik*, dakle u stvari današnjim načinom izražavanja *tajnik grofa*« (Foretić 1965:9). Želeći još Držića nekako spasiti i od vrlo bijedne plaće koju mu je grof dao, isti autor piše: »Osim male svote od dva dukata mjesečno tu su ipak dva odijela godišnje, naravno dostojna, kakva odgovaraju tajniku uglednog

bito važna ona epizoda iz Držićevih grofovskih putovanja s Rogendorfom koja je našeg pisca odvela u Beč, gdje je boravio puna tri mjeseca. Ta se epizoda odigrala 1546. godine, dakle iste one godine kad je Gverin Tihić u Rijeci izdavao glagoljsku ispravu augustinskom prioru koji je brinuo da mu ne izmakne bijela, dobra i prijatna prvostrižena kastavska vuna po imenu grintavica.

Iako nam jedan izvor kaže da se Rogendorf u svom putovanju zaustavio u Senju, moja namjera nije da preko Senja Držića odvedem u riječki augustinski samostan sv. Jeronima kako bi on tamo sreo Gverina Tihića s kojim bi onda sjedeći na mekoj kastavskoj vuni zajedno čitao glagoljske *Lucidare* u njihovoj njemačko-češkoj redakciji, pa ih uspoređivao s Tihićevim prijevodom, s njegovim talijanskim predloškom i s latinskim izvornikom, a sve kako bi što bolje shvatio i najsitnije jezične razlike između svih preživjelih hrvatskih *Lucidara*.¹¹⁷ Istina, Držić je po mnogočemu bio ispred svoga vremena, ali čak ni on nije mogao predvidjeti dosege moderne filološke znanosti. Moja je namjera da jednostavno pitam što je to Držić na svom putovanju mogao naučiti te na koji je način to što je naučio moglo ući u njegova književna djela. U svom kasnijem iskazu pred dubrovačkim vlastima, koje su se za Rogendorfa ponajviše zanimale jer je bio povezan s odmetnutim i Habsburzima odanim članovima dubrovačkog vlasteoskog roda Bočinčić (Bocinolo), Držić je izjavio da je u službu stupio kako bi s grofom vidio svijeta (»per ueddere delle cosse del mundo«).¹¹⁸ Međutim, na tim putovanjima od Dubrovnika do Beča i od Dubrovnika do Carigrada on se koječega i naslušao pa se čak s jednim od Bočinčića, barem tako pripovijeda dubrovačkim vlastima, i ljuto posvađao. Ne želeći dalje u Carigradu slušati kako Bočinčić grdi dubrovačku vlast, Držić mu je navodno savjetovao da bi mu bilo bolje umjesto kuknjave pokušati štogod si priskrbiti vrlinom, odnosno vlastitim zauzimanjem (»con la uertu acquistare qualche bene«). Nimalo ne uzimajući u obzir sjajno odijelo u koje je grof svoga tajnika sigurno bio obukao, Bočinčić mu je odvratio: »Ja sam grofa.« Ne znam kako je Foretić zamišljao da su Držićeve odijela u stvarnosti izgledala, ali poznato je da su grofu bila potrebna dva vlastelinčića koja bi mu pomagala da u svom raskošnom odijelu prođe kroz vrata (Preinerstorfer 1975:248).

¹¹⁷ Ne znajući za Rogendorfa, jer Jirečekov rad još nije bio objavljen, Nodilo je u svom izdanju starih dubrovačkih kronika njemačkoga grofa Kristofora, koji se ondje uvijek javlja bez prezimena, pretvorio u Frankopana: »Il conte di Allamagna può essere un Frangipani, visto che il nome Cristoforo è frequente in questa famiglia, e che in un luogo del racconto si parla di Segna« (1883:113).

¹¹⁸ Processus secreti, 1r; Jireček 1899:485. O Bočinčićima vidi Vekarić 2012:73–78. U Dubrovnik su došli iz Livna vjerojatno krajem dvanaestog stoljeća. Kao njihov rodonačelnik spominje se Bočin odnosno Bokčin, čime se potvrđuje njihova veza sa slavonskim zaledem.

vlastelin, a ti si nitko i ništa« (»Io sono gentiluomo, e tu sei una persona uile«). Umjesto da mladića nastavi savjetovati, dum Marin mu je odvratio istom mjerom (»Non sai che tu hai perso la nobilita in quinta generatione, per mali deportamenti del tuo padre?«).¹¹⁹ Odmah zatim se, nakon ukora i u strahu, pokupio iz Carigrada i sam vratio u Dubrovnik, gdje su ga dočekali pravovjerni dubrovački vlastelini pa ga smjesta podvrgli potankom tajnom ispitivanju o njegovim putovanjima, o grofu Rogendorfu i o doticajima koje je imao s Bočinčićima.

Pod svježim dojmom ovih svojih zabavnih putovanja i opasnih svađa, koje su završile početkom 1547. godine, sjeo je Držić pisati *Dunda Maroja*, svoju najpoznatiju komediju. Njezin najstariji sačuvani prijepis nesumnjivo pokazuje da je komedija do 1550. godine već bila i napisana i izvedena.¹²⁰ Ne treba biti vidovit da se u smiješnom liku Uga Tudeška prepoznaju obrisi mahnitog austrijskog grofa, što je u analizama ove drame višekratno isticano, kao što je isticano i to da je Tudeškov talijanski jezik obilježen jakim njemačkim izgovorom. Drugim riječima, to je upravo onaj jezik kojega se za vrijeme putovanja mogao naslušati Držić dok je s Rogendorфом razgovarao o »ugodnim stvarima« (»cosse piaceuole«).¹²¹ Ako je u Tudešku Držić oživio neka svoja sjećanja s putovanja njemačkim zemljama, gdje je očito nešto njemačkoga i sam naučio jer inače ne bi bio sposoban u komediju uključivati njemačke riječi i govorne osobitosti, kroz Pometa Trpezu on je izrazio shvaćanja koja su prepoznata kao njegova vlastita. Među ključnim riječima pometovske filozofije nalaze se sreća (odnosno nesreća), prilagodljivost i vrlina, u kojima je Frano Čale vidio odjeke Machiavellijeve misli.¹²² Sva tri se pojma spajaju u jednoj od najpoznatijih

¹¹⁹ Processus secreti, 4r; Jireček 1899:491.

¹²⁰ Natpis »laus deo 1550 / Comedia pocignie odunda maroia prikasana / u uiechnizi od kompagnie pomet druxina«, odnosio se on na godinu nastanka ili na godinu prijepisa komedije, mora značiti da je ona do konca 1550. već i napisana i izvedena. Svakako bi bilo nemoguće zamisliti da Držić sjedne i piše svoju dramu nakon što je ona prikazana. Unatoč tomu, za najčešći datum postanka *Dunda Maroja* uzima se, tragom nekih domišljanja Petra Kolendića, godina 1551. Za ono što mene ovdje zanima godina manje ili više ne čini nikakvu razliku, ali mislim da datum iz praškog rukopisa svakako upućuje na zaključak da se komedija piše ususret jubilarnoj godini, pa se zato smješta u Rim, a ne nužno za vrijeme same jubilarne godine ili poslije nje. Ta tko ne bi nakon gledanja ili čitanja *Dunda Maroja* htio poći u Rim – što radi velikog vjerskog jubileja, što da se zabavi i vidi svakojakog svijeta?

¹²¹ Processus secreti, 1r; Jireček 1899:485. O Tudeškovu jeziku vidi Batušić 2009. Više je istican jezični element, a nije se isticalo to da Pomet često govori o Tudeškovo mahnitosti. Dakako, u drami ta mahnitost proizlazi iz namuranosti. Važno je spomenuti i to da je Rogendorf na putovanje krenuo jer se posvađao sa svojom ženom, što je Držiću bilo poznato (Jireček 1899:484; Preinerstorfer 1975:249).

¹²² Čale 1968.

Pometovih rečenica: »Ma se je trijeba s bremenom akomodavat; trijeba je bit vjertuozu tko hoće renjat na svijetu.«¹²³

Vrlo malo znamo o tome kako su Dubrovčani među sobom općili, osobito dubrovačka vlastela, ali poznata je stvar da svađanje svima najbolje ide na materinskom jeziku jer se u njemu ipak najbogatije izražavamo. Svoju svađu s Bočinčićem Držić je pred dubrovačkim vlastima valjda prepričavao na talijanskom; to je teško znati jer su u starije doba službene knjige vođene na talijanskom i latinskom uglavnom bez obzira na to na kojem je jeziku svjedočenje iznošeno. No u Carigradu je gotovo sigurno grubi jezik kojim su se Držić i Bočinčić častili bio hrvatski. Držićev savjet Bočinčiću, koji se jada na svoju lošu sreću, nije ništa drugo nego parnjak kasnijeg Pometova poučka – »trijeba je bit vjertuozu tko hoće renjat na svijetu« (»con la uertu aquistarse qualche bene«). Što bi u *Dundu Maroju* odgovaralo Bočinčićevu »tu sei una persona uile«? Tu su, u Držićevu obrnutom svijetu iz Prologa drame, ove riječi dane opet Držićevu glasnogovorniku, negromantu Dugom Nosu, za kojega su ljudi nahvao »gadljivo sjeme« i »ljudi od ništa«.¹²⁴ Pod znatno kasnijim dojmom Držićevih urotničkih pisama ljudi nahvao iz negromantova Prologa tumačeni su kao nakanje iza kojih treba vidjeti tadašnju dubrovačku vlasteosku vlast ili općenito pokvarene vlastodršce.¹²⁵ Naprotiv, ja bih rekao da je u *Dundu Maroju* Držić još uvijek vjeran hvalitelj vlastele, kao što je i Pomet vjeran i uspješan sluga Uga Tudeška, a da se borba između ljudi nazbilj i ljudi nahvao treba shvatiti kao borba onih koji su u Dubrovniku na vlasti protiv onih pripadnika vlastele koji su se od te vlasti odmetnuli i postali joj najvećim neprijateljima (»I ti ljudi nahvao od ruke im ide učinit jednu konjuru, da iz gospodstva izagnu ljudi nazbilj«).¹²⁶ Kada opisuje tu borbu, Držić govori iz pozicije dubrovačke vlasti – a to je pozicija ustrajnosti, ponosa i prijezira: »Minu vrime od zlata, za gvozdje se svak uhiti, počese ljudi nahvao bit boj s ljudmi nazbilj za gospodstvo. Njegda ljudi nahvao dobivahu a njegda nazbilj. Ma, za rijet istinu, ljudi nazbilj u duga vremena napokon su otežali i još otežaju, ma s mukom i trudom; i današnji dan ljudi su nazbilj pravi ljudi i gospoda, a ljudi nahvao ljudi su nahvao i bit će potištenjaci vazda.« Da ne bi bilo nikakve sumnje o tome na čijoj je Držić strani, negromant u sljedećoj rečenici apostrofira one koji su ovu malu političku alegoriju mogli vrlo lako odgonetnuti: »Sada, moji uzmožni vlastele, svitla krvi, stari

¹²³ SPH 7:291.

¹²⁴ SPH 7:258.

¹²⁵ Jeličić 1950 i 1958; Košuta 1968; Čale u Držić 1979; Novak 1984.

¹²⁶ SPH 7: 258, a tako i navodi koji slijede. Nesliveni izgovor prikazujem kurzivom.

puče, mislim, kako i prije, ukazat vam od moje negromancije kugodi lije-pu stvar...« Iz prostora alegorije, u kojem ljudi nazbilj biju boj s ljudima nahvao, prešli smo ovim iskazom u prostor pozornice, a s prostora pozornice sišli smo u prostor vijećnice, među gledatelje i nadziratelje predstave, Dr-žićeve isljednike. Ako je na putovanjima u Beč i Carigrad Držić zabavljao austrijskog grofa, ovdje on pod prilikom Dugog Nosa prvenstveno zabav-lja dubrovačku vlastelu, dajući im ono što žele čuti.

Lijepe stvari koje Dugi Nos kao oličenje kazališnog čudotvorca svojom negromancijom ukazuje jesu, naravno, dramski prizori u kojima nam se, usred dubrovačke vijećnice, otvara veliki grad Rim. To je za dubrovačku vlast mitski grad ne samo zato što Dubrovnik s njim veže ista vjera nego i zato što ona svoje korijene dijelom vidi upravo u Rimu.¹²⁷ Mit o rimskim temeljima dubrovačkog polisa, i o rimskom porijeklu pojedinih dubrovač-kih vlasteoskih rodova, plete se već u najstarija vremena s predajama o izbjeglicama iz porušenog Epidaura ali i s mutnim predodžbama o ranim doseljenicima iz zaleđa. Zanimljivost je tih mitologiziranja ponajviše u tome što su ona stvorila model prema kojem se doseljenik preobražava u starosjedioca upravo preko Rima. Naime, doseljenici koji su zapravo iz zaleđa svoje mjesto u novonastajućem gradu nalaze tako što sa svojim prognanim gospodarom (stare dubrovačke kronike zovu ga bosanskim kra-ljem) odlaze u Rim, gdje se spajaju s rimskim gospođama i tako preobra-ženi daju potomke koji postaju suutemeljitelji grada.¹²⁸ Jesu li te gospo-đe doista bile Rimljanke, ili su i one bile Mande Krkarke, to je pitanje koje je ostavljeno na promišljanje dramskom umjetniku, a ne povjesniku. Ako Dubrovnik zahvaljujući takvim identitetskim preobrazbama održava svo-je veze s Rimom, a Rim se s druge strane preko rimskih gospođa i njihovih potomaka seli u Dubrovnik, onda je pozornica koja Dubrovnik premje-šta u Rim idealan prostor za razvijanje dramske fikcije u kojoj je komični obrazac mijenjanja kroz miješanje ujedno i prilika za propitivanje temelj-nih društvenih i političkih odnosa u Gradu. *Dundo Maroje* je prema tome prostor ne samo jezičnog i identitetskog susreta i prepletaja, jezičnih pri-lagodbi i tjelesnih preobrazbi na kojima komedija kao dramska vrsta počiva, nego i prvorazredna politička drama.

Ako je Držić igdje htio pokazati da je vidio svijeta i u svijetu naučio ko-jekakvih čuda, onda je to učinio u Prologu Dugog Nosa. Jer njegova puto-

¹²⁷ Vidi pitanje o mitovima vezanima za osnutak Dubrovnika u Kunčević 2015.

¹²⁸ To je rimsko miješanje toliko važno da se ono najavljuje na samom početku najstarije poznate dubrovačke kronike: »Qui comenza edificacion de la terra de Ragu-sa, edificata per Re Radosav Bello, fiol de Stefano Bello, nato in Roma de stirpe Bosne-se per paterna linea, e per linea feminina de Romani« (Nodilo 1883:4).

vanja u daleke njemačke i turske zemlje bila su najveća koja je ikad u svom životu poduzeo, a iz dubrovačke perspektive sigurno puno neobičnija i znamenitija nego putovanja u talijanske gradove. Velik dio negromantova Prologa zabavljen je upravo putovanjem. Putovanje je povod kako za vlastito učenje tako i za poučavanje. Tako i Dugi Nos svoj odnos s publikom oblikuje kao priopćavanje tajne stavljajući se u ulogu učitelja, i to uspješnijeg od drugih: »hoću vam otkrit jedan sekret koji dosle od ovizijeh strana nijedan čovjek ni mudar ni triš mudar nije znao, od šta se su skule od mudaraca vazda veoma čudile i veoma napastovale, – sekret dostojan da ga vi znate, plemeniti i vrijedni Dubrovčani.«¹²⁹ Tajna koja se otkriva zapravo je putovanje u Velike Indije, »gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore«. Iz Velikih Indija on ide u Male Indije, »gdje pigmaleoni, čovoljci mali, s ždralovi boj biju«, a zatim u Nove Indije, gdje se »psi kobasami vežu«, gdje se »od zlata balotami na cunje igra« i gdje »od žaba kant u scjeni biješe kako među nami od slavica«. Kratki opisi ovih mjesta govore nam da je njihova glavna zanimljivost neobičan odnos između ljudskog i životinjskog svijeta. Prijelaz iz Novih u Stare Indije nije jednako lak jer su Stare Indije od ostatka svijeta odvojene ledenim morem i neizdrživom zimom sa strane iz koje se prilazi te velikom vrućinom sa strane na koju se dolazi. Zahvaljujući, međutim, knjizi – njegovu libru od negromancije – Dugi Nos se uspijeva prebaciti u Stare Indije. Tu slijedi opis svojevrsnog raja na zemlji u kojem je vječno proljeće, gdje nema noći, gdje ljubavnici mogu uživati u vječnoj zori i gdje pjevaju ptice, teku bistre vode i zemlja daje bogat plod. To je također mjesto gdje je sve zajedničko, gdje vlada iskrenost i gdje su ljudi blagi i razumni. To je sve ono što naš svijet uglavnom nije. Pripovijest koja slijedi pripovijest je kvarenja ljudske vrste, ali važno je primijetiti da ona počinje činom preobrazbe neživih, umjetno izrađenih stvorenja u kojima se ljudsko obličje spaja sa životinjskim (»obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe«) u živa, a nastavlja se snošajem tih grubih i neskladnih čovječanskih lica sa ženama, vjerojatno onima koje su od negromanta i zatražile da žvirati, barbačepi, čovoljci i ostali ožive. Posljedica je tog spoja borba koja se otada vodi između starinskih ljudi nazbilj i novostvorenih ljudi nahvao. I ovdje je, dakle, posrijedi priča o osnutku jednog društva, ali identitetska preobrazba nije početak sretnog suživota nego početak vječne borbe između plemenitih starosjedilaca i izopačenih dotepenaca.

Traženje izvora iz kojega je potekao ovaj čudesni Prolog nije urodilo osobitim plodom premda je privuklo i Držićeva najmarljivijeg proučavatelja, a to je svakako bio Leo Košuta. Kada se pročita njegova impresivna

¹²⁹ SPH 7:256. I navodi koji slijede dolaze iz Prologa Dugog Nosa.

studija »Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maraju*«, koja u sebi ima više znanja nego mnoge doktorske disertacije, jedina riječ koja prikladno opisuje čitateljev doživljaj jest divljenje, a taj je osjećaj divljenja ujedno čitatelju i glavna nagrada za trud koji je bio potreban da se probije kroz bogatstvo Košutinih mnogobrojnih bilježaka i kroz njegovo mikroskopsko razmatranje svake pojedinosti koju negromant spominje.¹³⁰ Kako se čitatelj divi Košuti, njegovu znanju, jasnoći i ustrajnosti, on se još više mora diviti Držiću, čiji je prolog postao dubokoumna filozofska, politička i estetička rasprava ili nešto nalik enciklopediji svakovrsnih znanja vješto složenih u jedan na koncu ipak vrlo jednostavan i zabavan razgovor između učitelja, naime negromanta, i njegova učenika, naime publike. Upravo je takva enciklopedija bio njemački *Lucidar*, koji je u zadanu teološku strukturu latinskog izvornika vremenom natrpao znanja pokupljena s raznih strana i tako jednu vrstu dijaloške knjige preobrazio u nešto bitno drugačije. Svejedno, u Košutinoj se raspravi za ovu izrazito popularnu njemačku knjigu tiskanu za Držićeva života u mnogim izdanjima, a djelomično prisutnu i u ranijem hrvatskom prijevodu, nije našlo ni toliko mjesta da je se barem spomene, dok se istovremeno našlo mjesta čak i za rusku srednjovjekovnu priču *Skazanje ob Indiji bogatoj*, za koju je André Vaillant držao da je bila poznata u Dubrovniku preko neke moguće srpske redakcije.¹³¹

Kao i drugi renesansni pisci, Držić je sigurno čitao svašta i čitao puno. Prolog Dugog Nosa pokazuje tragove vrlo raznolikog čitanja iako mislim da je ono po svojoj učenosti bilo prilično daleko od vrsta štiva koja Košuta navodi u svojoj raspravi. Neću, međutim, isključiti mogućnost da je Držić doista poznao srednjovjekovni spjev *De Mundi initio* Alcima Ekdicija Avita ili pak Pseudo-Laktancijev spjev *De Ave Phoenixe*, ili mnoge druge znane i neznane tekstove koje Košuta spominje.¹³² Ipak, morali bismo u takvim vrstama istraživanja također pitati je li Držić mogao lako naići u renesansnim knjižarama na djela koja mislimo da je čitao i je li možda nekad svoja znanja kupio iz priručnika koji su u njegovo vrijeme bili već vrlo česti, a pomoću kojih se i osoba s vrlo malo stvarnog znanja mogla lako preobraziti u vrlo učena autora.¹³³ Čitava je Košutina rasprava zauzeta pitanjem tadašnjih znanja o svijetu proisteklih iz putovanja raznih moreplovaca, koja bi se znanja onda preko knjiga preslikavala u Držićevo djelo, ali baš se ni na jednom mjestu Košuta ne pita o Držićevim vlastitim puto-

¹³⁰ Košuta 1968.

¹³¹ Košuta 1968:1374. Košuta Vaillantov prijedlog smatra neuvjerljivim, ali ga svejedno spominje.

¹³² Košuta 1968:1370.

¹³³ Takav priručnik je, na primjer, Tixier de Ravisi 1545.

vanjima. Za mene je, naprotiv, prvo pitanje kako je Držić proveo svoja tri mjeseca u Beču i što je tamo mogao vidjeti. Kao pisac koji odlazi na putovanje s jednim austrijskim grofom u želji da vidi »delle cosse del mundo«, on je u Beču mogao svašta razgledati, ali bilo bi vrlo čudno da nije učinio dvije stvari: posjetio kakvu bečku knjižaru i razgledao katedralu sv. Stjepana, jedan veliki spomenik srednjovjekovne arhitekture. Uostalom, on je u Beču živio u kući koja je od katedrale bila udaljena svega osam minuta hoda.¹³⁴

Katedrala sv. Stjepana, bečki *Stephansdom*, i danas je poznata po veličanstvenim vratima poznatima pod nazivom Divova vrata (*Riesentor*). Njihovo se ime u pučkoj i pjesničkoj etimologiji povezivalo s divovima koji su u staro vrijeme nastanjivali zemlju pa su na velika vrata ušli u katedralu kako bi bili kršteni, odnosno s nalazom jedne divovske mamutske kosti koja je sredinom petnaestog stoljeća iskopana kod katedrale pa je dugo vremena nad vratima bila izložena kao relikvija i biljeg nekog dalekog vremena čuda.¹³⁵ Ne znam je li ta kost bila izložena i kad je Držić boravio u Beču, ali Divova vrata bila su sigurno u Beču glavna turistička atrakcija i bez mamutske kosti. Naime, nad kapitelima stupova s lijeve i s desne strane vrata vješto su prikazana u dugačkom nizu stvorenja svih vrsta, uključujući i neka koja su sastavljena od dijelova ljudskih i životinjskih tijela. Tu su ptice, majmuni, psi s jednom glavom i dva trupa, lisice, zmajevi i kojekakvi čovuljci. I današnjem posjetiocu bečke katedrale ti će fantastični prizori prvi upasti u oči, a posebno upečatljiv dojam ostavlja velika raznolikost ljudskih oblića koja su se izmiješala sa životinjskim (Slika 14). Kada Dugi Nos u Prologu opisuje mjesto gdje su se našli još neoživljeni oblici ljudi nahvao, njegov opis neodoljivo podsjeća na ova bečka katedralna vrata osim toga i zato što se u opisu spominje velika urešena zgrada i prikazi koji su izrađeni u kamenu: »I za rijet vam sve što sam vidio, i da me bolje razumijete, vidjeh u tjezijeh stranah, u jednomu [gradu] zgradu veliku, visoku i vele urešenu, jedna pisma i od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe; tamaše, izješe, glumci, feci od ljudskoga naroda.« Već je i Košuta naslutio da bi ovdje mogla biti riječ o nekom stvarnom gradu kojeg se Držić sjeća, ali u svojim razmišljanjima otišao je na sasvim drugu stranu: »Predočuje li on sebi neku romaničku ili gotičku građevinu, zamišljenu u srednjem vijeku kao nebesku ar-

¹³⁴ Rogendorfova kuća bila je na mjestu današnje Herrengasse 11 (Preinerstorfer 1975:251). O bečkom knjižarstvu u prvoj polovici šesnaestog stoljeća vidi Bachleitner i dr. 2000:18–51.

¹³⁵ Zykan 1981:33.

hitekturu, i u njezinim izvanjskim zidovima ugrađene nakazne i groteskne skulpture? Ne sjeća li se možda Držić na uzvisini podignute Sijene i ukrašenih zidova tog sredovječnog grada? Ili možda, on ima pred očima svoj rodni Dubrovnik?¹³⁶

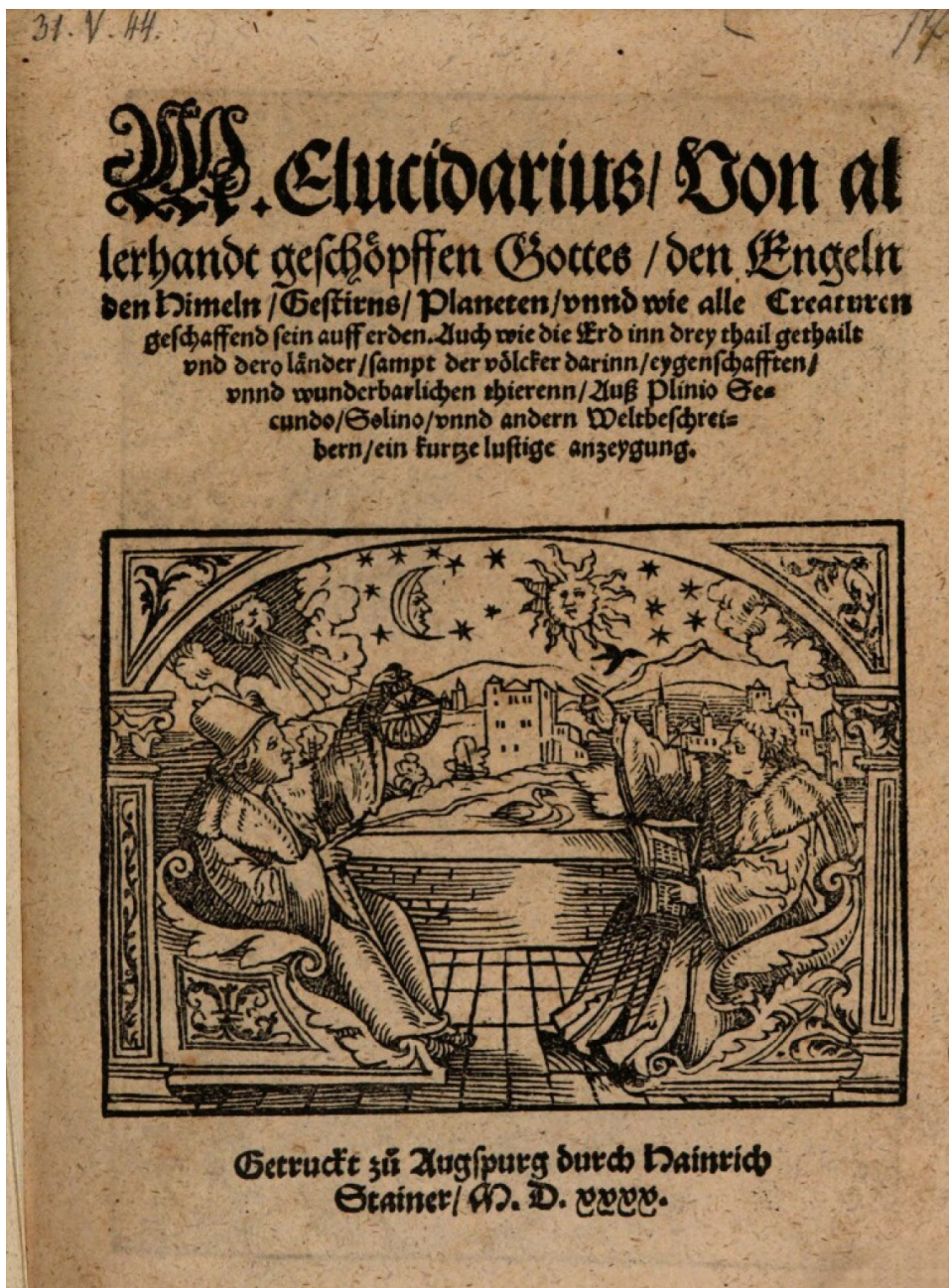

Slika 14: Divova vrata, Katedrala sv. Stjepana, Beč, detalj.

Premda postoje sličnosti između zgrade koju opisuje Dugi Nos i ove poznate bečke zgrade, negromantova su stvorenja ipak još mnogobrojnija i fantastičnija tako da im se ne mogu na Divovim vratima naći baš pravi predlošci. Međutim, ako je nakon posjeta katedrali Držić svratio u neku bečku knjižaru u potrazi za knjigom iz koje bi mogao na zabavan način učiti njemački jezik, ondje bi on lako bio našao knjigu na čijim su stranicama oživjela stvorenja još raznolikija i čudesnija nego što ih nalazimo bilo na Divovim vratima bilo u negromantovu kazivanju. Njemačka izdanja *Lucidara* koja su objavljivana ovih godina uključivala su nekoliko ilustracija.¹³⁷ Uz raskošno ilustriranu naslovnicu (Slika 15) koja najavljuje spektakularni sadržaj knjige, odmah na početku, iza popisa poglavlja, prikazana je na dvije stranice njezina glavna atrakcija (Slike 16 i 17).

¹³⁶ Košuta 1968:1479–1480.

¹³⁷ Tiskana izdanja popisuje Schorbach 1894., a bit će ih i više nego što je on mogao naći krajem devetnaestog stoljeća. Nisam ih sva pregledao, ali ilustracije nalazim na primjer u izdanjima tiskanima u Augsburgu 1540., 1543. i 1544. To je dovoljno blizu Držićevu boravku u Beču. Svaki je čovuljak na odvojenom drvorezu tako da se u različitim izdanjima nalazi i različit raspored ljudskih vrsta.

Slika 15: Njemački *Lucidar*, Augsburg, 1540., naslovnica.

- Cap. xvj. Vom hagel/ vom blüt/ frösch vnd würm regen.
Cap. xvij. Vom Regenbogenn/ warumb die brunnen des
Sommers so kalt vnd des Winters so warm/ vnd wess
halben die thier alle von ainer materien seind/ vnd doch
ainander vngleich.
Cap. xvijij. Von schöpfung des kints in mütter leib.
Cap. xviij. Wie alle ding ein end nemen.
Cap. xvij. Wer die seelen peiniget/ vnd wie groß genad die
seelen gewinnen.
Cap. xvi. Von anruffung der Trinitet.
Cap. xvij. Warumb Got den menschen erledigt mit Christo
tode.
Cap. xvijij. Von der ersten sünd in der Christenhait.
Cap. xvijij. Vom EndChrist.
Cap. xvij. Von den freuden der saligen.

Slika 16: Njemački *Lucidar*, Augsburg, 1540., 3v.

Slika 17: Njemački *Lucidar*, Augsburg, 1540., 4r.

Riječ je o neobičnim vrstama ljudi – a tu je i poneki dugi nos – koje se potanko opisuju u poglavljima u kojima se njemački *Lucidar* odmiče od latinskog i zbog kojih je, to nam govore i ova izdanja, on bio izrazito popularan i rado čitan. Za jednog klerika književnika to je bila idealna knjiga. S jedne strane, imala je teološki okvir zbog kojega je u njegovoj biblioteci mogla zauzeti dostojno mjesto; s druge pak strane imala je u sebi mnoštvo fantastičnog štiva za koje bi klerik u svojoj biblioteci teško mogao naći opravdanje, kao uostalom i za ove sličice golišavih ljudi i žena često prikazanih u pozama koje bi puno bolje pristajale Aretinovoj erotskoj zbirci *I modi* negoli pobožnom kršćanskom dijalogu između učitelja i učenika. Za učenje njemačkog jezika, pak, ova je knjiga bila posebno prikladna jer je vrlo jednostavno pisana pa se i danas vrlo lako čita.¹³⁸

Uz ova znakovita vizualna podudaranja koja se dobro uklapaju u Držićevu temu putovanja, negromancije i povijesti čudnovatog ljudskog roda nahvao tu je i tekst njemačkog *Lucidara*, koji nudi sugestivne oslonce za različite momente u negromantovu izlaganju. Tu je osim tematske i strukturna sličnost jer se u *Lucidaru* razgovor o Indijama nastavlja na pitanja o prvom čovjeku i o povijesti ljudskog roda. Prijelaz s jedne na drugu temu učenik uvodi pitanjem o zemlji koja je najbliža zemaljskom raj, a tu onda počinje vrlo opširan opis Indije. Kao i kod negromanta, u ovu je Indiju teško doći, a i prepreke su sasvim usporedive. U Držića je to bilo ledeno more koje se nastavlja na predjele u kojima vlada neizdrživa vrućina, dok je u *Lucidaru* to velika rijeka na koju se nastavlja velika pustinja. Negromantove Nove Indije, gdje se »od zlata balotami na cunje igra« nalaze svog pretходnika u otocima Kriša i Gliris, gdje je sve puno zlata, a tu su i zlatne gore, samo što se do zlata tih gora ne može doći zbog velike zmije.

Kao što sam već spomenuo, glagoljski prijevod njemačkog *Lucidara* odmiče se u nekim dijelovima i od njemačkog izvornika i od češkog prijevoda, što nam govori da se *Lucidar* kroz prepisivanje i prevođenje još i proširio

¹³⁸ Drvorezi u njemačkom *Lucidaru* u očitoj su vezi s poznatom i bogato ilustriranom *Kronikom* Hartmanna Schedela (Nuremberg, 1493.), osobito s dijelom u kojem se govori o različitim oblicima ljudi (reprodukcija relevantne stranice donosi se u Grmača 2015:275, a čitav primjerak iz Bayerische Staatsbibliothek dostupan je i u digitalnom obliku). Kako je vidljivo iz rasprave u Schedelovoj *Kronici*, njegovi su izvori Plinije, Augustin i Izidor. Kako pokazuje Grmača nastavljajući se na Fališevac 2007., već Vetranović upotrebljava ovu srednjovjekovnu tradiciju u svojoj *Pjesanci lakomosti*. Toj se tradiciji sada može dodati i njemački *Lucidar*, u koji su ovi materijali dospjeli iz drugih djela Honorija Augustodunensisa, osobito *Imago mundi*, a važan posrednik za Honorija je bio Gaj Julije Solin (Solinus). Njegova zbirka *De mirabilibus mundi*, kojoj je opet glavni izvor Plinijeva *Historia naturalis*, bila je u rukopisima prisutna i u Dubrovniku, kako se vidi iz oporuke Ivana Stjepanova Gučetića (umro 1502; vidi Jireček 1899:517). Za izvore ovog dijela *Lucidara* vidi Hünemörder 1976., Flint 1982. te Hamm 2002.

rivao i dotjerivao, ali može nam svejedno dobro poslužiti da vidimo kako razne vrste ljudi i poluljudi koje nalazimo u Držića ipak po svojoj čudesnosti zaostaju za negromancijom ove njemačke knjige. Opisi se redaju jedan za drugim, a pojedine vrste ljudi prepoznat će se i u ilustracijama, na kojima između ostaloga – to treba posebno istaknuti – ljudi s pticama bojbiju:

»Jesu v drugoj zemlji Indiji ljudi ki se zovu Manakobi, i ti ljudi jesu 12 lakat visoki, i jesu napred kako lav i perje imaju i paraklje kako kanja. I poli toga jesu v drugoj zemlji jedni ljudi ki se zovu Adote i ti imaju v sebi veliku gorkost, i kada se navkup snidu, tada se sami meju sobu važgu od velike gorkosti. I potom leži jedna zemlja v koj jesu jedni ljudi ki oca i mater ubijaju kada su stari i sasekše tr je kuhaju i svoje prijatelje prizivaju i š njimi je snedaju i tako se vesele ob njih. I poli toga leži jedna zemlja v koj raste prpar. I ta zemlja jest plna zmiji i gadi. [...] V tretoj Indiji jesu ljudi ki imaju pete napred a prsti nazad, a v rukah imaju po osam prstov i v nogah. I ti ljudi imaju pasje glavi, a odevaju se lisičimi repi. I kada hote govoriti, tada viju glavama kako psi. I poli toga jesu ljudi ki su izmlada sedi, a k starosti su črni. I potom jesu ini ljudi ki imaju li jednu nogu i ti brzo teku kako ptica kada leti. I kada na slnci sede, tada čine sen nad sobu od noge. I takoj jesu jedni ki imaju jedan rog vsaki ih na svojem čeli i pod tem rogom jedno oko.¹³⁹«

Iako se često ističe da u ovom dijalogu između učenika i učitelja učenik ima vrlo pasivnu ulogu pa se teško može govoriti o pravom dijalogu, razgovor o raznim vrstama ljudi pokazuje da je učenik vrlo pronicav. Njegovo je pitanje nakon ovog kataloga ljudskih vrsta koje su se izmiješale sa životinjskim zapravo političko. On pita kako ti ljudi mogu živjeti zajedno a da se ne pobiju. Učiteljev odgovor je da je Bog među njima stvorio velike prirodne prepreke tako da se ne mogu upuštati u sukobe. Učenik dalje postavlja pitanje koje zanima i Držića: kako to da smo svi nastali od jednog čovjeka, naime Adama, a da se ipak u svijetu nalaze tako različite vrste ljudi koji »tako nepodobne obraze imaju«. Kao negromantove žene koje nasmijavaju umjetno izrađeni čovuljci pa požele da oni ožive, a s njima se onda spajaju, tako su i u *Lucidaru* žene one koje su krive za izopačenje ljudskog roda. Iako se nalazimo u vremenu nakon izгона iz raja, rajске zabrane još uvijek su na snazi. Tako Adam svojim kćerima zabranjuje da jedu određenu vrstu zelja (!) jer ono ima moć promijeniti u ženi plod: »I tada Adam ukaza svojim hćeram ne jesti toga zelja. I v snu ta jedna hći Adama ne budući mudra da norica, i poče jesti od teh koreni zelja i tudje da se premeni natura nje ploda. I to be v toj zemlji ka se zove Indija.« Učitelj na-

¹³⁹ Ovaj i navodi koji slijede dolaze iz Petrisova zbornika, prema izdanju koje donosi Kapetanović 2010:18–19, uz prilagodbe. Ovo mjesto iz Žgombićeva zbornika uključeno je u Štefanić i dr. 1969:346 i dalje.

stavlja s opisom još nekih čovjekolikih zvijeri, ali čak je i učeniku, čini se, ovo putovanje postalo previše nevjerojatno: »Jure si mi mnogo povedal ob toj zemlji ka se zove Indija. Da povej mi ob toj zemlji ka se zove Partija.«

Moglo bi se iz njemačkog *Lucidara* izvaditi još pojedinosti koje bi se doticale negromantova kazivanja, ali moja namjera nije dokazivati srodnost na Košutin način, u pozitivističkoj tradiciji *Quellenforschung*, nego samo pokazati da je susret s njemačkim *Lucidarom* za Držića bio ne samo moguć nego i vjerojatan, a na nama je da zamišljamo je li se taj susret odvijao preko njemačkog originala, preko ugodnog ćaskanja s besposlenim austrijskim grofom ili preko starijih hrvatskih prijevoda, ili preko i jednog i drugog i trećeg. Kakav je trag taj susret ostavio u Držićevu stvaralaštvu nije pitanje koje se iscrpljuje nizanjem verbalnih ili tematskih podudarnosti jer renesansni pisci nisu filolozi koji svoje tekstove sklapaju iz niza nepovezanih bilježaka koje bi bile svjedoci njihova znanstvenog truda nego se naprotiv njihovo iskustvo čitanja pojedinih knjiga u stvaralačkom činu spaja s iskustvima čitanja mnogih drugih knjiga i u tom se spoju preobražava postajući dio nove i sasvim drugačije cjeline. Dovoljno je podsjetiti da i nakon više od stotinu godina filološka struka nije uspjela objasniti znatne razlike između njemačkih, čeških i hrvatskih *Lucidara* iako je jasno da su oni međusobno povezani, a razlog je upravo taj što se prepisivanju i prevođenju *Lucidara* pristupalo na kreativan način. Uostalom, tako je njemački *Lucidar* i nastao – jednom kreativnom preobrazbom svog latinskog predloška. Ako to ne uspijevamo ustanoviti za anonimne prepisivače i prevoditelje, kako se možemo nadati da ćemo nekom preciznom filološkom metodom slijediti putovanja Držićeva stvaralačkog genija? Držićeva veza s europskom lucidarskom tradicijom, a onda preko nje i s našim glagoljskim rukopisima, prilika je da na nov i drugačiji način povežemo različite dijelove naše bogate književne baštine koji su se dosad proučavali sasvim odvojeno i s metodoloških polazišta koja su nepomirljiva. Ne postoji, međutim, nikakva proturječnost između proučavanja starih glagoljskih rukopisa i čitanja književnosti; to što smo mi te poslove razdijelili samo govori da unatoč uvjerenosti u svoj znanstveni napredak još uvijek nismo sposobni odgovoriti na glavne izazove našeg zajedničkog predmeta.

Onima koji budu Držića željeli i dalje spajati sa zvučnijim imenima zapadne umjetnosti njemački pučki *Lucidar* neće biti prepreka. Naprotiv, činjenica da se na istom izvoru napajao njemački *Faustbuch*, a da se na njemu onda – dakako u engleskom prijevodu – pri pisanju svoje najslavnije tragedije napajao i veliki engleski dramatičar Christopher Marlowe, omogućit će im da povežu najvećeg negromanta naše drame s najvećim negro-

mantom engleske, a onda, kako to već ide, i svjetske drame.¹⁴⁰ Ali za razliku od engleskog negromanta, naš je ipak putovao po njemačkim zemljama pa nešto njemačkog jezika i naučio, uza sve ostale jezike koje je već znao. Nama to treba biti izvor velikog ponosa jer pokazuje da smo i sami nikli iz višejezičnosti i različitosti, o kojima bismo možda i druge i mnogo veće mogli ponešto naučiti, ali koje prije svega trebamo sami prepoznati i slaviti. Kada ovaj pisac napusti predjele znanosti i prepusti se mašti, koja od humanističke znanosti ionako ne bi trebala biti jako daleko, on voli zamišljati da je Držić ipak u riječkom augustinskom samostanu sv. Jeronima sjedio na dobroj i prijatnoj kastavskoj vuni zvanoj grintavica i da mu je Gverin Tihić ondje pripovijedao o povijesti ove najznamenitije riječke zgrade spominjući da je nastala zahvaljujući darovnici Huga Devinskog, odnosno Uga Tudeška. Odlazeći u Beč, ovaj bi pisac i u ranim izdanjima njemačkog *Lucidara* vidio Uga Tudeška jer su ona u najvećem broju tiskana u Augsburgu, odakle i Držićev Ugo vuče svoje korijene. Konačno, u slici s kraja augsburških izdanja (Slika 18) na kojoj je prikazan jedan putnik kojega s jedne strane zanima svijet, ali koji po tom svijetu uvijek putuje s librom od negromancije pod rukom, on bi vidio najprikladniji prikaz samog Marina Držića. Shvaćajući, međutim, da takva putovanja ne priliče filološkim razlaganjima, on će u zaključku samo reći da se nada da je pokazao da preživjeli prijepis latiničkog *Lucidara* nije nastao 1533. godine i da njegov pisar nije bio Gverin Tihić.¹⁴¹

¹⁴⁰ Za Marlowea vidi Ward 1901: lxxiv.

¹⁴¹ Prekasno mi je u ruke dospjela knjiga Marka Medveda, *Filius conventus Fluminensis: augustinci pustinjaci sv. Jeronima u Rijeci* (Zagreb, 2020), u kojoj autor objedinjuje svoje ovdje već navođene radove i donosi čitavo bogatstvo novog materijala. Osobito je zanimljiva njegova rasprava o Ivanu Premušiću, a posebnu vrijednost za buduća proučavanja uloge riječkih augustinaca u starijoj rukopisnoj kulturi imaju autorova otkrića dvaju kodeksa na latinskom jeziku čiji je nastanak vezan za samostan sv. Jeronima: časoslov nastao 1462. godine (Verona, Biblioteca civica, rkp. 813 [3]) i misal nastao 1464. godine (London, British Library, rkp. Harley 2907).

Slika 18: Njemački *Lucidar*, Augsburg, 1540., I3v.

LITERATURA

- Ančić, Mladen. 2019. *Gradu kmeti ili iobagiones castris* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 6, 35–132.
- Bachleitner, Norbert; Franz M. Eybl, Ernst Fischer. 2000. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bačić, Stanko. 1995. *Don Krsto Stošić (1884–1944)*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- Batušić, Nikola. 2009. Kojim jezikom govori Ugo Tudešak? *Dani Hvarskog kazališta*, 35, 233–247.
- Bogović, Mile. 1991. Crkvene prilike u Rijeci i u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj u Kožičićevo doba. Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Moguš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunuu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 65–75.
- Bogović, Mile. 2001. Povijest biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske: I. Srednji vijek. *Fontes*, 7.1, 21–32.
- Bojničić, Ivan. 1914. Izvješća o kretanjama turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka. *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 16, 60–101.
- Botica, Ivan; Tomislav Galović. 2020. Egdotika glagoljskih notarskih isprava. *Croatia et Slavica Iadertina*, 16.1, 23–74.
- Bratulić, Josip. 1990. *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*. Split: Književni krug.
- Briquet, C. M. 1923. *Les filigranes*. Sv. 1: A – Ch. Leipzig: Karl W. Hiersemann.
- Celić, Josip. 2014. Zadarsko plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, 181–210.
- Čale, Frano. 1968. Pometov makijavelizam: Od umjetničke vizije do urotničke zbilje. *O književnim i kazališnim dodirima hrvatsko-talijanskim*. Dubrovnik: Matica hrvatska, 7–28.
- Čermák, Václav. 2014. Církevněslovanské písemnictví Slovanského klášte-
ra v Praze. Ur. Pavel Kouřil. *Cyrlometodějská misie a Evropa – 1150 let od
příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno: Archeologický ústav
Akademie věd ČR, 292–296.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Deković, Darko. 2003. Hrvatskoglagoljični prijevodi u Diplomatariumu
augustinskoga samostana u Rijeci. *Dometi*, 13, 29–70.
- Deković, Darko. 2005. *Zapisnik misni kaptola riečkoga: istraživanja o riječkome
glagoljaškome krugu*. Rijeka: Ogranak Matice hrvatske.

- Deković, Darko. 2006. Trojezičje Diplomatariuma augustinskoga samostana u Rijeci. Ur. Darko Deković. *Međunarodni znanstveni skup »Latinitet u Europi s posebnim osvrtom na hrvatski latinitet nekad i danas«, zbornik radova*. Rijeka: Ogranak Matice hrvatske, 304–336.
- Deković, Darko. 2011. *Istraživanja o riječkome glagoljaškome krugu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dobronić, Lelja. 1987. Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. *Croatia Christiana periodica*, 11.20, 1–25.
- Držić, Marin. 1979. *Djela*. Ur. Frano Čale. Zagreb: Liber.
- Ekl, Vanda. 1956. Dvije nove glagoljske isprave iz Rijeke. *Jadranski zbornik*, 1, 219–230.
- Fališevac, Dunja. 2007. Granice mimesisa, granice fantastike: drukčija bića u književnosti staroga Dubrovnika. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Zagreb: Naklada Ljevak, 41–76.
- Flint, Valerie I. J. 1982. Honorius Augustodunensis: Imago mundi. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, 49, 7–153.
- Foretić, Vinko. 1965. O Marinu Držiću. *Rad JAZU*, 338, 5–145.
- Fortis, Alberto. 1774. *Viaggio in Dalmazia*. Venezia: Alvise Milocco.
- Franov-Živković, Grozdana; Ivica Vigato. 2019. Svakodnevni život Vlašića na otoku Pagu na osnovu zapisa iz glagoljskog kvaterana bratovštine Sv. Jerolima/Sv. Sakramenta i ostalih glagoljskih rukopisa iz 18. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 61, 327–360.
- Gigante, Silvino. 1910. Gli Agostiniani del convento di S. Girolamo. *Bullettino della Deputazione fiumana di storia patria*, 1, 16–96.
- Grmača, Dolores. 2015. *Nevolje s tijelom: alegorija putovanja od Bunića do Barakovića*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hamm, Marlies. 2002. *Der deutsche »Lucidarius«*. Band 3: Kommentar. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb: Liber – Mladost.
- Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige: rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Herljević, Antun. 1969. Arhiv augustinskog samostana u Rijeci. *Jadranski zbornik*, 7, 435–459.
- Hilje, Emil. 2016. Autoportreti zadarskog bilježnika Ilije iz 14. stoljeća. *Ars Adriatica*, 6, 81–102.
- Hilje, Emil. 2020. Uz nekoliko arhivskih podataka o gradnji šibenske lože. *Ars Adriatica*, 10, 63–74.
- Hünemörder, Christian. 1976. Das Lehrgedicht »De monstis Indie« (12. Jh.): ein Beitrag zur Wirkungsgeschichte des Solinus und Honorius Augustodunensis. *Rheinisches Museum für Philologie*, 119.3, 267–284.

- Ivšić, Stjepan. 1931. Visio Philiberti u *Libru* od mnozijek razloga. *Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70oj godišnjici života*. Dubrovnik: Knjižara Jadran, 209–220.
- Ivšić, Stjepan. 1932. Jedna hrvatska glagoljska pjesma iz 14. vijeka u *Libru od mnozijek razloga*. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 11, 1–10.
- Ivšić, Stjepan. 1949. Prijevod *Lucidara* Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533. *Starine* 42, 105–259.
- Ivšić, Stjepan; Josip Bratulić. 2017. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100–1527*, u latinicu preslovio i bilješke napravio Stjepan Ivšić, transliteraciju osuvremenio, bilješke dopunio i za tisak priredio Josip Bratulić. Zagreb: HAZU.
- Jeličić, Živko. 1950. *Marin Držić, pjesnik dubrovačke sirotinje*. Zagreb: Novo pokoljenje.
- Jeličić, Živko. 1958. *Marin Držić Vidra*. Beograd: Nolit.
- Jembrih, Alojz, ur. 2009. *Rudolf Strohal i njegovo djelo: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa povodom 150. obljetnice rođenja Rudolfa Strohala*. Zagreb: Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja«.
- Jireček, Konstantin. 1899. Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte. *Archiv für slavische Philologie*, 21, 399–542.
- Juran, Kristijan. 2014. Glagoljična zabilješka šibenskog notara Gverina Tihica iz 1530. godine. *Slovo rogovsko*, 2, 12–14.
- Juran, Kristijan. 2015. Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskog rata (1570–1645). *Povijesni prilozi*, 49, 163–210.
- Juran, Kristijan. 2020. Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 7, 157–186.
- Kapetanović, Amir. 2005. Toponimi u hrvatskim *Lucidarima*. *Folia onomastica Croatica*, 14, 1–22.
- Kapetanović, Amir. 2010. *Lucidarij* iz Petrisova zbornika. *Čakavska rič*, 38.1-2, 183–207.
- Kapetanović, Amir. 2019. Rukopisnim i jezičnim stazama hrvatskih prijevoda *Lucidarija*. *Ricerche slavistiche*, 62, 77–111.
- Kobler, Giovanni. 1896. *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. Sv. I-III. Rijeka: E. Mohovich.
- Kolanović, Josip; Mate Križman, ur. i prev. 1997. *Zadarski statut*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske.
- Kolendić, Petar. 1920. Slikar Juraj Čulinović u Šibeniku. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 43, 117–190.
- Kolumbić, Nikica. 1991. Šimun Kožičić između glagoljaške tradicije i humanističkih nastojanja. Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Mogueš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 103–114.

- Kosić, Ivan. 2014. Glagoljični rukopisi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Ur. Dürrigl, Marija-Ana; Milan Mihaljević; Franjo Velčić. *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 319–340.
- Košćević, Želimir. 1981. *Galerija Benko Horvat: iz fundusa Galerije primitivnih umjetnosti (katalog izložbe)*. Zagreb: Galerije grada Zagreba.
- Košuta, Leo. 1968. Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maroju*. *Mogućnosti*, 11, 1356–1376; 12, 1479–1502.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan, ur. 1863. *Listine hrvatske*. Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja.
- Kunčević, Lovro. 2015. *Mit o Dubrovniku: diskursi o identitetu renesansnoga grada*. Zagreb – Dubrovnik: HAZU.
- Lonza, Nella, ur. 2011. *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397*. Zagreb – Dubrovnik: HAZU.
- Lupić, Ivan. 2012. Tekstološka načela, kritička izdanja i kroatistička znanstvena zajednica. *Forum*, 51.4-6, 557–589; 51.7-9, 895–958.
- Lupić, Ivan. 2018. Italian Poetry in Early Modern Dalmatia: The Strange Case of Hanibal Lucić (1485-1553). *Colloquia Maruliana*, 27, 5–41.
- Lupić, Ivan. 2019a. Najstariji hrvatski latinički molitvenik. *Filologija*, 73, 47–78.
- Lupić, Ivan. 2019b. Tragic Politics: Drama and the City in Early Modern Europe. Ur. Naomi Liebler. *A Cultural History of Tragedy in the Early Modern Age*. London: Bloomsbury, 97–110.
- Lupić, Ivan. 2020. Dramatic Manuscripts and the Transnational Turn. *Shakespeare Studies*, 48, 57–65.
- Lupić, Ivan. 2021. Marulić u Dubrovniku. *Colloquia Maruliana*, 30, 5–52.
- Lupić, Ivan; Irena Bratičević. 2017. »Jaoh, a sada sve je inako«: o kritičkoj izdaji Gundulićeva *Osmana*. *Colloquia Maruliana*, 26, 89–155.
- Medved, Marko. 2019a. Augustinci pustinjaci riječkog sv. Jeronima u 15. stoljeću. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 51.2, 159–176.
- Medved, Marko. 2019b. Incuria et vandalismus – sudbina arhiva augustinskoga samostana Sv. Jeronima u Rijeci. *Arhivski vjesnik*, 62.1, 85–105.
- Medved, Marko. 2019c. Datacija izgradnje augustinskog samostana i crkve sv. Jeronima u Rijeci. *Croatica Christiana periodica*, 84, 21–38.
- Mihalić, Veljko. 2008. Privatne zbirke darovane gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada. *Muzeologija*, 45, 1–267.
- Milčetić, Ivan. 1897. Über den kroatischen und böhmischen Lucidarius. *Archiv für slavische Philologie*, 19, 556–563.

- Milčetić, Ivan. 1902. Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika III: Hrvatski lucidar. *Starine*, 30, 257–334.
- Nazor, Anica. 1997. Prijevod *Lucidara* Honorija Augustodunensisa u glagoljskom prijepisu. *Godišnik na Sofijskiâ universitet Sv. Kliment Ohridski*, 89.8, 85–112.
- Nazor, Anica. 2001. Kožičićeva glagoljska tiskara u Rijeci. Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Moguš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 137–149.
- Nodilo, Speratus, prir. 1883. *Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina*. Zagreb: JAZU.
- Novak, Slobodan Prosperov. 1984. *Planeta Držić*. Zagreb: ckd.
- Oreb, Marin. 1966. Biblioteka Samostana sv. Frane franjevacâ konventualaca u Šibeniku. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 12, 116–126.
- Oreb, Marin. 1967. Samostan sv. Frane u Šibeniku. *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 13-14, 277–308.
- Pantelić, Marija. 1965. Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460. *Slovo*, 15-16, 94–149.
- Petricioli, Ivo. 1991. Tragom Šimuna Kožičića Benje u rodnom kraju. Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Moguš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 151–160.
- Potočnjak, Saša. 2019. Kada knjiga kupcu govori kako kupac knjigu treba čitati: od prigodno-pohvalnih pjesama do drvoreza u djelu Franje Glavinića i Barne Karnarutića. *Histria*, 9.9, 93–113.
- Preinerstorfer, Rudolf. 1975. Marin Držić und Christoph von Rogendorf: kleine Anmerkungen zu einer merkwürdigen Begegnung. Ur. Mareš, F. V.; Bonifacy Miazek; Katja Sturm-Schnabl. *Bereiche der Slavistik: Festschrift zu Ehren von Josip Hamm*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 247–252.
- Putanec, Valentin. 1965. Pjesnički pokušaji Pavla Modrušanina. *Slovo*, 15-16, 208–213.
- Putanec, Valentin. 1991. Kožičićevi glagoljaški kalendari. Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Moguš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 161–171.
- Ravlić, Jakša, ur. 1970. *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*. Posebno izdanje časopisa *Kritika*, 6. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Reinhart, Johannes. 1997-99. Husov *Výklad desatera božieho príkázanie* u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijevodu. *Slovo*, 47-49, 221–254.
- Runje, Petar. 1991. Aktivnost Jurja Divnića, ninskoga biskupa, Kožičićeva suvremenika (oko 1440–1530). Ur. Kolumbić, Nikica; Milan Moguš; Anica Nazor. *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 185–209.

- Runje, Petar. 1999. Glagoljaši javni bilježnici. *Senjski zbornik*, 26, 115–122.
- Ružičić, Gojko. 1930. Jezik Petra Zoranića: zadarski dijalekat u početku XVI veka. *Južnoslovenski filolog*, 9, 1–91.
- Schorbach, Karl. 1894. *Studien über das deutsche Volksbuch Lucidarius und seine Bearbeitungen in fremden Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Sladek, Paulus. 1929. Die Augustiner in Böhmen. Ur. Eberhard, Engelbert. *St. Augustin aus seinem Leben*. Würzburg: St. Rita-Verlag, 219–224.
- Smolčić, Niko [=Enes]. 1939. Jedini portret Hanibala Lucića. *Novosti (Jugoslavenska štampa)*, 33.287 (17. X), 13.
- SPH 7. *Djela Marina Držića*. 21930. Ur. Milan Rešetar. Stari pisci hrvatski 7. Zagreb: JAZU.
- Stagličić, Marija. 1992. Zbirka slika zadarskog plemića Jerolima Soppea (oko 1600–1669). *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16, 107–114.
- Stevenson, Allan H. 1951–52. Watermarks Are Twins. *Studies in Bibliography*, 4, 57–91, 235.
- Stošić, Krsto. 1933. Rukopisni kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku. *Croatia sacra*, 5.3, 18–61.
- Strohal, Rudolf. 1935. Jedan hrvatski književni spomenik iz god. 1533. *Obzor*, 76.104 (4. V), 2.
- Sudec, Sandra. 2012. Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka. *Slovo*, 62, 233–244.
- Svátek, Jaroslav. 2019. Les manuscrits de l'*Elucidarium* originaires de Bohême: un nouveau recensement. *Scriptorium*, 73, 126–143.
- Špoljarić, Luka. 2020. Kako su hrvatski humanisti stvorili prvoga nacionalnog sveca zaštitnika. Ur. Lučin, Bratislav; Luka Špoljarić. *Kruna harvačkoga jezika: renesansni pisci o svetom Jeronimu*. Split: Književni krug, 5–22.
- Štefanić, Vjekoslav. 1953. Glagoljica u Rijeci. Ur. Ravlić, Jakša. *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura; zbornik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. Riječki fragmenti: glagoljica i u riječkoj općini. *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 3, 215–287.
- Štefanić, Vjekoslav. 1964. Glagoljski tranzit svetog Jeronima u starijem prijevodu. *Radovi Staroslavenskog instituta*, 5, 99–161.
- Štefanić, Vjekoslav; Biserka Grabar; Anica Nazor; Marija Pantelić, ur. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Pet stoljeća hrvatske književnosti 1. Zagreb: Matica hrvatska – Zora.
- Šupuk, Ante. 1976. Prilozi šibenskim glagoljskim spomenicima. Ur. Grubišić, Slavko. *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 487–498.

- Šupuk, Ante. 1986. Sedam stoljeća glagoljice u Šibeniku. *Čakavska rič*, 14.2, 27–33.
- Tadić, Jorjo. 1948. *Dubrovački portreti*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Tixier de Ravisi, Jean. 1545. *Cornucopiae, hoc est, opus insigne [...] Adiunximus elucidarium poeticum*. Basel: Apud Bartholomaeum Westhemerum.
- Vajs, Josef. 1901. Hlaholský zlomek nalezený v Augustianském klášteře v Praze. *Časopis Musea království Českého*, 75.1, 21–35.
- Vekarić, Nenad. 2012. *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 2: Vlasteoski rodovi (A – L)*. Zagreb – Dubrovnik: HAZU.
- Verkholtantsev, Julia. 2014. *The Slavic Letters of St. Jerome: The History of the Legend and its Legacy*. Dekalb: Northern Illinois University Press.
- Ward, Adolphus William, ur. 1901. Christopher Marlowe, *The Tragical History of Doctor Faustus*. Oxford: Clarendon Press.
- Zíbrt, Čeněk. 1903. *Staročeský Lucidář: Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z roku 1498*. Prag: Česká akademie, 1903.
- Zykan, Marlene. 1981. *Der Stephansdom*. Wien – Hamburg: Paul Zsolnay Verlag, 1981.
- Žagar, Mateo. 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanah izdanja Šimuna Kožičića Benje. *Fluminensia*, 24.1, 111–123.

The Manuscript Traces of Gverin Tihic's *Elucidarius*

Abstract

The article is concerned with the reportedly lost manuscript of the Croatian translation of Honorius Augustodunensis' *Elucidarius* reportedly copied by the Šibenik notary Gverin Tihic (Guarinus Tranquillus) in 1533 in Zadar. The article shows that the manuscript in question has not been lost, that it was not copied in 1533 and that its scribe was not Gverin Tihic. The manuscript is in fact a later copy of the Tihic manuscript in which an anonymous scribe slavishly reproduced everything he found, including the information about its origins. A consideration of Tihic's autographs, of which Croatian archives hold thousands of pages, leads to new insights into the life and works of this prolific Renaissance writer, whose large-scale poetic texts are still known only through a single contemporary reference. A previously unnoted contract from 1540 shows that the person who paid for Tihic's literary works to be copied carefully and repeatedly checked the accuracy of the transcripts, which constitutes a unique example of this kind of information about the manuscript transmission of early Croatian literature. Several lines of verse Tihic wrote in Latin, Italian, and Croatian are brought to light and contextualized. It appears that Tihic may in fact have been the translator rather than simply the scribe of

the 1533 *Elucidarius*, which was based on an Italian version published in the first half of the sixteenth century. The translation thus acquires great significance for both linguistic and literary research in the future. The article further shows that Tihčić was active not only in Šibenik, Zadar and Rijeka, but also in Hvar and in Senj. Special attention is paid to his use of the Glagolitic script in connection with his literary interests. Tihčić's Glagolitic activities trouble the traditional explanatory frameworks according to which the heroes of the Glagolitic manuscript tradition are exclusively the Glagolitic priests. These explanatory frameworks are critically tested in relation to the surviving Glagolitic manuscripts of *Elucidarius* and their links to the German and Czech source texts. In this respect, special attention is paid to the activities of the Augustinian Hermits and their contact with the Croatian vernacular as well as with the Glagolitic script in Rijeka, where thanks to the Convent of St. Jerome they played an important social role for several centuries. Insisting on the mobility of gifted individuals as an important element in understanding early Croatian literary culture, the article concludes with a discussion of the ways in which the most celebrated Croatian Renaissance playwright, the Ragusan Marin Držić, may have come to know *Elucidarius* and how he may have used it in the construction of *Dundo Maroje*, his most famous dramatic work. It is shown in passing that, contrary to the accepted view, on his journey to Constantinople Držić did not perform the offices of the dragoman for his employer, the Austrian count Christoph von Rogendorf.

Ključne riječi: Gverin Tihčić; *Lucidara*; Honorius Augustodunensis; rukopisi; bilježnici; glagoljica; Rijeka; augustinci pustinjaci; Marin Držić

Key words: Guarinus Tranquillus; *Elucidarius*; Honorius Augustodunensis; manuscripts; notaries; Glagolitic script; Rijeka; Augustinian Hermits; Marin Držić